

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

«Ιστορική αναδρομή της Αειφορίας από τα Ηνωμένα Έθνη στην
Ευρώπη. Κοινωνική και πολιτισμική αποτύπωση ερευνητικών
δράσεων».

Ελένη Β. Γκόγκα

Επιβλέπων: Απόστολος Καραούλας

Ιωάννινα, Ιανουάριος 2024

Η συλλογή και η επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται πραγματοποιείται σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις του Ν.4624/19 και του Κανονισμού

(ΕΕ)2016/2019. Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων συλλέγει και επεξεργάζεται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αποκλειστικά στο πλαίσιο της υλοποίησης του σκοπού της παρούσας διαδικασίας. Για το χρονικό διάστημα που τα προσωπικά δεδομένα θα παραμείνουν στη διάθεση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά του σύμφωνα με τους όρους του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 2016/679 (Ε.Ε.) και τα οριζόμενα στα άρθρα 34 και 35 Ν. 4624/2019. Υπεύθυνη Προσωπικών Δεδομένων του Ιδρύματος είναι η κα. Σταυρούλα Σταθαρά (email: dpo@uoi.gr).

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΣΙΑΓΩΓΩΝ**

«Ιστορική αναδρομή της Αειφορίας από τα Ηνωμένα Έθνη στην
Ευρώπη. Κοινωνική και πολιτισμική αποτύπωση ερευνητικών
δράσεων»

Ελένη Β. Γκόγκα

Επιβλέπων:

Απόστολος Καραούλας, ΕΔΠ, Παιδαγωγικό Τμήμα
Νηπιαγωγών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

- Απόστολος Καραούλας, ΕΔΠ,
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
- Αικατερίνη Πλακίτση, Καθηγήτρια,
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
- Θεόδωρος Θάνος, Καθηγητής,
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Ιωάννινα, Ιανουάριος 2024

Ευχαριστίες

Το όνειρο που γίνεται πραγματικότητα είναι η πιο μεγάλη δικαίωση στο καθημερινό αδιάκοπο αγώνα. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην οικογένεια μου για την αμέριστη συμπαράσταση και κατανόηση, στον επιβλέποντα μου κ. Απόστολο Καραούλα για την αδιάκοπη καθοδήγηση και υποστήριξη του, στην Καθηγήτρια κ. Αικατερίνη Πλακίτση για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπο μου, καθώς και στον Καθηγητή κ. Θεόδωρο Θάνο για την συμμετοχή του στην Τριμελή Επιτροπή υποστήριξης της παρούσης. Δεν θα μπορούσα να μην αναφέρω τον Καθηγητή κ. Θεόφιλο Κωλέττη, για την πολυετή υποστήριξη μα και τη συνεχή ενθάρρυνση. Τις φίλες μου Κυριακή, Βιβή και Εύη, οι οποίες με τον τρόπο τους συνετέλεσαν στο να αποπερατωθεί και αυτός ο στόχος!

«Εκπαιδύεται ο νους και γίνεται φύση».

Πυθαγόρας

Αφιερωμένο

στην Κατερίνα και τη Μυρτώ..

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την εξέλιξη της έννοιας της Αειφορίας, από τους αρχικούς της σταθμούς έως τις σύγχρονες προσεγγίσεις. Εξετάζεται η πορεία του όρου μέσα από παγκόσμιες συνδιασκέψεις και αναλύονται οι πυλώνες και οι στόχοι που τη διαμορφώνουν. Ειδική αναφορά γίνεται στους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ, αναδεικνύοντας τη σημασία τους στο πλαίσιο της Αειφορίας.

Στη συνέχεια, διεξάγεται μια ανάλυση της εξέλιξης της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, επισημαίνοντας τη σημαντική συμβολή της στην έννοια της Αειφορίας. Η ανάλυση αυτή πραγματοποιείται με έμφαση στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο αυτό αλληλεπιδρά με τις παγκόσμιες προσπάθειες για τη διατήρηση του περιβάλλοντος.

Η έρευνα επεκτείνεται στην εθνική πραγματικότητα, εστιάζοντας στις βασικές πολιτικές κατευθύνσεις που υιοθετούνται για την Αειφορία στην Ελλάδα. Αναλύονται ακόμα, οι πρωτοβουλίες, οι πολιτικές και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα, με γνώμονα τον βαθμό συμμόρφωσής τους με τις διέπουσες αρχές της βιωσιμότητας.

Τέλος, παρουσιάζονται και αξιολογούνται αποτελέσματα ερευνών, που αναδεικνύουν την πρόοδο και τις προκλήσεις που σχετίζονται με την υλοποίηση των αρχών της Αειφορίας σε διάφορους τομείς. Καταγράφονται επίσης, οι κύριες προκλήσεις που ανακύπτουν αναφορικά με την πραγμάτωση της Αειφορίας σε παγκόσμιο επίπεδο.

Λέξεις – Κλειδιά [Αειφορία, Πυλώνες, Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, Περιβάλλον, Κλιματική Αλλαγή].

Abstract

This paper explores the evolution of the concept of sustainability, tracing its origins to contemporary approaches. It examines the progression of the term through global considerations and analyzes the pillars and goals that shape it. Special emphasis is placed on the United Nations' Sustainable Development Goals, highlighting their significance in the context of sustainability.

Subsequently, the evolution of European environmental policy is scrutinized, along with its contribution to the concept of sustainability. The analysis extends to the perspective of EU law and its correlation with global efforts to preserve the environment.

The research delves into the national context, focusing on the policy for sustainability in Greece. Initiatives, policies, and challenges faced by the country are examined, emphasizing the integration of sustainability principles into the national framework.

Finally, the paper presents and evaluates research findings that highlight progress and challenges associated with the implementation of sustainability principles in various sectors. Key challenges related to achieving sustainability on a global scale are documented, providing insights into the main hurdles faced in realizing sustainability worldwide.

Keywords [Sustainability, Pillars, Sustainable Development Goals, Environment, Climate Change].

Περιεχόμενα

Κατάλογος Εικόνων / Πινάκων	8
Συντομογραφίες – Ακρωνύμια	9
Εισαγωγή	11
1 ^ο Κεφάλαιο: Η έννοια της Αειφορίας και η εξέλιξή της	15
1.1. Προπομποί της έννοιας Αειφορία	20
1.2. Παγκόσμιες πρωτοβουλίες και Συνδιασκέψεις για την Αειφόρο Ανάπτυξη	27
2 ^ο Κεφάλαιο: Πυλώνες, Δείκτες Αειφορίας και Στόχοι	32
2.1. Οι Πυλώνες της Αειφόρου Ανάπτυξης: Κατηγορίες και Δείκτες Αειφορίας	34
2.2 Οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης	40
3 ^ο Κεφάλαιο: Η Αειφορία στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	49
3.1. Η εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής	50
3.2. Τα Περιβαλλοντικά Προγράμματα Δράσης της ΕΕ	54
3.3. Η Αειφορία στο Κοινοτικό Δίκαιο	59
3.4. Η πολιτική για την Αειφορία στην Ελλάδα - Ελλάδα 2.0.	63
4 ^ο Κεφάλαιο: Κοινωνική και πολιτισμική αποτύπωση ερευνών για την Αειφορία	70
4.1. Η κοινωνικοπολιτισμική διάσταση της Αειφορίας	72
4.2. Αποτελέσματα ερευνών σχετικά με την Αειφορία	74
4.3. Προβλήματα – Προοπτικές	81
Επίλογος- Συμπεράσματα	86
Βιβλιογραφία	91
Πηγές Διαδικτύου	93

Κατάλογος Εικόνων/Πινάκων

Εικόνα 1: Οι οκτώ Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας	27
Εικόνα 2: Οι τρεις Πυλώνες της Βιώσιμης Ανάπτυξης	36
Εικόνα 3: 5P	40
Εικόνα 4: Οι 17 ΣΒΑ	47
Εικόνα 5: Πρόγραμμα LIFE στην Ελλάδα	64
Πίνακας 1: DSR Framework for Sustainable Development Indicators	31
Πίνακας 2: Key Themes Suggested by CSD Testing Country Priorities	38
Πίνακας 3: 17 SDGs in Commission's six political priorities	60

Συντομογραφίες – Ακρωνύμια

5P	People, Planet, Prosperity, Peace, Partnerships
CSD	Commission on Sustainable Development
CRED	Centre for Research on the Epidemiology of Disasters
DSR	Driving-force-State-Response
DDT	Ισχυρή τοξική χλωριούχος ένωση
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΑ	European Environment Agency
ΕΚΑΧ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΑΑ	Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας
ΕΥΡΑΤΟΜ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας
HLPF	High-Level Political Forum on Sustainable Development
IEP	Institute for Economics and Peace
IEEP	Institute for European Environmental Policy
IIED	International Institute for Environment and Development
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
IUCN	International Union for Conservation of Nature
MDGs	Millennium Development Goals
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

HE	Ηνωμένα Έθνη
ΣΒΑ	Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης
ΣΕΕ	Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωση
UN	United Nations
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development
UNDP	United Nations Development Programme
UNEA	United Nations Environment Assembly
UNEP	United Nations Environment Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change
VNR	Voluntary National Review
WCED	World Commission on Environment and Development

Εισαγωγή

Με άξονα την οικονομική μεγέθυνση, οι κοινωνίες για πολλά χρόνια, ανέπτυσαν τη βιομηχανία ως μέσο παραγωγής, αυξάνοντας την παραγωγή των προϊόντων και ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το βαθμό κατανάλωσής τους. Η μεταπολεμική ανάπτυξη συνδέθηκε κυρίως με την οικονομική ευημερία και το σχηματισμό κεφαλαίων, όμως ακόμη και πριν από αυτό, τα αναπτυσσόμενα έθνη εξίσωναν την πρόοδο με τη διαδικασία εκβιομηχάνισης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση ενός «τρίτου κόσμου» με χώρες της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας και της Αφρικής να θεωρούνται ως επί το πλείστον «υπανάπτυκτες». Το καταναλωτικό πρότυπο συνδέθηκε έτσι με το βιοτικό επίπεδο ολόκληρων κοινωνιών και επικράτησε η άποψη ότι όσο περισσότερο καταναλώνει κανείς, τόσο καλύτερη ποιότητα ζωής έχει¹.

Η δεκαετία του 1970 σημαδεύτηκε από σημαντικές περιβαλλοντικές κρίσεις, όπως οι πετρελαιοκηλίδες στις θάλασσες με χιλιάδες νεκρά πουλιά και ζώα και η υψηλή συγκέντρωση της ουσίας DDT στο περιβάλλον, γεγονότα τα οποία ευαισθητοποίησαν την κοινή γνώμη και συγκέντρωσαν την προσοχή της διεθνούς κοινότητας. Η αναγνώριση ότι πολλά περιβαλλοντικά προβλήματα ήταν διασυνοριακά κατέστησε αναγκαίο το αίτημα για παγκόσμια συνεργασία. Οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων της Κοινότητας, αντιλήφθηκαν και δήλωναν ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν αποτελούσε αυτοσκοπό, αλλά το μέσο για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και βιοτικού επιπέδου². Η Διάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον το 1972, γνωστή και ως Διάσκεψη της Στοκχόλμης, ήταν ένα καθοριστικό γεγονός στη διαμόρφωση της παγκόσμιας περιβαλλοντικής ατζέντας.

Ωστόσο, η συζήτηση για τη σχέση μεταξύ αύξησης και ανάπτυξης συνεχίστηκε και πήρε νέα τροπή στα τέλη της δεκαετίας του 1980 για να γίνει πιο εμφανής τη δεκαετία του 1990, καθώς η ίδια η βιωσιμότητα της οικονομικής ανάπτυξης αμφισβητήθηκε όταν άρχισε να αναδύεται η παγκόσμια περιβαλλοντική κρίση. Η περιβαλλοντική ρύπανση άρχισε να θεωρείται ως εξωτερική των απερίσκεπτων αναπτυξιακών πολιτικών και το κεντρικό

¹ Ghosh, N., (2008). *The Road from Economic Growth to Sustainable Development: How was it Traversed?* SSRN. Available at: <https://ssrn.com/abstract=1082686> [Accessed: 03/11/2023].

² Τσάλτας Γ., Γρηγορίου Π. (1994). *Κοινοτικές Στρατηγικές για το περιβάλλον*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, σ.σ. 25

ερώτημα που τέθηκε ήταν: «Ανάπτυξη; Με τι Κόστος;». Η διεθνής κοινότητα χρησιμοποίησε το 1987 τον όρο Αειφορία, ως προσδιοριστικό της ανάπτυξης που θα έπρεπε να εφαρμοσθεί για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης.

Η ιδέα της αειφόρου ανάπτυξης, τελικά, οδήγησε στην αναγνώριση ότι τα συστήματα υποστήριξης της ζωής, που είναι ζωτικής σημασίας για την ανθρώπινη ανάπτυξη, παραχωρούνται από τη φύση και μπορεί να είναι πεπερασμένα, φθίνοντα, αλλά και ανανεώσιμα κατά καιρούς. Στο πλαίσιο της μη αναπλήρωσης, υπάρχει απόλυτη ανάγκη αναζήτησης εναλλακτικών πηγών, ώστε να μειωθεί η εκμετάλλευση αυτών των πόρων. Πλέον είναι γνωστό ότι, η ανθρώπινη δραστηριότητα επηρεάζει την ικανότητα του πλανήτη να στηρίζει το σύγχρονο μοντέλο ανάπτυξης και τον τρόπο ζωής, στον οποίο έχουμε συνηθίσει. Σε τελική ανάλυση, η έννοια της Αειφορίας είναι το αποτέλεσμα της αυξανόμενης συνειδητοποίησης των δεσμών μεταξύ των προβλημάτων περιβαλλοντικής ανάπτυξης, των κοινωνικοοικονομικών ζητημάτων που σχετίζονται με τη φτώχεια, την ανισότητα και τις ανησυχίες για τη διακινδύνευση ενός υγιούς μέλλοντος της ανθρωπότητας³.

Η συνεχής εξέλιξη του παγκόσμιου πλαισίου Αειφορίας συνιστά έναν πολυδιάστατο και δυναμικό χώρο μελέτης, ο οποίος αποτυπώνει την προοδευτική προσπάθεια της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει ο πλανήτης. Στο παρόν, η πορεία προς την ανάκαμψη επιχειρείται μέσω της «Ατζέντας 2030» του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη, με το ευρύ φάσμα των 17 Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) και των 169 υποστόχων, να αποτελούν έναν οδηγό για τα επόμενα χρόνια.

Η παρούσα εργασία αφορά την ανάλυση της έννοιας της Αειφορίας και τις συνιστώσες της, ακολουθώντας την εξέλιξή της μέσα από τους βασικούς σταθμούς που την έχουν διαμορφώσει, ανασκόπηση των βασικών θεωριών και της ευρύτερης υπάρχουσας βιβλιογραφίας, καθώς και τον αξιολογικό σχολιασμό αυτών. Η συγγραφή της βασίστηκε σε κριτική βιβλιογραφική ανασκόπηση ως μεθοδολογία έρευνας. Η μέθοδος αυτή περιλαμβάνει την αναζήτηση, ανάλυση και σύνοψη των επιστημονικών άρθρων, βιβλίων, περιοδικών, και άλλων πηγών όπως τις επίσημες ιστοσελίδες των Οργανισμών που άπτονται του συγκεκριμένου θέματος.

³ Hopwood, B., Mellor, M. and O'Brien, G., (2005). *Sustainable Development: Mapping Different Approaches*. Newcastle: University of Northumbria. Available at: https://nrl.northumbria.ac.uk/id/eprint/9387/1/Mapping_Sustainable_Development.pdf [Downloaded: 04/10/2023].

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μία διερεύνηση της θεωρητικής συζήτησης και του ιστορικού πλαισίου μέσα από το οποίο αναδύθηκε η έννοια της Αειφορίας, από τον 17ο αιώνα μέχρι και τη δεκαετία 1990, με την αποτύπωση της κοινωνικής κατάστασης και τις επικρατούσες συνθήκες κάθε περιόδου. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι κυριότερες διεθνείς προσπάθειες, με τη μορφή συνδιασκέψεων και προγραμμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, που προηγήθηκαν της διαμόρφωσης της έννοιας. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των παγκόσμιων πρωτοβουλιών και συνδιασκέψεων για την αειφόρο ανάπτυξη από την Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ρίο, το 1992 και έπειτα.

Το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας επικεντρώνεται στις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της Αειφορίας, όπως αυτές αποτυπώνονται στα διεθνή κείμενα και αναλύονται οι τρεις πυλώνες, οι οποίοι διαμορφώνουν το πλαίσιο δράσης για τη βιωσιμότητα και οι κύριοι Δείκτες Βιώσιμης Ανάπτυξης. Επίσης, παρουσιάζονται οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, οι οποίοι υιοθετήθηκαν στη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη τον Σεπτέμβριο του 2015, με την «Ατζέντα 2030».

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η Αειφορία στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσα από την ιστορική εξέλιξη της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, όπως εκφράζεται μέσα από τις Συνθήκες. Ειδικότερα, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο η Αειφορία ενσωματώνεται στο κοινοτικό δίκαιο και η συμβολή της στη διαμόρφωση του Περιβαλλοντικού Δικαίου. Στη συνέχεια, αναλύονται τα Περιβαλλοντικά Προγράμματα Δράσης που έχει υιοθετήσει η ΕΕ από το 1973 έως σήμερα, ενώ γίνεται αναφορά και στις κυριότερες αρχές που διέπουν την περιβαλλοντική πολιτική. Επιπρόσθετα, γίνεται μία παρουσίαση της πιο πρόσφατης νομοθετικής πρωτοβουλίας της ΕΕ σχετικά με την Αειφορία καθώς και των τρόπων ενσωμάτωσης των ΣΒΑ μέσα σε αυτήν. Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου παρουσιάζεται η πολιτική για την Αειφορία στην Ελλάδα, αρχικά με την αναφορά στην εξελικτική πορεία της περιβαλλοντικής πολιτικής, μέχρι την ανάληψη του σχεδίου Ελλάδα 2.0.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο αναπτύσσονται οι κοινωνιολογικές έννοιες καθώς και οι έννοιες της πολιτισμικής διάστασης στη βιωσιμότητα, δομικοί πυλώνες της αειφορίας που συμπληρώνουν την έννοια που διαδραματίζουν πρωτεύον ρόλο στην Αειφορία, όπως επιχειρείται να αναπτυχθεί αναλυτικά στην παρούσα ενότητα. Περιγράφονται διάφορα αποτελέσματα ερευνών σχετικά με την Αειφορία, με την περιγραφή να εστιάζει τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα. Παρουσιάζονται αριθμητικά δεδομένα της Eurostat σχετικά

με τους ΣΒΑ και έρευνες σχετικά με τις κυριότερες προκλήσεις που συνδέονται με την εφαρμογή των αρχών της Αειφορίας σε διάφορους τομείς της ζωής. Επιπλέον, εξετάζεται η κοινωνική διάσταση της έννοιας αλλά και οι κύριες αιτίες και επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, η οποία αποτελεί τη κυρίαρχη πρόκληση που απειλεί την πραγμάτωση της Αειφορίας σε παγκόσμιο επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : Η έννοια της Αειφορίας και η εξέλιξή της

Η έννοια της «Αειφορίας» άρχισε να κερδίζει εξέχουσα θέση στη δεκαετία του 1980, αλλά οι ρίζες της εντοπίζονται σε διάφορους κλάδους και ιστορικές περιόδους. Πολλές από τις ιδέες που συνέβαλαν στην έννοια της βιωσιμότητας προϋπήρχαν του πραγματικού όρου. Ειδικοί στη δασοκομία του 17ου και 18ου αιώνα, όπως ο Hans Carl von Carlowitz, (1645 – 1714), εισήγαγαν την έννοια της βιώσιμης απόδοσης, ως απάντηση στη μείωση των δασικών πόρων στην Ευρώπη. Στο έργο του με τίτλο "Sylvicultura Oeconomica" (οδηγία για τη φυσική καλλιέργεια των άγριων δένδρων), που δημοσιεύτηκε το 1713, ο Carlowitz έθεσε τα θεμέλια για τη βιώσιμη διαχείριση των δασών. Τόνισε τη σημασία της διασφάλισης ότι ο ρυθμός συγκομιδής των δέντρων δε θα πρέπει να υπερβαίνει τον ρυθμό με τον οποίο τα δέντρα θα μπορούσαν φυσικά να αναγεννηθούν και να αναπτυχθούν. Επίσης, του αποδίδεται συχνά η επινόηση του όρου "Nachhaltigkeit", ο οποίος αποτελεί τη γερμανική λέξη για την Αειφορία.

Την ίδια εποχή, οι πρώτοι οικονομολόγοι όπως ο Smith, ο Mill, ο Ricardo και ο Malthus, κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης, αμφισβήτησαν τα όρια της οικονομικής και δημογραφικής ανάπτυξης, αναγνωρίζοντας τις εγγενείς ανταλλαγές μεταξύ της παραγωγής πλούτου και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ειδικότερα, ο Thomas Malthus (1766 – 1834) στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του "An Essay on the Principle of Population" (1798) ανέπτυξε τη θεωρία ότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να εκμεταλλεύονται την αφθονία των φυσικών πόρων για την αύξηση του πληθυσμού, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ο πληθυσμός του πλανήτη είναι μη βιώσιμος, καθώς αυξάνεται με εκθετικό ρυθμό σε σχέση με τους διαθέσιμους πόρους.

Τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα, φυσικοί επιστήμονες και οικολόγοι εξέλιξαν περαιτέρω την ιδέα της Αειφορίας, προσδίδοντας με αυτόν τον τρόπο συγκεκριμένη και ουσιαστικότερη νοηματοδότηση σε μια μάλλον αφηρημένη και ρευστή έννοια. Η διαμόρφωση αυτή συνέβαλε στη μείωση του χάσματος μεταξύ των ανθρωποκεντρικών οπαδών της διατήρησης και των βιοκεντρικών οπαδών. Οι μεν, υποστήριζαν την πρόταξη των αναγκών και της γενικότερης ευημερίας των ανθρώπων, οι δε, εστίαζαν στην εγγενή αξία της φύσης και των οικοσυστημάτων, ανεξάρτητα από τη χρησιμοποίησή τους από τον άνθρωπο. Οι θεωρίες αυτές πρεσβεύοντας από τη μια την ανάγκη της αλλαγής προσωπικών και ατομικών στάσεων, αντιλήψεων και φιλοσοφικών απόψεων, αλλά και την αντίστοιχη

αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων και ισορροπιών, σχοινοβατούν στα όρια ενός νέου ανθρωποκεντρισμού, μιας θεωρίας αποτελούμενης από στοιχεία των δύο προϋπάρχουσων.

Τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τις καταστρεπτικές του συνέπειες, δεν άφηναν χώρο για περιβαλλοντικές ανησυχίες. Ωστόσο, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει περί τα μέσα της δεκαετίας του 1950, με το φοβερό ξέσπασμα της πρώτης μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης. Οι εξελίξεις στον οικονομικό τομέα φαίνεται πως προσέδωσαν ελπίδες και έθεσαν τις βάσεις για μια νέα εποχή ευημερίας και προόδου, το περιβαλλοντικό κόστος όμως ήταν δυσβάσταχτο. Τα συνακόλουθα μεγάλα οικολογικά ατυχήματα, όπως η μόλυνση των νερών του κόλπου της Μιναμάτα με μεθυλδράργυρο, που αποτέλεσε μια από τις μεγαλύτερες περιβαλλοντικές καταστροφές και υγειονομικές κρίσεις στην ιστορία της Ιαπωνίας, οδηγούν για πρώτη φορά σε μία αισθητή και ραγδαία υποβάθμιση του περιβάλλοντος⁴.

Το 1962, η πρωτοπόρα συγγραφέας και επιστήμονας, Ρέιτσελ Κάρσον, κυκλοφόρησε το προφητικό βιβλίο της «Σιωπηλή Άνοιξη», το οποίο αποτελεί ένα από τα πιο επιδραστικά συγγράμματα του μεταπολεμικού κόσμου. Η ίδια, μαζί με άλλους περιβαλλοντολόγους, μελέτησε τις συνέπειες του εντομοκτόνου DDT και άλλων παρασιτοκτόνων στα πουλιά και στα άλλα είδη άγριας ζωής. Ο τίτλος του βιβλίου Σιωπηλή Άνοιξη, προειδοποιούσε για μία φύση στην οποία το κελάηδισμα των πουλιών δεν θα ακουγόταν. Η Κάρσον επέμενε ότι η επικείμενη περιβαλλοντική καταστροφή θα ξεπερνούσε την καταστροφή που προκάλεσαν η βιομηχανία και η οικονομική ανάπτυξη, ενώ θεωρούσε ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα έπρεπε να μετατραπούν σε δημόσια πολιτικά θέματα⁵.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 αναδύθηκε το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα στη Δύση. Η περίοδος 1964 – 1972 συνδέθηκε με μία πολιτική και ιδεολογική στράτευση των νέων απέναντι στις πολεμικές συγκρούσεις. Ο πόλεμος του Βιετνάμ και ο πόλεμος για την ανεξαρτησία της Αλγερίας σηματοδότησαν την αρχή του αντιπολεμικού κινήματος, οδηγώντας τους νέους στην αμφισβήτηση των παραδοσιακών αξιών και τοποθετώντας στο επίκεντρο προβλήματα όπως ο υπερπληθυσμός, η βιομηχανική μόλυνση του περιβάλλοντος και ο τρόπος αντιμετώπισης των μειονοτήτων.

⁴ Συλλογικό, (1987). «Από την προστασία της φύσης προς μια στρατηγική διαχείρισης των φυσικών πόρων» στο *Το Οικολογικό Κίνημα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μετά τη Βροχή, σ.σ.23-24.

⁵ Burns, E.M., (2006), *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ.σ. 1065-1066.

Το σύγχρονο οικολογικό κίνημα, ως πολιτικό ρεύμα, άνθισε έτσι, πλάι σε άλλα, όπως το αντιυρηνικό, το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό⁶.

Η ευρεία κάλυψη περιβαλλοντικών καταστροφών από τα μέσα ενημέρωσης, οδήγησαν στην αύξηση της ευαισθητοποίησης σχετικά με το μέγεθος της εκτεταμένης περιβαλλοντικής καταστροφής που προκαλείται από τον άνθρωπο. Υποστηρίχθηκε επίσης, ότι το περιβάλλον και εν γένει ζητήματα ποιότητας ζωής ήρθαν στο προσκήνιο στη Δύση, επειδή οι «βασικές οικονομικές ανάγκες» είχαν καλυφθεί μετά την οικονομική ανάπτυξη της μεταπολεμικής περιόδου. Είναι η εποχή που οι έννοιες της οικονομικής ανάπτυξης και της προστασίας της φύσης αντιμετωπίζονται πλέον ως δυο αλληλένδετες παραγωγικές διαδικασίες, που διαπλέκονται στο ευρύτερο κοινωνικό αίτημα για ποιότητα ζωής.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, μία από τις χειρότερες πετρελαιοκηλίδες στην ιστορία της ανθρωπότητας έλαβε χώρα το 1969, όταν εκατομμύρια λίτρα πετρελαίου διέρρευσαν στη θάλασσα, έπειτα από έκρηξη σε πλατφόρμα άντλησης πετρελαίου στη Σάντα Μπάρμπαρα. Στις δέκα ημέρες που ακολούθησαν την τεράστια αυτή οικολογική καταστροφή, μολύνθηκαν εκατοντάδες χιλιόμετρα ακτών και χάθηκαν χιλιάδες θαλάσσια θηλαστικά. Οι εικόνες που προβλήθηκαν από την τηλεόραση, τις εφημερίδες και τα περιοδικά αφύπνισαν την κοινή γνώμη, με αποτέλεσμα το ενδιαφέρον για την ποιότητα του περιβάλλοντος να αυξηθεί εντυπωσιακά και για πρώτη φορά, το αναδυόμενο περιβαλλοντικό κίνημα ήρθε σε ρήξη με την πετρελαϊκή βιομηχανία⁷.

Τον Απρίλιο του 1970, πραγματοποιήθηκε στις ΗΠΑ η πρώτη εκδήλωση για την Ημέρα της Γης, στην οποία διαδήλωσαν 20.000.000 άνθρωποι και την ίδια χρονιά μια διεθνής ομάδα ερευνητών στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασαχουσέτης (MIT) ξεκίνησε μελέτη για τις επιπτώσεις της συνεχιζόμενης παγκόσμιας ανάπτυξης, εξετάζοντας τους πέντε βασικούς παράγοντες που καθορίζουν και εν τέλει, περιορίζουν την ανάπτυξη: η αύξηση του πληθυσμού του πλανήτη, η γεωργική παραγωγή, η εξάντληση των μη ανανεώσιμων πόρων, η βιομηχανική παραγωγή και η ρύπανση. Η ομάδα του MIT συγκέντρωσε και ομαδοποίησε τα δεδομένα σχετικά με αυτούς τους πέντε παράγοντες σε ένα παγκόσμιο μοντέλο και στη συνέχεια προσπάθησε να προβλέψει τη συμπεριφορά του μοντέλου κάτω από διάφορα σύνολα υποθέσεων. Τα μη τεχνικά ευρήματα της μελέτης τους, καταγράφηκαν το 1972 στην

⁶ ό.π. σ.σ. 1026-1027.

⁷ Δούση, Ε., (2018). «Η οικολογική καταστροφή στη Σάντα Μπάρμπαρα», άρθρο στο Η Καθημερινή. Available at: <https://www.kathimerini.gr/world/943193/h-oikologiki-katastrofi-sti-santa-mparmpara/> [Accessed: 30/10/2023].

έκθεση «Όρια στην Ανάπτυξη» από την «Λέσχη της Ρώμης», προσελκύοντας το διεθνές ενδιαφέρον. Η πρώτη αυτή έκθεση της Λέσχης έπαιξε σημαντικό ρόλο υποστηρίζοντας ένα «παγκόσμιο σύστημα ... που είναι βιώσιμο», σηματοδοτώντας και την πρώτη σύγχρονη χρήση του όρου στο ευρύ οικουμενικό πλαίσιο του⁸.

Την ίδια χρονιά, το 1972, η ιδρύτρια του Διεθνούς Ινστιτούτου για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (IIED), Barbara Ward, οικονομολόγος και συγγραφέας, “μητέρα” της έννοιας βιώσιμη ανάπτυξη, μιας και ήταν ένας από τους πρώτους ανθρώπους που διατύπωσε την έννοιά της και τι χρειαζόταν για να την υποστηρίξει, έκανε ευρέως γνωστή την ανησυχία της για την αύξηση της αστικής φτώχειας και τη σύγκρουση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος. Με το βιβλίο της: "Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet", τόνιζε τα οικονομικά προβλήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου, αλλά και τι πρέπει να γίνει ώστε η γη να συνεχίσει να είναι ο κατάλληλος τόπος για την ανθρώπινη ζωή, όχι μόνο στο παρόν αλλά και για τις μελλοντικές γενιές⁹.

Το 1978 ο πολωνικής καταγωγής, Ignacy Sachs, εισήγαγε τον όρο «οικολογική ανάπτυξη» ως «μια προσέγγιση στην ανάπτυξη που στοχεύει στην εναρμόνιση των κοινωνικών και οικονομικών στόχων με οικολογικά ορθή διαχείριση, σε πνεύμα αλληλεγγύης με τις επόμενες γενιές». Ο ίδιος, επηρεασμένος από τους John Keynes και Michael Kalecki, δημιουργούς της μακροοικονομίας και της θεωρίας της οικονομικής ανάπτυξης, θεωρείται ένας από τους πρώτους οικολογικούς οικονομολόγους, ο οποίος ως σύμβουλος του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών (UNEP), είχε επιρροή στην προώθηση αυτής της σκεπτικιστικής ιδέας για την ανάπτυξη στους κύκλους πολιτικής κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970¹⁰. Ο σκοπός του ήταν να βρει μια χρυσή τομή ανάμεσα στις ακραίες προτάσεις των Μαλθουσιανών, που υποστήριζαν ότι η αύξηση του πληθυσμού υπερέβαινε σημαντικά εκείνη της γεωργικής παραγωγής τροφίμων, και σε εκείνους που επαινούσαν την απεριόριστη αφθονία της φύσης. Πίστευε δε, ότι είναι σημαντικό για κάθε κοινότητα να

⁸ The Club of Rome, (n.a.), *The Limits to Growth*. Available at: <https://www.clubofrome.org/> [Accessed: 23/10/2023].

⁹ International Institute for Environment and Development, (2014), *IIED's founder: Barbara Ward*. Available at: <https://www.iied.org/iied-founder-barbara-ward> [Accessed: 01/12/2023].

¹⁰ Purvis, B., Mao, Y., and Robinson, D.,(2018), *Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins*. Integrated Research System for Sustainability Science. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-018-0627-5> [Downloaded: 12/10/2023].

ορίζει το δικό της «ύφος ανάπτυξης», ιδιαίτερα μέσω της χρήσης μιας κατάλληλης τεχνολογίας, συμβατής με το πολιτιστικό, θεσμικό και οικολογικό της πλαίσιο¹¹.

Την ίδια περίοδο και ενώ ακόμη δεν έχει διαμορφωθεί η έννοια της Αειφορίας, επικράτησαν δύο Σχολές σκέψης στη διεθνή συζήτηση, της Ασθενούς και της Ισχυρής Βιωσιμότητας, οι οποίες εισήχθησαν αναφορικά με την επάρκεια των φυσικών πόρων¹². Αφενός, η Σχολή της Ασθενούς Βιωσιμότητας (Weak Sustainability), η οποία, επεκτείνοντας τη νεοκλασική θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης, υποστήριζε ότι η οικονομική μεγέθυνση μπορεί να αποσυνδεθεί από τους φυσικούς πόρους, οι οποίοι είναι μεν περιορισμένοι, αλλά μπορούν να υποκατασταθούν από ισοδύναμο ανθρώπινο κεφάλαιο, όπως η εργασία, η γνώση, οι υποδομές. Το βασικό ερώτημα που τέθηκε ήταν εάν η βέλτιστη ανάπτυξη ήταν βιώσιμη με την έννοια ότι επέτρεπε τη μη φθίνουσα ευημερία στο διηνεκές.

Στην πράξη όμως αυτό το μοντέλο δεν ήταν βιώσιμο και έτσι κατέστη αναγκαίο να θεσπιστούν ειδικοί κανόνες που να επιτρέπουν τη μη φθίνουσα ευημερία ανά πάσα στιγμή με βάση κάποια διατήρηση του αποθέματος κεφαλαίου, συμπεριλαμβανομένου του φυσικού κεφαλαίου. Το κενό αυτό ήρθε να καλύψει το 1977 ο «Κανόνας του Hartwick», ο οποίος αναφέρεται σε μία παραγωγική οικονομία, όπου η κατανάλωση σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή εξαρτάται όχι μόνο από την εξόρυξη πόρων, αλλά και από το διαθέσιμο απόθεμα του ανθρωπογενούς κεφαλαίου, με βασική αρχή τη διατηρήσιμη χρήση του κεφαλαίου αυτού, κρατώντας την αξία σταθερή και αξιοποιώντας τις ροές των υπηρεσιών¹³.

Στον αντίποδα, η Σχολή της Ισχυρής Βιωσιμότητας (Strong Sustainability), υποστηριζόμενη από τους οικολόγους οικονομολόγους, θεωρούσε ότι το φυσικό κεφάλαιο είναι σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αναντικατάστατο. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο λειτουργούν συμπληρωματικά, καθώς κάποιες λειτουργίες που επιτελεί το περιβάλλον δεν μπορούν να αναπαραχθούν από τον άνθρωπο¹⁴.

¹¹ Vivien, F.D., (2008). *Sustainable development: An overview of economic proposals*. Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society. Vol.1 / n°2. Available at: <http://journals.openedition.org/sapiens/227> [Downloaded: 12/10/2023].

¹² Τζεφέρης Π. (2013). *Ισχυρή και ασθενής βιωσιμότητα*. Available at: <https://www.oryktosploutos.net/2013/10/i-21/> [Downloaded: 13/01/2024].

¹³ Παπανδρέου Α. (2015). «*Οικονομικά του Περιβάλλοντος. Δυναμική αποτελεσματικότητα και διατηρήσιμη ανάπτυξη*». Έκδοση: 1.0. Available at: <http://opencourses.uoa.gr/courses/ECON4/>. [Downloaded: 13/01/2024].

¹⁴ Dietz, S. and Neumayer, E., (2006). *Weak and Strong Sustainability in the SEEA: Concepts and Measurement*. Department of Geography and Environment and Centre for Environmental Policy and

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στην Αμερική, έκανε την εμφάνισή του το Κίνημα Περιβαλλοντικής Δικαιοσύνης, ως αντίδραση σε περιβαλλοντικές πρακτικές που εισάγουν διακρίσεις, όπως η απόρριψη τοξικών ουσιών και η χωροθέτηση εγκαταστάσεων αστικών απορριμμάτων και εν γένει οι δυσανάλογα υψηλές επιπτώσεις της περιβαλλοντικής ρύπανσης στις οικονομικά και πολιτικά μειονοτικές κοινότητες, όπως οι άφρο-αμερικάνοι. Τόνισε ζητήματα όπως η κοινωνική, οικονομική και πολιτική περιθωριοποίηση των μειονοτήτων και των πληθυσμών χαμηλού εισοδήματος, και ασχολήθηκε με την αντιληπτή αύξηση της ρύπανσης όχι μόνο στις γειτονιές και τις κοινότητες, αλλά και στους χώρους εργασίας. Οι απαρχές του μπορούν να εντοπιστούν στο Κίνημα για τα Πολιτικά Δικαιώματα της δεκαετίας του 1960 καθώς και στο Περιβαλλοντικό Κίνημα των δεκαετιών του 1960 και του 1970¹⁵.

Η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίστηκε από την στροφή του ενδιαφέροντος για τις κοινωνικές και θεσμικές διαστάσεις της οικονομικής ανάπτυξης. Σε αυτό συνέβαλλαν γεωπολιτικοί παράγοντες, με κυριότερους την πτώση του κομμουνισμού, τις φαινομενικές δυσκολίες δημιουργίας θεσμών αγοράς σε μεταβατικές οικονομίες, τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις στο Μεξικό, την Ανατολική Ασία, τη Ρωσία και τη Βραζιλία, και τη διαρκή μάστιγα της φτώχειας ακόμη και στις πιο ευημερούσες οικονομίες. Ωστόσο, η σύγχρονη έννοια της Αειφορίας δε διαμορφώθηκε πλήρως μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα¹⁶.

1.1. Προπομπή της έννοιας Αειφορία

Το 1945 σηματοδότησε μια νέα πραγματικότητα για τον κόσμο. Η ίδρυση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών στον απόηχο ενός καταστροφικού παγκόσμιου πολέμου, είχε ως απώτερο στόχο την αποφυγή εμπόλεμων συγκρούσεων, τη συμβολή στη σταθεροποίηση των διεθνών σχέσεων, τη διατήρηση και ενίσχυση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Το έργο

Governance, London School of Economics and Political Science. Available at: <https://personal.lse.ac.uk/dietzs/Weak%20and%20strong%20sustainability%20in%20the%20SEEA.pdf> [Downloaded: 30/10/2023].

¹⁵ United States Environmental Protection Agency, (2023). *Environmental Justice*. Available at: <https://www.epa.gov/environmentaljustice/environmental-justice-timeline> [Accessed: 03/11/2023].

¹⁶ Woolcock, M., (2001). *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*. Organisation for Economic Co-operation and Development. Available at: <https://www.oecd.org/innovation/research/1824913.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

των Ηνωμένων Εθνών εκτείνεται σε ολόκληρη την υφήλιο. Αν και ο οργανισμός έχει γίνει περισσότερο γνωστός για τη διατήρηση και οικοδόμηση της ειρήνης, την πρόληψη των συγκρούσεων και την ανθρωπιστική βοήθεια, υπάρχουν και πολλές άλλες παρεμβάσεις με τις οποίες τα Ηνωμένα Έθνη επηρεάζουν θετικά, βελτιώνοντας τις συνθήκες ζωής μας κάνοντας τον κόσμο μας καλύτερο. Εξειδικευμένοι οργανισμοί, ταμεία και προγράμματα που ανήκουν στον Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών εργάζονται ενεργά σε ένα ευρύ φάσμα θεμελιωδών θεμάτων, όπως είναι η βιώσιμη ανάπτυξη, η προστασία του περιβάλλοντος, η υποστήριξη των προσφύγων, η ανακούφιση από καταστροφές, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, η προώθηση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ισότητα των φύλων και πολλά άλλα¹⁷.

Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP) 1966

Το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη προέκυψε την 1^η Ιανουαρίου 1966 από τη συγχώνευση του Διευρυμένου Προγράμματος Τεχνικής Βοήθειας, το οποίο δημιουργήθηκε το 1949, καθώς και του Ειδικού Ταμείου των Ηνωμένων Εθνών που δημιουργήθηκε το 1959¹⁸. Σε συνεργασία με κυβερνήσεις, Διεθνείς Οργανισμούς και οργανώσεις πολιτών, λειτούργησε με σκοπό να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις βιώσιμης ανάπτυξης, συνδυάζοντας την οικονομική ανάπτυξη, την ευημερία και τον σεβασμό προς τον πλανήτη¹⁹. Το UNDP εργάζεται σήμερα σε περισσότερες από 170 χώρες και εδάφη, συμβάλλοντας στην εξάλειψη της φτώχειας, στη μείωση των ανισοτήτων και του αποκλεισμού, και ως αναπτυξιακός οργανισμός του ΟΗΕ, διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο βοηθώντας τις χώρες να επιτύχουν τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης²⁰.

Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης (1972)

Η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον που έλαβε χώρα το διάστημα 5 έως 16 Ιουνίου 1972 στη Στοκχόλμη υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, αποτέλεσε την πρώτη παγκόσμια διάσκεψη που εστίασε στο περιβάλλον και πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή εθνικών αντιπροσωπειών 113 ανεπτυγμένων αλλά και αναπτυσσόμενων κρατών. Στη Στοκχόλμη

17 Δούση Ε. (2019), *Η Διάσκεψη της Στοκχόλμης*. Άρθρο στο Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Available at: <https://www.kathimerini.gr/world/1018293/i-diaskepsi-tis-stokcholmis/> [Accessed: 13/01/2024].

18 United Nations Development Programme (2023), *Our Mission our Goals Our Mandate*. Available at: <https://www.undp.org/about-us> [Accessed: 05/10/2023].

19 Νάσκου – Περράκη, Π., (2005), *Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών. Η Θεσμική Διάσταση*. Αθήνα:Σάκκουλα, σ.164.

20 United Nations Development Programme (2023), *Our Mission our Goals Our Mandate*. Available at: <https://www.undp.org/about-us> [Accessed: 05/10/2023].

επικράτησε η αντίληψη ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η οποία δε γνωρίζει σύνορα, είναι αποτέλεσμα κατά κύριο λόγο της φτώχειας και υιοθετήθηκε ο όρος «ρύπανση της φτώχειας»²¹. Αν και πολλές από τις αναπτυσσόμενες χώρες που συμμετείχαν, δυσπιστούσαν ως προς την υποβάθμιση και την ανάδειξη της παγκόσμιας προτεραιότητας, κατέληξαν κατόπιν πολυήμερων συζητήσεων και διαπραγματεύσεων στην αναγκαιότητα συντονισμένων κοινών προσπαθειών, ώστε να προστατευτεί το περιβάλλον αποτελεσματικά.

Κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης, υιοθετήθηκε η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, η οποία περιλάμβανε ψηφίσματα για τις θεσμικές και οικονομικές ρυθμίσεις, δήλωση με αρχές για τη διαχείριση του περιβάλλοντος και το Σχέδιο Δράσης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον. Ένα από τα κύρια αποτελέσματα της Διάσκεψης ήταν επίσης η δημιουργία του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP)²². Οι 26 Αρχές που περιείχε η Διακήρυξη, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα, έθεσαν τα περιβαλλοντικά ζητήματα στην πρώτη γραμμή του διεθνούς ενδιαφέροντος, ενώ το Σχέδιο Δράσης περιλάμβανε τρεις κύριες κατηγορίες και 109 συστάσεις. Τα αποτελέσματα της Συνδιάσκεψης αποτέλεσαν το εφαλτήριο περιβαλλοντικών δράσεων σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο²³ και ταυτόχρονα αποτέλεσαν τη βάση για την επακόλουθη ανάπτυξη του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος²⁴. Συμβολικά, η 5^η Ιουνίου, ημέρα έναρξης της Διάσκεψης, ορίστηκε να εορτάζεται ως Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος.

Χαρακτηριστική είναι η υπ' αριθμόν 1 Αρχή της Διακήρυξης της Στοκχόλμης που συνδέει την προστασία του περιβάλλοντος με τα πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και η οποία αναφέρει ρητά ότι: «ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας, της ισότητας και των κατάλληλων συνθηκών ζωής, σε ένα περιβάλλον ισότητας που επιτρέπει μια αξιοπρεπή ζωή και ευημερία και φέρει σοβαρή ευθύνη για την προστασία και τη βελτίωση του περιβάλλοντος για τις σημερινές και τις μελλοντικές γενιές²⁵». Άλλωστε με την έκθεση της Λέσχης της Ρώμης, κατέστη σαφές το βασικό κυρίως επιχείρημα, ότι η εξάντληση των

²¹ Ζιαμπάρα, Ε., (2020). *Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης: αίτια, αποφάσεις και το σήμερα*. Όμιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων. Available at: <https://odeth.eu/> [Accessed: 05/11/2023].

²² United Nations (n.d.), *Conferences. Environment and sustainable development*. Available at: [https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972#:~:text=The%201972%20United%20Nations%20Conference,the%20environment%20a%20major%20issue.&text=One%20of%20the%20major%20results,Nations%20Environment%20Programme%20εδίο\(UNEP\)](https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972#:~:text=The%201972%20United%20Nations%20Conference,the%20environment%20a%20major%20issue.&text=One%20of%20the%20major%20results,Nations%20Environment%20Programme%20εδίο(UNEP)). [Accessed: 05/10/2023].

²³ Γρηγορίου, Π., Σαμιώτης, Γ., Τσάλτας, Γ., (1993). *Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική Διάσταση*. Αθήνα: Παπαζήση. σ.σ.29-30.

²⁴ Τσάλτας, Γ., «ΟΗΕ και Περιβάλλον», *Ο ΟΗΕ στο κατόφλι της μεταψυχροπολεμικής εποχής*, Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών σχέσεων, Εκδ. Ι. Σιδέρης. σ.383.

²⁵ United Nations, (1973). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, A/CONF.48/14/REV.1. New York: United Nations. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/300/05/PDF/NL730005.pdf?OpenElement> [Downloaded: 04/10/2023].

φυσικών πόρων, οδηγεί τις τιμές των βασικών πρώτων υλών, ορυκτών και ενέργειας προς ανώτερα επίπεδα, με αποτέλεσμα να εμποδίζονται οι προοπτικές για μελλοντική ανάπτυξη. Η άνοδος επίσης του πληθυσμού σε συνδυασμό με την αυξανόμενη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και τον όγκο των απορριμμάτων, προκαλεί τελικά ζημιά στο περιβάλλον. Η έκθεση προειδοποίησε ότι χωρίς αλλαγές στις οικολογικές, ηθικές και πολιτιστικές τάσεις, η ανθρωπότητα θα αντιμετωπίσει μια σοβαρή περιβαλλοντική κρίση έως το τέλος της χιλιετίας²⁶.

Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP) 1972

Υιοθετήθηκε το 1972 μετά τη Διάσκεψη ορόσημο του ΟΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, με σκοπό να ενθαρρύνει τη συνεργασία σε ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος και να συντονίζει τις δράσεις απέναντι στις παγκόσμιες περιβαλλοντικές προκλήσεις. Χαρακτηριστικό υπήρξε το γεγονός ότι η έδρα του βρισκόταν στην Κένυα, αποτελώντας την πρώτη υπηρεσία του ΟΗΕ που εδρεύει σε αναπτυσσόμενη χώρα, διαδίδοντας το μήνυμα πως οι αναπτυσσόμενες χώρες διέθεταν πλέον φωνή στην παγκόσμια περιβαλλοντική ατζέντα. Από τη δημιουργία του, το UNEP, έχει συνεργαστεί στενά με τα 193 κράτη μέλη του και άλλους φορείς, για να κινητοποιήσει τις παγκόσμιες δεσμεύσεις και διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο ως σταθμός σύνδεσης σε 15 πολυμερείς περιβαλλοντικές συμφωνίες²⁷. Διοικητικό του όργανο αποτελεί η Περιβαλλοντική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (UN Environment Assembly – UNEA), σκοπός της οποίας είναι η ενίσχυση του UNEP και η επίτευξη καθολικής συμμετοχής από όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ²⁸.

Διεθνές Συνέδριο του Βελιγραδίου (1975)

Το 1975, η UNESCO σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής (I.E.E.P.) διοργάνωσε Συνέδριο με κύριο στόχο τη διαμόρφωση κατευθυντήριων γραμμών, γύρω από τις οποίες θα έπρεπε να αναπτυχθεί η περιβαλλοντική εκπαίδευση σε διεθνές επίπεδο. Θεωρείται μια από τις σημαντικότερες συναντήσεις για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, καθώς εκεί συγκροτήθηκε το φιλοσοφικό υπόβαθρο, ο σκοπός, οι στόχοι, οι αποδέκτες και οι καθοδηγητικές αρχές, που θα καθόριζαν στη συνέχεια την εξέλιξή της.

²⁶ Δούση Ε. (2019). «Η Διάσκεψη της Στοκχόλμης», Άρθρο στο Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Available at: <https://www.kathimerini.gr/world/1018293/i-diaskepsi-tis-stokcholmis/> [Accessed: 13/01/2024].

²⁷ United Nations Environmental Programme, (n.d.), *UNEP: 50 years of Environmental Milestones*. Available at: <https://www.unep.org/environmental-moments-unep50-timeline> [Accessed: 05/10/2023].

²⁸ Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, (2020), *Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα του Ο.Η.Ε. (UNEP) – Σύνοδοι Περιβαλλοντικής Συνέλευσης Ηνωμένων Εθνών (UNEA)*. Available at: <https://ypen.gov.gr/perivallontiko-programma-tou-o-i-e-unep-synodoi-perivallontikis-synelefsis-inomenon-ethnon-unea/> [Accessed: 05/10/2023].

Τα συμπεράσματα του Διεθνούς Συνεδρίου του Βελιγραδίου διατυπώθηκαν σε ένα κείμενο - διακήρυξη που ονομάστηκε «Χάρτα του Βελιγραδίου». Μεταξύ άλλων, αναγνωρίστηκε ότι η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων θα προέλθει μόνο μέσα από μια αλλαγή της στάσης του ανθρώπου και της σχέσης του με το περιβάλλον, τονίστηκε δηλαδή η ανάγκη απόκτησης κοινωνικών αξιών και ενδιαφέροντος για το περιβάλλον καθώς και η ανάγκη ανάπτυξης της αίσθησης υπευθυνότητας και της επιθυμίας για ενεργό συμμετοχή στη βελτίωση και προστασία του περιβάλλοντος²⁹.

Διακυβερνητική Διάσκεψη της Τιφλίδας (1977)

Η πρώτη Διακυβερνητική Διάσκεψη για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση συγκλήθηκε στην Τιφλίδα τον Οκτώβριο 1977. Οργανώθηκε από την UNESCO, σε συνεργασία με το Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών (UNEP) και αποτέλεσε τη συνέχεια του Συνεδρίου της Στοκχόλμης και του Διεθνούς Συνεδρίου του Βελιγραδίου για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Στη Διάσκεψη υιοθετήθηκαν 41 προτάσεις εκ των οποίων οι 5 αφορούσαν τον ρόλο, τους στόχους και τις κατευθυντήριες αρχές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, οι 16 αναφέρονταν σε στρατηγικές ανάπτυξης της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε επίπεδο κρατών και οι 20 προτάσεις σχετιζόνταν με τη συνεργασία σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο. Βασικά σημεία των προτάσεων ήταν η προώθηση θετικών προτύπων διαχείρισης του περιβάλλοντος και των πόρων και η συνειδητοποίηση της συνολικής θεώρησης ότι δηλαδή, το φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον είναι προφανώς αλληλένδετα και οι πράξεις του σήμερα και οι συνέπειες του αύριο διαπνέονται από μια σχέση αιτιότητας³⁰.

Διεθνής Ένωση για την Προστασία της Φύσης / IUCN (1980)

Το 1980 στην πρώτη Παγκόσμια Στρατηγική για την Προστασία της Φύσης, αναγνωρίστηκε ως στόχος η διαφύλαξη της γενετικής ποικιλότητας και η βιώσιμη χρήση των πόρων. Η

²⁹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1980), *Records of the General Conference Twenty-first Session*, Paris. Available at: https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p:usmarcdef_0000114029&highlight=belgrade%20charter&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_a410dd9d-d2d2-4908-a8f6-ec9d27115e4b%3F_%3D114029eng.pdf&locale=en&multi=true&ark=/ark:/48223/pf0000114029/PDF/114029eng.pdf#%5B%7B%22num%22%3A297%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C-124%2C852%2Cnull%5D [Accessed: 05/10/2023].

³⁰ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1978), *Intergovernmental Conference on Environmental Education*, Paris. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000028431?posInSet=5&queryId=727477f6-6ba1-412d-a1a6-3a2a4bb40372> [Accessed: 05/10/2023].

στρατηγική αυτή αποτέλεσε ουσιαστικά τον προάγγελο της έννοιας βιώσιμη ανάπτυξη. Σύμφωνα με αυτό τον νέο ορισμό, βιώσιμη ανάπτυξη θεωρήθηκε η προστασία των απαραίτητων οικολογικών διαδικασιών και συστημάτων υποστήριξης της ζωής, η προστασία της βιοποικιλότητας και η βιώσιμη εκμετάλλευση των ειδών και των οικοσυστημάτων. Ο ορισμός αυτός έδινε έμφαση στην ανάγκη διατήρησης ενός κρίσιμου φυσικού κεφαλαίου και στην προστασία της βιοποικιλότητας³¹. Η κορύφωση της συγκεκριμένης Παγκόσμιας Στρατηγικής επετεύχθη με την έγκριση του Παγκόσμιου Καταστατικού Χάρτη για τη Φύση (World Charter for Nature), στις γενικές αρχές του οποίου αναγνωρίζεται η ανάγκη σεβασμού απέναντι στη φύση με σκοπό την αποφυγή της υποβάθμισής της.

ΟΗΕ Γενική Συνέλευση (1983)

Η Γενική Συνέλευση, στο ψήφισμά της 38/161 της 19ης Δεκεμβρίου 1983, μεταξύ άλλων, αιτήθηκε τη σύσταση ειδικής επιτροπής προκειμένου να υιοθετήσει έκθεση για το περιβάλλον και την παγκόσμια προβληματική από το 2000 και έπειτα, συμπεριλαμβανομένων των προτεινόμενων στρατηγικών για την αειφόρο ανάπτυξη. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε γι αυτόν τον λόγο ονομάστηκε «Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» (WCED)³², είχε ως έδρα τη Γενεύη και ορίστηκε πρόεδρος η Νορβηγή Dr Harlem Brundtland.

Έκθεση Brundtland (1987)

Η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED) στη σύνοδό της το 1987, συνέταξε, υπό την προεδρία της τότε πρωθυπουργού της Νορβηγίας Dr Harlem Brundtland, έκθεση με τίτλο «Το Κοινό μας Μέλλον» ('Our Common Future'), γνωστή και ως «Έκθεση Brundtland», με σκοπό να αποτελέσει ένα επίσημο Πρόγραμμα του ΟΗΕ για την Αειφόρο Ανάπτυξη³³. Στο εκτενές κείμενο των 300 σελίδων καθορίστηκαν τα βασικά μέτρα που θα έπρεπε να ενσωματωθούν στις εθνικές πολιτικές για την προστασία του πλανήτη και της ανθρώπινης ζωής και η Επιτροπή, προκειμένου να τονίσει τη σημασία της

³¹ Hopwood, B. Mellor, M. O'Brien, G. (2005) *Sustainable Development: Mapping Different Approaches*. Newcastle: University of Northumbria. Available at: https://nrl.northumbria.ac.uk/id/eprint/9387/1/Mapping_Sustainable_Development.pdf [Downloaded: 04/10/2023].

³² United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1983). *Resolutions adopted on the reports of the Second Committee*. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/445/53/IMG/NR044553.pdf?OpenElement> [Accessed: 05/10/2023].

³³ United Nations, (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> [Downloaded: 04/10/2023].

συνεχούς, αδιάκοπτης και αειφόρου ανάπτυξης προσέθεσε στον όρο Development/Entwicklung , τον όρο "Sustainable" (μτφ.βιώσιμος). Η πρόεδρος της Επιτροπής, υποστηρίζοντας την άποψή της για τη μελλοντική ανάπτυξη των χωρών, συμπεριέλαβε στην έκθεση έναν πολιτικό ορισμό της Αειφορίας και την όρισε ως «την ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να υποθηκεύει τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών»³⁴.

Στην έκθεση αναγνωρίζονται επίσης δύο έννοιες – κλειδιά, οι οποίες συνδέονται με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Η έννοια των αναγκών, και ιδιαίτερα εκείνες των φτωχών του κόσμου στις οποίες θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα και η ιδέα των περιορισμών, η οποία θα επιβληθεί από την εξέλιξη της τεχνολογίας και της κοινωνικής οργάνωσης στην ικανότητα του περιβάλλοντος να εκπληρώσει τις παρούσες και τις μελλοντικές ανάγκες³⁵. Η έκθεση πρόβαλε επίσης την κύρια διαπίστωση της άμεσης αλληλεξάρτησης του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, τονίζοντας ότι οι ανάγκες δεν αποτελούν απλώς οικονομικά συμφέροντα, αλλά τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά θεμέλια για την στήριξη της παγκόσμιας ευημερίας .

Διεθνές Συνέδριο της Μόσχας (1987)

Τον Αύγουστο 1987 στη Μόσχα, οργανώθηκε από την UNESCO σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής (I.E.E.P.), το Διεθνές Συνέδριο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Κατάρτιση, με σκοπό να αξιολογηθεί η κατάσταση του περιβάλλοντος σε πλανητική κλίμακα και να σχεδιαστεί μια διεθνής στρατηγική για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Σε έναν απολογισμό της μέχρι τότε κατάστασης, διαπιστώθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η ευαισθητοποίηση και η ενημέρωση της κοινής γνώμης για τα περιβαλλοντικά θέματα ήταν αυξημένη συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια, ωστόσο η κατάσταση του περιβάλλοντος επιδεινωνόταν. Στο Συνέδριο αναγνωρίστηκαν τα συμπεράσματα της Διάσκεψης της Τιφλίδας και καταρτίστηκε ένα σχέδιο δράσης για τη δεκαετία 1990. Ειδικότερα, υιοθετήθηκε η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης και θεωρήθηκε η μοναδική λύση για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

³⁴ Σεπετής, Α., (2020). *Χρηματοοικονομικά της Αειφόρου Ανάπτυξης. Η συμβολή των πολιτικών και των χρηματοοικονομικών μεθόδων στην Αειφόρο Ανάπτυξη και στο νέο Κοινωνικό Κράτος*, Αθήνα: Παπαζήση. σ. 109.

³⁵ Anand, S., and Sen, A.,(1994), *Sustainable Human Development: Concepts and Priorities*. UNDP Human Development Report Office. Occasional Papers, Available at: <https://ssrn.com/abstract=2294664> [Accessed: 05/10/2023].

1.2. Παγκόσμιες Πρωτοβουλίες και Συνδιασκέψεις για την Αειφόρο Ανάπτυξη

Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ρίο (1992)

Το 1992, η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED) που πραγματοποιήθηκε στο Rio de Janeiro της Βραζιλίας, σημάδεψε την πρώτη σημαντική παγκόσμια προσέγγιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων και της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης. Στη Σύνοδο Κορυφής, η οποία έγινε γνωστή ως «Συνάντηση Κορυφής για τη Γη», οι παγκόσμιοι ηγέτες ενέκριναν τη Διακήρυξη του Ρίο και την Ατζέντα 21, ένα πλήρες σχέδιο δράσης το οποίο προσέφερε κατευθυντήριες αρχές για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής καταστροφής και την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης στον 21ο αιώνα, καλώντας όλες τις χώρες να συνεργαστούν για τη διατήρηση του πλανήτη και την εξασφάλιση της ευημερίας των ανθρώπων³⁶.

Από τη Συνδιάσκεψη του Ρίο προέκυψαν 5 Διεθνείς Συμβάσεις εκ των οποίων οι 2 είναι δεσμευτικές:

- Η σύμβαση για τη βιοποικιλότητα -δεσμευτική-.
- Η σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC). Αποτελεί σύμβαση που έχει ως στόχο τον περιορισμό της ανόδου της θερμοκρασίας του πλανήτη. -δεσμευτική-³⁷.
- Η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, όπου θεσπίστηκαν η αρχή της διαγενεϊκής ισότητας σε σχέση με την αειφορική διαχείριση των πόρων, η Αρχή της πρόληψης και η Αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»³⁸.
- Η Agenda 21 που αποτελεί ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης για τις υποχρεώσεις και την υλοποίηση των στόχων για την Αειφορία τον 21^ο αιώνα.

³⁶ Ελληνική Δημοκρατία. Μόνιμη Αντιπροσωπεία της Ελλάδος στα Ηνωμένα Έθνη. (2023). *Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Available at: <https://www.mfa.gr/missionsabroad/un/greece-in-organization/oikonomike-kai-koinonike-anaptuxe.html?page=1> [Accessed: 05/10/2023].

³⁷ Ελληνική Δημοκρατία. Υπουργείο Εξωτερικών. (2023). *Περιβάλλον*. Available at: <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/pagkosmia-zitimata/periballon.html> [Accessed: 05/10/2023].

³⁸ Τσάλλτας Γ., Γρηγορίου Π. (1994). *Κοινωνικές Στρατηγικές για το Περιβάλλον*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 219.

- Η δήλωση των αρχών για τη διαχείριση, διατήρηση και βιώσιμη ανάπτυξη των δασών.
- Η Σύμβαση για την καταπολέμηση της ερημοποίησης.

Στο πλαίσιο της Συνδιάσκεψης, το 1993, οργανώθηκε επίσης και μια νέα Επιτροπή Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ (CSD - Commission on Sustainable Development), στην οποία τα κράτη μέλη αναφέρονται ετήσια ως προς την πρόοδο που σημειώνουν όσο αναφορά στην επίτευξη των στόχων της Agenda 21.

Διεθνής Διάσκεψη της Θεσσαλονίκης (1997)

Τον Δεκέμβριο 1997, οργανώθηκε από την U.N.E.S.C.O. η Διεθνής Διάσκεψη «Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Αειφορία», με την συμμετοχή αντιπροσώπων 84 χωρών. Στα πλαίσια της Διάσκεψης επισημάνθηκαν οι συστάσεις και τα σχέδια δράσης των Διασκέψεων που είχαν προηγηθεί τα παρελθόντα έτη και τονίσθηκε η ανάγκη αξιοποίησής τους προς επίτευξη της Αειφορίας, για την οποία αναγνωρίστηκαν τέσσερις πυλώνες, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η νομοθεσία, η οικονομία και η τεχνολογία. Αναφορικά με την έννοια της Αειφορίας, ορίσθηκε χαρακτηριστικά ότι «περιλαμβάνει όχι μόνο το περιβάλλον αλλά επίσης τα προβλήματα της φτώχειας, του πληθυσμού, της υγείας, της εξασφάλισης τροφής, της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ειρήνης. Η Αειφορία είναι σε τελική ανάλυση μια ηθική επιταγή, μια επιταγή αξιών στην οποία οι πολιτιστικές διαφοροποιήσεις και η παραδοσιακή γνώση οφείλουν να γίνονται δεκτά με τον δέοντα σεβασμό»³⁹.

Το Πρωτόκολλο του Κιότο (1997)

Το Πρωτόκολλο του Κιότο θεσπίσθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1997, στο Κιότο της Ιαπωνίας και αποτέλεσε ένα καίριο διεθνές νομικό κείμενο, με δεσμευτική ισχύ, που διαδέχθηκε τη Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές αλλαγές. Το Πρωτόκολλο έχει ως στόχο τον περιορισμό των εκπομπών ορισμένων αερίων, που συμβάλλουν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου, υπεύθυνων για τη θέρμανση του πλανήτη. Προτείνεται, μεταξύ άλλων, μια

³⁹ Mediterranean Information Office for Environment, Culture and Sustainable Development (2019). *Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης*. Available at: https://www.mio-ecsde.org/epeaek09/basic_docs/conf_thessaloniki_1997_ell.pdf [Downloaded: 10/10/2023].

σειρά μέσωσ όπως η αύξηση της ενεργειακής αποτελεσματικότητας, η προώθηση των αιφόρων μορφών γεωργίας και η ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας⁴⁰.

Παγκόσμια Σύνοδος Ηνωμένων Εθνών για τη Χιλιετία (2000)

Τον Σεπτέμβριο 2000, στα πλαίσια της Συνόδου για τη νέα Χιλιετία, εκπρόσωποι 189 κρατών και κυβερνήσεων συναντήθηκαν στη Νέα Υόρκη, όπου παρουσιάστηκε από τον ΟΗΕ η νέα αναπτυξιακή στρατηγική για τον 21^ο αιώνα και υιοθετήθηκε η Διακήρυξη της Χιλιετίας, η οποία περιελάμβανε τους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας (Millennium Development Goals, MDGs), με προθεσμία να επιτευχθούν μέχρι το 2015. Οι στόχοι περιλάμβαναν, μεταξύ άλλων, την ενσωμάτωση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στα προγράμματα των χωρών, την προστασία των φυσικών πόρων και τη διασφάλιση πρόσβασης σε πόσιμο νερό για όλους, καθώς και την ενίσχυση της παγκόσμιας συνεργασίας για την ανάπτυξη, όπως φαίνεται στην εικόνα 1⁴¹.

Εικόνα 1: Οι οκτώ Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας

Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για την Αειφόρο Ανάπτυξη – Rio+10 (2002)

⁴⁰ Δίκαιο της ΕΕ. (2011), *Πρωτόκολλο του Κυότο για τις κλιματικές μεταβολές*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=legisum:l28060> [Accessed: 05/10/2023].

⁴¹ United Nations, (2000). 55/2. *United Nations Millennium Declaration*. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement> [Accessed: 11/10/2023].

Η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής διεξήχθη στο Γιοχάνεσμπουργκ από τις 26 Αυγούστου έως τις 4 Σεπτεμβρίου 2002, με τη συμμετοχή 191 εθνικών κυβερνήσεων και οργανισμών και αξιολογήθηκε η πρόοδος που διανύθηκε από το Ρίο του 1992. Τονίστηκε ότι η ανάγκη να διασφαλιστεί βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις που θα αντιμετώπιζαν τόσο οι αναπτυγμένες, όσο και οι αναπτυσσόμενες χώρες, στο μέλλον, καθώς και το γεγονός ότι η βιώσιμη ανάπτυξη έχει οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνιστώσες, η ισορροπία των οποίων είναι εξαιρετικά σημαντική. Η Διάσκεψη ολοκληρώθηκε με την έγκριση της Διακήρυξης του Γιοχάνεσμπουργκ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη καθώς και με συνοδευτικό σχέδιο δράσης και υιοθετήθηκε μεγάλος αριθμός συμφωνιών εταιρικών σχέσεων⁴².

Συνδιάσκεψη του Ρίο +20 (2012)

Πραγματοποιήθηκε στο Ρίο το διάστημα 20 – 22 Ιουνίου 2012 με τη συμμετοχή 192 κρατών, τα οποία ανανέωσαν τις πολιτικές τους δεσμεύσεις ως προς την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Στα πλαίσια της Συνδιάσκεψης υιοθετήθηκε κείμενο με τίτλο «Το μέλλον που θέλουμε» (The future we want). Η θεματολογία κάλυψε κυρίως τους τομείς της «Πράσινης Οικονομίας, στο πλαίσιο της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Εξάλειψης της Φτώχειας» (Green Economy in the context of Sustainable Development and Poverty Eradication), καθώς και το «Θεσμικό Πλαίσιο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» (Institutional Framework for Sustainable Development). Τα κράτη συμφώνησαν να βρουν εναλλακτικές μεθόδους υπολογισμού του ΑΕΠ λαμβάνοντας υπόψη περιβαλλοντικές και κοινωνικές παραμέτρους. Τονίστηκε επίσης, η αναγκαιότητα αποκατάστασης της βιωσιμότητας των ωκεανών και επιβεβαιώθηκαν οι δεσμεύσεις για τη σταδιακή κατάργηση των ορυκτών καυσίμων⁴³.

Άλλα Διεθνή πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στην 3^η Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ, το 2015, υιοθετήθηκε το «Πλαίσιο Σεντάι για τη μείωση του κινδύνου καταστροφών 2015-2030», το οποίο αποτελεί μια μη δεσμευτική συμφωνία που αναγνωρίζει ότι το κράτος έχει πρωταρχικό ρόλο στη μείωση του κινδύνου καταστροφών. Την ίδια χρονιά, κατά την 3η Διεθνή Διάσκεψη για τη Χρηματοδότηση της

⁴² Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2002). *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τα αποτελέσματα της Παγκόσμιας Διάσκεψης Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που διεξήχθη στο Γιοχάνεσμπουργκ*. Available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-5-2002-0448_EL.html [Accessed: 05/10/2023].

⁴³ Στεφάνη Φ. (2021). *Εκπαιδευτικό υλικό: «Περιβαλλοντικές Πολιτικές- Διαχείριση Φυσικού και Πολιτιστικού Περιβάλλοντος. Διαχείριση Υδάτων»*. ΕΚΔΔΑ, ΚΖ Εκπαιδευτική Σειρά: Αθήνα, σελ. 9

Ανάπτυξης, εγκρίθηκε η «Ατζέντα Δράσης της Αδδής Αμπέμπα» για να αποτελέσει το πλαίσιο χρηματοδότησης των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης και των υποστόχων τους.

Η υπογραφή της «Συμφωνίας των Παρισίων», επίσης το 2015, θέτει για πρώτη φορά όλα τα έθνη μπροστά στην κοινή ευθύνη για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της, ενώ το 2017, στη Διάσκεψη των ΗΕ για τους Ωκεανούς, επαναδιατυπώθηκε η δέσμευση των κρατών μελών για τη διατήρηση και την βιώσιμη χρήση των ωκεανών, των θαλασσών και των θαλάσσιων πόρων για βιώσιμη ανάπτυξη. Η Διάσκεψη οδήγησε στην υιοθέτηση της πολιτικής διακήρυξης: «Ο Ωκεανός μας, το Μέλλον μας: Έκκληση για Δράση»⁴⁴.

Στο πλαίσιο της 75ης επετείου των ΗΕ, το 2021, κατά τη διάρκεια της Γενικής Συνέλευσης, τα κράτη μέλη δεσμεύτηκαν να ενισχύσουν την παγκόσμια συνεργασία προς όφελος των σημερινών και των μελλοντικών γενεών. Η αναφορά του Γενικού Γραμματέα, με τον τίτλο «Η Κοινή μας Ατζέντα», δημοσιεύτηκε στις 10 Σεπτέμβρη 2021 και παρουσιάζει τις βασικές κατευθύνσεις των ΗΕ για τα επόμενα 25 χρόνια. Μεταξύ των στόχων προβάλλεται το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον αλλά και δράσεις της Γενικής Συνέλευσης για τις εδαφικές απειλές της κλιματικής αλλαγής και για την πρόληψη, προστασία και επίλυση καταστάσεων περιβαλλοντικής εκτόπισης⁴⁵.

⁴⁴ Hellenic Aid. Ministry of Foreign Affairs of Greece, (2023). *Η Ατζέντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης*. Available at: https://hellenicaid.mfa.gr/wp-content/uploads/2023/04/Agenda_2030_2023.pdf [Downloaded: 03/11/2023].

⁴⁵ United Nations, (2021). *Our Common Agenda. Report of the Secretary – General*. New York: United Nations. Available at: https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Πυλώνες, Δείκτες Αειφορίας και Στόχοι

Η διάρθρωση διακριτών κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών πτυχών της αειφόρου ανάπτυξης ήταν εμφανής στην Ατζέντα 21 (1992) ενώ εντοπίζεται και στην Έκθεση Brundtland (1987), στην οποία όμως υπάρχουν και πολιτιστικές και πολιτικές/θεσμικές πτυχές της Αειφορίας. Η Ατζέντα 21 αναφέρει συγκεκριμένα τις «οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις» της αειφόρου ανάπτυξης, αλλά στερείται ολοκληρωμένου εννοιολογικού πλαισίου⁴⁶.

Η επόμενη αναφορά σχετικά με διαστάσεις της Αειφορίας, απαντάται το 1995, οπότε και πραγματοποιήθηκε εργαστήριο για την ανασκόπηση δεικτών που σχετίζονται με τις τρεις κύριες πτυχές της βιωσιμότητας (περιβαλλοντική, κοινωνική και οικονομική). Το συμπέρασμα ήταν ότι το CSD θα έπρεπε να εργαστεί προς ένα βασικό σύνολο δεικτών που τονίζουν εξίσου τις «οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και θεσμικές πτυχές της βιώσιμης ανάπτυξης». Η συμπερίληψη της θεσμικής πτυχής θεωρήθηκε κρίσιμη για την αντιμετώπιση προβλημάτων μη βιώσιμων αναπτυξιακών πρακτικών⁴⁷. Αυτό συνέβη κυρίως, καθώς η δυναμική σχέση ανάμεσα στην οικονομία, την κοινωνία και το φυσικό περιβάλλον, οδήγησε σταδιακά σε μια αμφισβήτηση του παλαιού παραδοσιακού κυβερνητικού πλαισίου, το οποίο θεωρήθηκε ανεπαρκές να διαχειρισθεί τα πολύπλοκα συστήματα των τριών παραγόντων και να τα στρέψει προς την κατεύθυνση της Αειφορίας. Έτσι, στους κρατικούς θεσμούς και την νομοθεσία, έπρεπε να προστεθεί το γενικό πολιτιστικό περιβάλλον (οι ηθικές και αισθητικές αξίες, τα καθιερωμένα πρότυπα συμπεριφοράς, οι αντιλήψεις κ.α.), οι φορείς του ιδιωτικού τομέα και η κοινωνία των πολιτών⁴⁸.

Το επόμενο έτος, το CSD δημοσίευσε μια επιλογή βάσης 130 δεικτών, με στόχο να έχει ένα καλό σύνολο δεικτών έως το 2000 και οι οποίοι κατηγοριοποιήθηκαν στις τέσσερις πτυχές που παρουσιάστηκαν στο εργαστήριο του 1995. Η καταγραφή των φύλλων μεθοδολογίας

⁴⁶ Purvis, B., Mao, Y., and Robinson, D.,(2018), *Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins*. Integrated Research System for Sustainability Science. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-018-0627-5> [Downloaded: 12/10/2023].

⁴⁷ United Nations (1995). *Workshop on indicators of sustainable development for decision-making*. Commission on sustainable development third session (E/CN.17/1995/32). New York: United Nations. Available at: <https://www.earthsummit2002.org/toolkits/women/un-doku/un-comm/csd/csd1995-2.html> [Accessed: 11/10/2023].

⁴⁸ Συλλογικό, (2003). *Οι Δρόμοι της Αειφορίας. Περιβάλλον – Εργασία – Επιχειρηματικότητα*. (επιμ.) Ευθυμίουπουλος, Η., Μοδινός, Μ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σ. 58.

δεικτών δημοσιεύτηκε από τα Ηνωμένα Έθνη τον Αύγουστο του 1996 με τον τίτλο «Δείκτες Βιώσιμης Ανάπτυξης: Πλαίσιο και Μεθοδολογίες». Αυτό το έγγραφο, που ονομάστηκε «Μπλε Βίβλος», διανεμήθηκε σε όλες τις κυβερνήσεις με σκοπό να εφαρμόσουν και να αξιολογήσουν τους δείκτες και να παράσχουν σχόλια σχετικά με τα αποτελέσματα. Μέσα στις τέσσερις κατηγορίες, οι δείκτες ταξινομήθηκαν σύμφωνα με την κινητήρια δύναμη, την κατάσταση και τα χαρακτηριστικά απόκρισής τους, υιοθετώντας μια εννοιολογική προσέγγιση που χρησιμοποιείται ευρέως για την ανάπτυξη περιβαλλοντικών δεικτών (πιν.1). Ο όρος «κινητήρια δύναμη», αντιπροσωπεύει τις ανθρώπινες δραστηριότητες, διαδικασίες και πρότυπα που επηρεάζουν τη βιώσιμη ανάπτυξη είτε θετικά είτε αρνητικά. Οι δείκτες κατάστασης παρέχουν μια εικόνα των συνθηκών της αειφόρου ανάπτυξης, ενώ οι δείκτες ανταπόκρισης αντιπροσωπεύουν τις κοινωνικές δράσεις που στοχεύουν στη μετάβαση προς τη βιώσιμη ανάπτυξη⁴⁹.

SD Dimension	Chapter of Agenda 21	Driving Force Indicators	State Indicators	Response Indicators
Social				
Economic				
Environmental				
Institutional				

Πίνακας 1: DSR Framework for Sustainable Development Indicators

Το 1997, μια έκθεση για την πρόοδο από τη Σύνοδο Κορυφής του Ρίο έδωσε έμφαση στην «οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική ανάπτυξη και περιβαλλοντική βιωσιμότητα» ως «αμοιβαία ενισχυτικά στοιχεία» της αειφόρου ανάπτυξης, με στόχο την ισόρροπη επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης, κοινωνικής ισότητας και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας⁵⁰. Το 2001

⁴⁹ United Nations, (1996). *Indicators of sustainable development framework and methodologies*. New York: United Nations. Available at: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf [Downloaded: 31/10/2023].

⁵⁰ United Nations' Digital Library, (1997). *Overall progress achieved since the United Nations*

το CSD δημοσίευσε τη δεύτερη έκδοση αναφορικά με τους δείκτες, η οποία διατηρεί την κατηγοριοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών, θεσμικών και περιβαλλοντικών «διαστάσεων» της αειφόρου ανάπτυξης, αλλά αναφέρει παράλληλα τους στόχους της «προώθησης της κοινωνικής και θεσμικής ανάπτυξης, για τη διατήρηση της οικολογικής ακεραιότητας και τη διασφάλιση της οικονομικής ευημερίας»⁵¹.

Παράλληλα με το έργο του CSD, το 2000 τα Ηνωμένα Έθνη υιοθέτησαν τους οχτώ Αναπτυξιακούς Στόχους για τη Χιλιετία (Millennium Development Goals – MDGs) . Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο στόχος ν.7, ο οποίος τόνιζε την ανάγκη να «διασφαλιστεί η περιβαλλοντική βιωσιμότητα», αν και οι έννοιες της κοινωνικής ή οικονομικής βιωσιμότητας δε διερευνώνται ρητά. Η έκθεση της Συνόδου Κορυφής για τη Γη του 2002, όριζε την ανάγκη να προωθηθεί η ενσωμάτωση των τριών συνιστωσών της βιώσιμης ανάπτυξης—οικονομικής ανάπτυξης, κοινωνικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος—ως αλληλοεξαρτώμενων και αλληλοενισχυόμενων πυλώνων⁵².

2.1. Οι Πυλώνες της Αειφόρου Ανάπτυξης: Κατηγορίες και Δείκτες Αειφορίας

Αν και ο ορισμός της Επιτροπής Brundtland αποτυπώνει συνοπτικά την ουσία της βιωσιμότητας, είναι αφηρημένος όταν χρησιμοποιείται για σκοπούς προγραμματισμού και διαχείρισης. Για αυτόν τον λόγο, πολλοί οργανισμοί έχουν αναπτύξει πιο λειτουργικούς ορισμούς που αντανακλούν τις αξίες τους. Αυτοί βασίζονται συχνά στην έννοια των «τριών πυλώνων» της βιωσιμότητας —περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική— και μπορεί να δίνουν περισσότερη ή λιγότερη έμφαση σε καθέναν από τους τρεις πυλώνες.

conference on environment and development. Commission on sustainable development fifth session (E/CN.17/1997/2). New York: United Nations. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/231319> [Accessed: 11/10/2023].

⁵¹ Purvis, B., Mao, Y., and Robinson, D.,(2018), *Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins*. Integrated Research System for Sustainability Science. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-018-0627-5> [Downloaded: 12/10/2023].

⁵² United Nations' Digital Library (2001) *Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration. Report of the Secretary General (A/56/326)*. New York: United Nations. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/448375> [Accessed: 11/10/2023].

Παρακάτω περιγράφονται οι «τρεις πυλώνες της Αειφορίας» και οι σημαντικότεροι δείκτες τους:

(Α) Περιβάλλον

Ο περιβαλλοντικός πυλώνας της αειφόρου ανάπτυξης περιλαμβάνει κανονισμούς και νόμους που εφαρμόζονται για την αντιμετώπιση προβλημάτων περιβαλλοντικής φύσης, όπως η διαχείριση της γης, του νερού, των ωκεανών, των δασών, του αέρα, των φυσικών πόρων και της άγριας ζωής. Αυτός ο πυλώνας επικεντρώνεται σε πρακτικές που προωθούν την προστασία του περιβάλλοντος, όπως η φύτευση και η διατήρηση δέντρων που παράγουν οξυγόνο, αλλά και την αλλαγή συμπεριφορών κατανάλωσης από τον άνθρωπο.

Η περιβαλλοντική διαχείριση χρησιμοποιεί επιστημονικές γνώσεις και τεχνικές από την περιβαλλοντική επιστήμη και τη βιολογία για τον αποτελεσματικό χειρισμό πόρων όπως η γη, το νερό και οι εκπομπές, με στόχο την επίτευξη βιώσιμου μέλλοντος. Επιπλέον, αυτή η διαδικασία λαμβάνει υπόψη την ανθεκτικότητα των οικοσυστημάτων και την ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν τις διαταραχές που προκαλούνται από ανθρώπινες επεμβάσεις.

Μερικοί από τους κυριότερους παράγοντες που μπορούν να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην οικολογική ισορροπία και στην ικανότητα του πλανήτη να συντηρεί τη ζωή, αποτελούν:

- Η ρύπανση του αέρα, των υδάτων και του εδάφους·
- Η κλιματική αλλαγή, που προκαλείται από την υπερβολική ποσότητα αερίων του θερμοκηπίου που απελευθερώνονται στην ατμόσφαιρα λόγω ανθρώπινων δραστηριοτήτων
- Η απώλεια της βιοποικιλότητας.
- Η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων.
- Οικονομικά μοντέλα που περιλαμβάνουν μη βιώσιμη κατανάλωση.

(Β) Κοινωνία

Η κοινωνική βιωσιμότητα στοχεύει στη δημιουργία κοινωνιών χωρίς αποκλεισμούς, στη μείωση της ανισότητας και στη διασφάλιση μακροπρόθεσμης ευημερίας για όλους τους ανθρώπους, διατηρώντας παράλληλα την κοινωνική συνοχή και τη δικαιοσύνη. Αναφέρεται σε πρωτοβουλίες, δημόσιες πολιτικές, σχεδιασμό και κανονισμούς που υποστηρίζουν κοινωνικά θέματα. Αυτά περιλαμβάνουν ζητήματα όπως η καταπολέμηση της φτώχειας, η κοινωνική δικαιοσύνη, η ειρήνη, η προώθηση της διαφορετικότητας, η ποιότητα ζωής, η

πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση, η κοινοτική ανάπτυξη, η πολιτιστική βιωσιμότητα και κληρονομιά και ορισμένες πτυχές της θρησκείας. Από τους τρεις, θεωρείται συχνά ο λιγότερο καθορισμένος και κατανοητός πυλώνας βιωσιμότητας, ωστόσο, επηρεάζει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες και συνδέεται στενά με τις οικονομικές και οικολογικές διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης.

Για την επίτευξη βιωσιμότητας, είναι απαραίτητο να ξεπεραστούν:

- Φτώχεια και κοινωνικοοικονομική ανισότητα.
- Διακρίσεις, προκαταλήψεις και κοινωνικός αποκλεισμός.
- Έλλειψη πρόσβασης σε πόρους.
- Ανασφάλεια και συγκρούσεις, σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.
- Κακή διακυβέρνηση, που περιλαμβάνει φαινόμενα όπως η διαφθορά και η θεσμική αναποτελεσματικότητα.

(Γ) Οικονομία

Η οικονομική βιωσιμότητα είναι η προσέγγιση με την οποία οι οικονομικές δραστηριότητες διεξάγονται με τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρηθεί και να προαχθεί η μακροπρόθεσμη οικονομική ευημερία. Στην πράξη, στοχεύει στη δημιουργία ισορροπίας μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, της αποδοτικότητας των πόρων, της κοινωνικής ισότητας και της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομική βιωσιμότητα περιλαμβάνουν:

- Η υπεύθυνη διαχείριση των πόρων.
- Η ικανότητα για αποτελεσματικότητα και καινοτομία των οικονομικών συστημάτων και επιχειρήσεων.
- Χρηματοπιστωτική σταθερότητα σε μακροοικονομικό επίπεδο.
- Επίπεδο κοινωνικής καινοτομίας των κρατών, δηλαδή η δέσμευση κάθε χώρας να προωθήσει πολιτικές, προγράμματα και πρωτοβουλίες που αντιμετωπίζουν κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα όπως η φτώχεια, η ισότητα των φύλων, η πρόσβαση στην εκπαίδευση και την υγεία, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα και άλλα κοινωνικά ζητήματα.
- Διεθνείς συνεργασίες και συνεργασία μεταξύ δημόσιας διοίκησης και ιδιωτικών επιχειρήσεων.

- Το επίπεδο ισότητας και κοινωνικής ένταξης.
- Εταιρική ευθύνη.

Είναι σαφές ότι ο χαρακτηρισμός της βιωσιμότητας και η ανάπτυξη βιώσιμων λύσεων απαιτούν μια ολοκληρωμένη προσέγγιση «ολιστικών συστημάτων» με ενιαία αξιολόγηση των κοινωνικών, περιβαλλοντικών και οικονομικών συνεπειών. Η αειφόρος ανάπτυξη βασίζεται σε αυτούς τους 3 πυλώνες, επειδή μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν συνυπάρχουν η περιβαλλοντική προστασία, η κοινωνική ισότητα και η οικονομική κερδοφορία χωρίς να υπερκαλύπτει ένας τομέας τους άλλους δύο. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, οι 3 πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης θεωρείται ότι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στο ίδιο επίπεδο, ενώ η βιώσιμη ανάπτυξη βρίσκεται στη διασταύρωση των τριών, όπως φαίνεται στην παρακάτω εικόνα (Εικ. 2).

Εικόνα 2: Οι τρεις Πυλώνες της Βιώσιμης Ανάπτυξης

Η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό κεφάλαιο περιγράφηκε από τον Γάλλο κοινωνιολόγο Bourdieu, σύμφωνα με τον οποίο το πολιτιστικό κεφάλαιο μπορεί να αποκτηθεί, σε διαφορετικό βαθμό, ανάλογα με την περίοδο, την κοινωνία και την κοινωνική τάξη, εντελώς ασυνείδητα. Από την άλλη, το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί το σύνολο των δικτύων, γνωριμιών και σχέσεων του ατόμου. Ο Bourdieu υποστήριξε ότι όλοι οι

διαφορετικοί τύποι κεφαλαίου μπορούν να προέλθουν από το οικονομικό κεφάλαιο⁵³. Κατ' επέκταση, με όρους περιβαλλοντικού κεφαλαίου, το οποίο είναι κατά βάση η γνώση για το περιβάλλον, το τελευταίο είναι μετατρέσιμο σε άλλες μορφές κεφαλαίου. Στη φύση, συνδέεται στενότερα με το πολιτιστικό κεφάλαιο, καθώς το ποσό ή η ποιότητα του πολιτιστικού κεφαλαίου που διαθέτει κάποιος θα καθορίσει σε έναν βαθμό το κοινωνικό του κεφάλαιο και τη δαπάνη του οικονομικού κεφαλαίου. Επομένως, το περιβαλλοντικό κεφάλαιο θα καθορίσει σε ένα βαθμό το κοινωνικό κεφάλαιο αλλά και τον τρόπο χρήσης του οικονομικού κεφαλαίου. Σε τελική ανάλυση, όσοι διαθέτουν περιβαλλοντικό κεφάλαιο έχουν επίγνωση της σχέσης μεταξύ του καταναλωτισμού και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και συνεπώς έχουν διαφορετική άποψη για τον πλούτο. Το περιβαλλοντικό κεφάλαιο περιλαμβάνει την επίγνωση των μη εμπορευματοποιημένων αντιλήψεων του πλούτου και εξισώνει την επιτυχία με την ικανότητα να ζεις βιώσιμα, να αφήνεις ένα μικρό οικολογικό αποτύπωμα και να λαμβάνεις υπόψη τις μελλοντικές γενιές⁵⁴.

Σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου, σε επίπεδο χωρών, εκείνες που διαθέτουν πλούσιο απόθεμα κοινωνικών δικτύων και ενώσεων πολιτών, θα έχουν πλεονέκτημα ως προς την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των φαινομένων της φτώχειας και της ευπάθειας, ως προς την επίλυση διαφορών και τελικά, ως προς την αξιοποίηση νέων ευκαιριών. Αντίθετα, η απουσία κοινωνικών δεσμών μπορεί να έχει εξίσου σημαντικό αντίκτυπο. Σε θεσμικό επίπεδο, πολλές χώρες και οργανισμοί έχουν νόμους για τον νεποτισμό, αναγνωρίζοντας ρητά ότι οι προσωπικές σχέσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για άδικες διακρίσεις και διαφθορά. Αυτά τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κεφαλαίου έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη και τη μείωση της φτώχειας.

Με βάση την έννοια των τριών πυλώνων, ένας δείκτης βιωσιμότητας μπορεί να οριστεί ως μια μετρήσιμη πτυχή περιβαλλοντικών, οικονομικών ή κοινωνικών συστημάτων που είναι χρήσιμη για την παρακολούθηση αλλαγών στα χαρακτηριστικά του συστήματος που σχετίζονται με τη συνέχιση της ανθρώπινης και περιβαλλοντικής ευημερίας. Η χρήση δεικτών βιωσιμότητας και αντίστοιχων μετρήσεων είναι απαραίτητη για μια ολοκληρωμένη συστημική προσέγγιση για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της Αειφορίας, η οποία

⁵³ Bourdieu, P., (1986). "The Forms of Capital" at *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, pp. 241–258.

⁵⁴ Karol, J. and Gale, T., (2004). *What is 'environmental capital'? Bourdieu's social theory and sustainability*. Conference: Australian Association for Research in Education (AARE) International Conference, Melbourne. Available at: https://www.researchgate.net/publication/268424795_What_is_%27environmental_capital%27_Bourdieu%27s_social_theory_and_sustainability [Downloaded: 01/11/2023].

αποτυπώνεται στην αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και του οικονομικού και κοινωνικού αντίκτυπου.

Τον Δεκέμβριο του 1999 στο Διεθνές Εργαστήριο του CSD για τους Δείκτες Αειφόρου Ανάπτυξης, που φιλοξενήθηκε από την κυβέρνηση των Barbados, πραγματοποιήθηκε η αξιολόγηση των Δεικτών, ως προς την πρακτική εφαρμογή και τη χρησιμότητά τους σε επίπεδο υποστήριξης των εθνικών κυβερνήσεων. Όλες οι σχετικές πληροφορίες και τα πρώτα αποτελέσματα για το πρόγραμμα δοκιμών, συγκεντρώθηκαν και οργανώθηκαν σε μια βάση δεδομένων (CSD ISD Database). Αυτή η βάση δεδομένων χρησίμευσε ως αναλυτικό εργαλείο για την ανασκόπηση των αποτελεσμάτων των δοκιμών, του πλαισίου δεικτών και της λίστας εργασίας των δεικτών. Με βάση την εμπειρία των εθνικών δοκιμών από τα συμμετέχοντα κράτη, η Ομάδα Εμπειρογνομών για τους Δείκτες Βιώσιμης Ανάπτυξης επαναπροσδιόρισε το πλαίσιο δεικτών για να δώσει έμφαση σε θέματα πολιτικής και βασικά ζητήματα που σχετίζονται με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Μια σύνοψη αυτών των βασικών θεμάτων, ομαδοποιημένων σύμφωνα με τις πρωταρχικές διαστάσεις της αειφόρου ανάπτυξης, παρέχεται στον παρακάτω Πίνακα⁵⁵ (Πιν. 2).

⁵⁵ United Nations. Department of Economic and Social Affairs. (2001). *Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies*. Paper No 3. New York: Division for Sustainable Development. Available at: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf [Downloaded: 31/10/2023].

Social	Environmental
Education	Freshwater/groundwater
Employment	Agriculture/secure food supply
Health/water supply/sanitation	Urban
Housing	Coastal Zone
Welfare and quality of life	Marine environment/coral reef protection
Cultural heritage	Fisheries
Poverty/Income distribution	Biodiversity/biotechnology
Crime	Sustainable forest management
Population	Air pollution and ozone depletion
Social and ethical values	Global climate change/sea level rise
Role of women	Sustainable use of natural resources
Access to land and resources	Sustainable tourism
Community structure	Restricted carrying capacity
Equity/social exclusion	Land use change
Economic	Institutional
Economic dependency/Indebtedness/ODA	Integrated decision-making
Energy	Capacity building
Consumption and production patterns	Science and technology
Waste management	Public awareness and information
Transportation	International conventions and cooperation
Mining	Governance/role of civic society
Economic structure and development	Institutional and legislative frameworks
Trade	Disaster preparedness
Productivity	Public participation

Πίνακας 2: Key Themes Suggested by CSD Testing Country Priorities

2.2. Οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης

Στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Ρίο+20) στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας, τον Ιούνιο του 2012, τα κράτη μέλη υιοθέτησαν τη βίβλο με τίτλο «Το μέλλον που θέλουμε» και αποφάσισαν, μεταξύ άλλων, την έναρξη διαδικασιών προς την ανάπτυξη ενός συνόλου Αναπτυξιακών Στόχων Αειφορίας. Οι τελευταίοι, θα είχαν ως βάση τους Αναπτυξιακούς Στόχους για τη Χιλιετία (Millennium Development Goals – MDGs) που είχαν προηγουμένως τεθεί και συγκρότησαν το Πολιτικό Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Τον Ιανουάριο του 2015, η Γενική Συνέλευση των ΗΕ εκκίνησε τις διαδικασίες διαπραγμάτευσης ώστε να οριστεί η νέα αναπτυξιακή ατζέντα μετά το 2015. Η Συνέλευση κορυφώθηκε με την έγκριση της «Ατζέντας 2030» για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, με 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης στον πυρήνα της, στη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη τον Σεπτέμβριο του 2015. Το έτος 2015 αποτέλεσε ορόσημο για τη διαμόρφωση μιας διεθνούς πολιτικής, με την υιοθέτηση πολλών σημαντικών συμφωνιών, όπως η Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή και το πλαίσιο Σεντάι για τη μείωση του κινδύνου καταστροφών.

Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της 70^{ης} Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, στις 25 Σεπτεμβρίου 2015, υιοθετήθηκαν οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης και 169 επιμέρους στόχοι, με την Ατζέντα 2030 να αποτελεί ένα σχέδιο δράσης για τους Ανθρώπους, τον Πλανήτη και την Ευημερία. Οι ΣΒΑ είναι οικουμενικοί, με χρονοδιάγραμμα υλοποίησης έως το 2030, για το οποίο έχουν αναλάβει δεσμεύσεις όλες οι χώρες, ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές εθνικές πραγματικότητες, τα επίπεδα ανάπτυξης και τις εθνικές πολιτικές και προτεραιότητες. Σύμφωνα με την Ατζέντα 2030, η βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω της αντιμετώπισης προκλήσεων που αφορούν πέντε άξονες (βλ.εικ.3), τους ανθρώπους (People), τον πλανήτη (Planet), την ευημερία (Prosperity), την ειρήνη (Peace) και την εταιρική Σχέση (Partnership)⁵⁶. Μέσω αυτών των στόχων, αποτυπώνεται για πρώτη φορά μια διεθνής συναίνεση σε κείριους τομείς, όπως αυτούς της δικαιοσύνης, της ασφάλειας, του περιβάλλοντος κ.ά.⁵⁷.

⁵⁶ United Nations, (n.a.), *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Available at: <https://sdgs.un.org/2030agenda> [Accessed: 23/10/2023].

⁵⁷ Σεπέτης, Α., (2020). *Χρηματοοικονομικά της Αειφόρου Ανάπτυξης. Η συμβολή των πολιτικών και των χρηματοοικονομικών μεθόδων στην Αειφόρο Ανάπτυξη και στο νέο Κοινωνικό Κράτος*. Αθήνα: Παπαζήση. σ.115.

Εικόνα 3: 5P

Όλοι οι στόχοι των ΣΒΑ του ΟΗΕ είναι αλληλένδετοι. Για παράδειγμα, η φτώχεια συμβάλλει στην ανισότητα, η οποία επηρεάζει την ποιότητα των υποδομών, η οποία επηρεάζει τη χρήση και την κατανάλωση πόρων, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις, η οποία δημιουργεί περαιτέρω φτώχεια και ούτω καθεξής. Ακριβώς όπως οι «τρεις πυλώνες» της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής ένταξης και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας πρέπει να υλοποιηθούν με ισορροπημένο και ολοκληρωμένο τρόπο, έτσι πρέπει να υλοποιηθούν και οι ακόλουθοι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (εικ.4)⁵⁸:

1. **Εξάλειψη της φτώχειας.** Κύριο στόχο αποτελεί η εξάλειψη της ακραίας φτώχειας έως το 2030 για όλο τον πληθυσμό. Αυτό περιλαμβάνει τη μείωση του αριθμού ατόμων που ζουν με λιγότερα από 1,25 δολάρια την ημέρα, καθώς και τη λήψη

⁵⁸ European Union Law, (n.a.), Στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/glossary/sustainable-development-goals.html> [Accessed: 13/10/2023].

μέτρων κοινωνικής προστασίας, δίκαιης πρόσβασης σε οικονομικούς πόρους, βασικές υπηρεσίες, και ίσων δικαιωμάτων πρόσβασης σε ιδιοκτησία και άλλους πόρους. Σκοπός είναι επίσης η οικοδόμηση ανθεκτικότητας των φτωχών έναντι φυσικών καταστροφών και περιβαλλοντικών αλλαγών, μέσω της κινητοποίησης πόρων και της δημιουργίας πολιτικών πλαισίων που υποστηρίζουν την εξάλειψη του φαινομένου αυτού.

2. **Εξάλειψη της πείνας.** Ο δεύτερος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης αποσκοπεί στον τερματισμό της πείνας έως το 2030 και στη διασφάλιση της πρόσβασης όλων των ανθρώπων, ιδίως των φτωχών και ευάλωτων, σε ασφαλή, θρεπτική και επαρκή τροφή καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Οι επιμέρους στόχοι περιλαμβάνουν τον τερματισμό όλων των μορφών κακής διατροφής, την κάλυψη των διατροφικών αναγκών των διαφόρων ομάδων, και την αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας και εισοδημάτων. Επίσης, ο Στόχος αποσκοπεί στη διασφάλιση της βιώσιμης παραγωγής τροφίμων, της γεωργικής ανάπτυξης, και στην προστασία της γενετικής ποικιλίας. Τέλος, προωθεί μέτρα για την εύρυθμη λειτουργία των αγορών τροφίμων και τη διαφάνεια στην παροχή πληροφοριών για τις αγορές, με σκοπό τη μείωση της αστάθειας στις τιμές τροφίμων.
3. **Καλή υγεία και ευημερία.** Ο τρίτος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης επιδιώκει τη βελτίωση της υγείας παγκοσμίως έως το 2030. Οι επιμέρους στόχοι περιλαμβάνουν τη μείωση της μητρικής θνησιμότητας, την πρόληψη της νεογνικής και παιδικής θνησιμότητας, την καταπολέμηση επιδημιών όπως το AIDS και η ελονοσία, τη μείωση των θανάτων από μη-μεταδοτικές ασθένειες, την προώθηση της ψυχικής υγείας και της πρόληψης της κατάχρησης ουσιών, τη μείωση των τραυματισμών από τροχαία ατυχήματα, τη διασφάλιση της πρόσβασης σε σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεινολογική περίθαλψη, την πρόληψη των θανάτων λόγω επικίνδυνων χημικών ουσιών, καθώς και την ενίσχυση της πρόληψης καπνίσματος.
4. **Ποιοτική εκπαίδευση.** Έχει ως στόχο τη βελτίωση της ποιότητας και της ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση έως το 2030. Ανάμεσα στους υποστόχους του περιλαμβάνονται η κατοχύρωση του δικαιώματος των παιδιών ανεξαρτήτου φύλου σε ποιοτική προσχολική ανάπτυξη, φροντίδα και εκπαίδευση, καθώς και η διασφάλιση της πρόσβασής τους σε επαγγελματική και τριτοβάθμια εκπαίδευση για όλους. Επιπλέον, ο Στόχος συμπεριλαμβάνει την ανάπτυξη καταρτισμένων εκπαιδευτικών, τη δημιουργία ασφαλών μαθησιακών περιβαλλόντων και την επέκταση της

προσφοράς υποτροφιών στις αναπτυσσόμενες χώρες για την προώθηση της ανώτατης εκπαίδευσης.

5. **Ισότητα των φύλων.** Ο πέμπτος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης επιδιώκει την εξάλειψη κάθε μορφής έμφυλης διάκρισης, την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, την εξάλειψη επιβλαβών πρακτικών όπως ο παιδικός γάμος και ο ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων. Αναγνωρίζει τη σημασία της μη αμειβόμενης φροντίδας και οικιακής εργασίας, μέσω της παροχής δημόσιων υπηρεσιών και υποδομών για τη στήριξή τους και προωθεί την ισότητα των φύλων σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων στην πολιτική, οικονομική και δημόσια ζωή και τη χειραφέτηση των γυναικών. Επίσης, επιδιώκει την πρόσβαση στη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και την αναγνώριση των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων των γυναικών.
6. **Πόσιμο νερό και εγκαταστάσεις αποχέτευσης.** Ο έκτος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης επιδιώκει την επίτευξη καθολικής και ισότιμης πρόσβασης σε ασφαλές και ποσιτό πόσιμο νερό για όλους. Αποβλέπει στη βελτίωση της ποιότητας του νερού και στην αποτελεσματική διαχείριση των υδάτινων πόρων και οικοσυστημάτων. Επιπλέον, προωθεί τη διεθνή συνεργασία και τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στη βελτίωση της διαχείρισης του νερού και της υγιεινής, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες των γυναικών και των κοριτσιών, καθώς και εκείνων που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες.
7. **Οικονομικά προσιτή και καθαρή ενέργεια.** Ο έβδομος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης αποσκοπεί στην εξασφάλιση καθολικής πρόσβασης σε προσιτές, αξιόπιστες και σύγχρονες υπηρεσίες ενέργειας έως το 2030. Επίσης, προβλέπει σημαντική αύξηση του ποσοστού ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, διπλασιασμό της ενεργειακής αποδοτικότητας και ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας για την πρόσβαση σε καθαρές τεχνολογίες ενέργειας. Επιπλέον, περιλαμβάνει την επέκταση των υποδομών και τη βελτίωση της τεχνολογίας για την παροχή βιώσιμων υπηρεσιών ενέργειας σε αναπτυσσόμενες χώρες, προσδίδοντας ιδιαίτερη προσοχή σε νησιωτικά κράτη και περικλειστές αναπτυσσόμενες χώρες.
8. **Αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη.** Ο όγδοος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης επιδιώκει τη διατήρηση της κατά κεφαλήν οικονομικής ανάπτυξης με βάση τις εθνικές περιστάσεις, εστιάζοντας στην αναπτυξιακή παραγωγικότητα και την ποιότητα της απασχόλησης. Προωθεί τη διαφοροποίηση, την τεχνολογική αναβάθμιση, και την καινοτομία σε υψηλής προστιθέμενης αξίας τομείς, ενώ ενισχύει

την υποστήριξη των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων μέσω χρηματοδοτικών υπηρεσιών. Επιμέρους στόχος είναι επίσης η πλήρης και αξιοπρεπής απασχόληση για όλους, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, των νέων και των ατόμων με αναπηρίες, μαζί με τη διασφάλιση ίσης αμοιβής για ίση εργασία. Επιπλέον, προβλέπει μέτρα για την εξάλειψη της αναγκαστικής εργασίας και των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, καθώς και την προώθηση του βιώσιμου τουρισμού.

9. **Βιομηχανία, καινοτομία και υποδομές.** Ο ένατος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης αποσκοπεί στη δημιουργία ποιοτικών, αξιόπιστων, βιώσιμων και ανθεκτικών υποδομών, συμπεριλαμβανομένων περιφερειακών και διασυνοριακών υποδομών, με έμφαση στην προσιτή και ισότιμη πρόσβαση για όλους. Προωθεί τη βιώσιμη βιομηχανική ανάπτυξη και την απασχόληση, με διπλασιασμό του ποσοστού απασχόλησης στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Περιλαμβάνει επίσης, τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες για τις μικρές επιχειρήσεις και την στήριξη της έρευνας. Επιπλέον, προβλέπει χρηματοοικονομική, τεχνολογική και τεχνική υποστήριξη για την ανάπτυξη βιώσιμων υποδομών στις αναπτυσσόμενες χώρες, ιδίως στην Αφρική, τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη.
10. **Μείωση των ανισοτήτων.** Ο δέκατος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης αποσκοπεί στην προοδευτική αύξηση και διατήρηση του εισοδήματος για το κατώτερο 40% του πληθυσμού με ρυθμό υψηλότερο από το μέσο εθνικό. Στοχεύει στην ενδυνάμωση και προαγωγή της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ένταξης όλων, ανεξαρτήτως χαρακτηριστικών όπως η ηλικία, το φύλο, η αναπηρία, η φυλή, η εθνικότητα, η καταγωγή, η θρησκεία ή η οικονομική κατάσταση. Περιλαμβάνει τη μείωση των ανισοτήτων μέσω της εξάλειψης διακρίσεων, της υιοθέτησης κατάλληλων νομοθετικών και πολιτικών μέτρων και της προώθησης ισότιμων ευκαιριών. Επιμέρους στόχος αποτελεί η διευκόλυνση της μετανάστευσης και η ενθάρρυνση της δημόσιας αναπτυξιακής βοήθειας προς τις χώρες που το χρειάζονται.
11. **Αειφόρες πόλεις και κοινότητες.** Ο ενδέκατος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης εστιάζεται στη βελτίωση της στέγασης και των υπηρεσιών μεταφοράς, με έμφαση στην ασφαλή πρόσβαση. Αποβλέπει στην προσιτή στέγαση, τη βελτίωση της ασφάλειας των οδών μέσω της ανάπτυξης δημόσιων μεταφορικών συστημάτων και την αναβάθμιση της αστικοποίησης. Επιπλέον, προωθεί την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, τη μείωση των θανάτων και των πληγέντων από φυσικές καταστροφές, καθώς και τη βελτίωση του περιβαλλοντικού

αντίκτυπου των πόλεων, περιλαμβανομένης της διαχείρισης των αποβλήτων και της ποιότητας του αέρα. Τέλος, επιδιώκει τη δημιουργία ασφαλών, προσιτών και προσβάσιμων πράσινων και δημόσιων χώρων για όλες τις κοινότητες, με ιδιαίτερη προσοχή σε ομάδες όπως οι γυναίκες, τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι και οι άνθρωποι με αναπηρίες.

12. **Υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή.** Ο δωδέκατος Στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης επιδιώκει τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων και την ορθολογική διαχείριση των χημικών και των αποβλήτων. Στοχεύει στη μείωση των εκπομπών ρύπων στον αέρα, το νερό και το έδαφος, με στόχο την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος. Επιδιώκει επίσης τον περιορισμό της παραγωγής αποβλήτων μέσω της πρόληψης, της ανακύκλωσης και της επαναχρησιμοποίησης. Αποβλέπει στην προτροπή των εταιρειών, να υιοθετήσουν βιώσιμες πρακτικές και επιδιώκει τον εξορθολογισμό των επιδοτήσεων για τα ορυκτά καύσιμα, τα οποία ενθαρρύνουν την υπερβολική κατανάλωση.
13. **Δράση για το κλίμα.** Επιδιώκει την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των χωρών έναντι των κινδύνων και των φυσικών καταστροφών που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή. Αυτό περιλαμβάνει την ενσωμάτωση μέτρων για την αλλαγή του κλίματος στις εθνικές πολιτικές και τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης και των ικανοτήτων που σχετίζονται με την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Προτρέπει τις ανεπτυγμένες χώρες να τηρήσουν τις δεσμεύσεις τους για χρηματοδότηση των αναπτυσσόμενων χωρών που επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή. Αποβλέπει επίσης στην προώθηση μηχανισμών για την αύξηση της ικανότητας των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών να αντιμετωπίζουν τα θέματα της κλιματικής αλλαγής.
14. **Ζωή κάτω από την επιφάνεια των υδάτων.** Ο δέκατος τέταρτος στόχος της Βιώσιμης Ανάπτυξης έχει ως στόχο τη μείωση της θαλάσσιας ρύπανσης, την αποτελεσματική ρύθμιση της αλιευτικής δραστηριότητας για την πρόληψη της υπεραλίευσης και της παράνομης αλιείας, καθώς και την προώθηση της βιώσιμης χρήσης των θαλάσσιων πόρων με οφέλη για μικρές και λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Επιπλέον, αποβλέπει στην παροχή πρόσβασης των παραδοσιακών αλιέων στους θαλάσσιους πόρους και στην ενίσχυση της διατήρησης και της βιώσιμης χρήσης των ωκεανών μέσω της εφαρμογής του Δικαίου της Θάλασσας.
15. **Χερσαία ζωή.** Ο δέκατος πέμπτος στόχος της Βιώσιμης Ανάπτυξης στοχεύει στη διατήρηση, αποκατάσταση και βιώσιμη χρήση των χερσαίων οικοσυστημάτων, οικοσυστημάτων εσωτερικών υδάτων και των υπηρεσιών τους, όπως δάση,

υδροβιότοποι, βουνά και ξηρές ζώνες, σύμφωνα με τις διεθνείς συμφωνίες. Αποβλέπει επίσης στον τερματισμό της αποψίλωσης και την αποκατάσταση υποβαθμισμένων δασών. Έως το 2030, προβλέπεται ακόμη, η καταπολέμηση της απερίημωσης, η αποκατάσταση εκθεμάτων γης και εδαφών που επηρεάζονται από απερίημωση, ξηρασία και πλημμύρες. Επίσης, ο στόχος απαιτεί τη διατήρηση των ορεινών οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητάς τους, καθώς και την καταπολέμηση της λαθροθηρίας και της παράνομης διακίνησης προστατευόμενων ειδών της χλωρίδας και της πανίδας.

16. Ειρήνη, δικαιοσύνη και ισχυρά θεσμικά όργανα. Ο δέκατος έκτος στόχος της Βιώσιμης Ανάπτυξης στοχεύει στη σημαντική μείωση όλων των μορφών βίας και των σχετικών ποσοστών θανάτων παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, προβλέπει τον τερματισμό της κακοποίησης, της εκμετάλλευσης, της εμπορίας ανθρώπων και κάθε μορφής βίας και βασανιστηρίων που υφίστανται τα παιδιά. Επίσης, προσδιορίζει στόχους όπως η προαγωγή του κράτους δικαίου, η διασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στη δικαιοσύνη, η μείωση των παράνομων ροών χρημάτων και όπλων, καθώς και η καταπολέμηση της οργανωμένης εγκληματικότητας. Ο στόχος περιλαμβάνει επίσης τη μείωση κάθε μορφής διαφθοράς και δωροδοκίας, καθώς και την ανάπτυξη αποτελεσματικών θεσμών σε όλα τα επίπεδα. Επιπλέον, προβλέπει τη διασφάλιση της νομικής ταυτότητας για όλους, τη δημόσια πρόσβαση σε πληροφορίες και την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και την ενίσχυση των αντίστοιχων εθνικών θεσμών για την πρόληψη της βίας, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του εγκλήματος. Επίσης, υπογραμμίζει την προαγωγή και την εφαρμογή νόμων που δεν δημιουργούν διακρίσεις και πολιτικών βιώσιμης ανάπτυξης.

17. Συμπράξεις για τους στόχους.

- Στον τομέα της *χρηματοδότησης* επιδιώκει την ενίσχυση κινητοποίησης των εγχώριων πόρων, την αναπτυξιακή βοήθεια από πλευράς ανεπτυγμένων χωρών και την υιοθέτηση και εφαρμογή καθεστώτων προώθησης των επενδύσεων για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.
- Στον τομέα της *τεχνολογίας* επιδιώκει ενίσχυση της συνεργασίας σε θέματα σχετικά με την πρόσβαση στην επιστήμη, την τεχνολογία και την καινοτομία και στην ανάπτυξη, μεταφορά και διάδοση περιβαλλοντικά ορθών τεχνολογιών στις αναπτυσσόμενες χώρες.

- Στον τομέα *ανάπτυξης ικανοτήτων*, στόχος είναι η ενίσχυση της διεθνούς στήριξης για την εφαρμογή αποτελεσματικής οικοδόμησης ικανότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες.
- Στον τομέα του *εμπορίου* επιδιώκεται η προαγωγή ενός ισότιμου πολυμερούς συστήματος εμπορίου, η αύξηση των εξαγωγών των αναπτυσσόμενων χωρών και η υλοποίηση της εφαρμογής της πρόσβασης στις απαλλαγμένες από δασμούς και ποσοτώσεις αγορές.
- Αναφορικά με τα *συστημικά προβλήματα*, ο στόχος προβλέπει την θεσμική και πολιτική συνοχή, μέσω της ενίσχυσης της παγκόσμιας μακροοικονομικής σταθερότητας και της συνοχής των πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Επιδιώκει επίσης πολυμερείς εταιρικές συνεργασίες που κινητοποιούν και μοιράζονται τη γνώση, την εμπειρογνωμοσύνη, την τεχνολογία και τους χρηματοδοτικούς πόρους, προκειμένου να στηριχθεί η επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης σε όλες τις χώρες, και ιδίως στις αναπτυσσόμενες⁵⁹.

Εικόνα 4: Οι 17 ΣΒΑ

⁵⁹ Ηνωμένα Έθνη. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, (n.a.). *Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης*. Available at: <https://unric.org/> [Accessed: 20/10/2023].

3ο Κεφάλαιο: Η Αειφορία στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η γέννηση των πρώτων Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, την δεκαετία 1950, δεν σχετίζεται με την προστασία και τη διατήρηση του περιβάλλοντος, καθώς μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πρωταρχικός στόχος των κρατών, υπήρξε η ανάγκη για ανασυγκρότηση και δημιουργία ενός οικονομικού πλαισίου συνεργασίας. Έτσι, στις Συνθήκες για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ), δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές που να σχετίζονται με το περιβάλλον⁶⁰. Παρόλα αυτά, στα άρθρα 2 και 36 της Συνθήκης της Ρώμης απαντώνται οι έννοιες της «αρμονικής ανάπτυξης» και της «ισορροπημένης μεγέθυνσης» που θα συμβάλλουν στην «αύξηση της ποιότητας ζωής» και γίνεται αναφορά στην «προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων, των φυτών και των ζώων». Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, παρατηρείται η έκδοση κάποιων σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων, όπως η Οδηγία για τις εκπομπές καυσαερίων από τα οχήματα, οι οποίες είχαν περιβαλλοντικό χαρακτήρα, ωστόσο δεν εντάσσονταν σε συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής για το περιβάλλον.

Οι πρώτες περιβαλλοντικές ανησυχίες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, όπως και της κοινής γνώμης εν γένει, αναδύθηκαν μετά τη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης, το 1972 και κυρίως ως απάντηση σε περιβαλλοντικές καταστροφές που προκλήθηκαν τη δεκαετία 1970. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1972 παρατηρείται η πρώτη πολιτική συμφωνία σε κοινοτικό επίπεδο, στη Διάσκεψη Κορυφής στο Παρίσι. Την επόμενη χρονιά, ιδρύεται και η πρώτη υπηρεσία προστασίας του περιβάλλοντος και των καταναλωτών, συστήνεται η Επιτροπή Περιβάλλοντος και καταρτίζεται το πρώτο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον από την ΕΟΚ.

Μέχρι το 1985, δε διαφαίνεται συγκεκριμένη κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική με σαφείς στόχους και η δράση της ΕΟΚ περιορίζεται στην υιοθέτηση προγραμμάτων. Το 1986, η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ), εισήγαγε για πρώτη φορά σε Συνθήκη, διατάξεις σχετικές

⁶⁰ Δούση, Ε., (2016). «Η Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική και η προστασία του περιβάλλοντος στην ΕΕ» στο *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική. σ.σ. 385 – 386.

με το περιβάλλον, προσδίδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο συνταγματική ισχύ στην κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική.

3.1. Η εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής

« Η οικονομική ανάπτυξη δεν αποτελεί αυτοσκοπό... Πρέπει να αποτελεί μέσο για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και του βιοτικού επιπέδου.». Η πρόκληση αυτή είχε ήδη αναγνωριστεί από τους αρχηγούς των κρατών και κυβερνήσεων της Κοινότητας, κατά τη σύνοδο Κορυφής το 1990 που διεξήχθη στο Δουβλίνο. Βασική τους πρόθεση ήταν η δράση των κρατών και της Κοινότητας να είναι συντονισμένη, να μπορεί να εξασφαλίσει για τους πολίτες ένα υγιεινό και καθαρό περιβάλλον, δικαιότερη κατανομή φυσικών πόρων, έχοντας ως απώτερο σκοπό την Αειφόρο ανάπτυξη⁶¹. Η ευρωπαϊκή στρατηγική και πολιτική έθεσε από νωρίς την προτεραιότητα προστασίας του περιβάλλοντος, αναγνωρίζοντας ότι αποτελεί την κινητήριο δύναμη για μια ισορροπημένη οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική ευημερία, τόσο εντός όσο και εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το βασικό πλεονέκτημα της Κοινότητας, σε σχέση με τους άλλους διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ, έγκειται στο γεγονός ότι έχει και ασκεί νομοθετική εξουσία. Ως εκ τούτου όταν λειτουργεί ως νομοθετικό σώμα, τα μέτρα που λαμβάνει είναι δεσμευτικά για κάθε κράτος μέλος, το οποίο οφείλει να ενσωματώσει τις ευρωπαϊκές οδηγίες στην εθνική του νομοθεσία⁶². Από το 1972 έχουν λάβει χώρα συνδιασκέψεις και συνθήκες με άκρος καταλυτικό ρόλο στην περιβαλλοντική πολιτική και έχουν εφαρμοστεί οκτώ κοινοτικά προγράμματα, με θέσπιση πληθώρα νομοθετικών πράξεων.

A. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ)

Η εξαιρετική ανάπτυξη στον τομέα της ευαισθητοποίησης του κοινού, των επιστημονικών αντιλήψεων και της πολιτικής σημασίας των περιβαλλοντικών θεμάτων, είχε θεσμικό αντίκτυπο στις ίδιες τις Συνθήκες της Ευρώπης, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ) να εισάγει ειδικό κεφάλαιο για το περιβάλλον.

⁶¹ Τσάλτας Γ., Γρηγορίου Π. (1994). *Κοινοτικές Στρατηγικές για το Περιβάλλον*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 25-27.

⁶² ό.π σελ. 100

Η πρώτη Διακυβερνητική Διάσκεψη της Κοινότητας, εγκαινιάστηκε υπό την Προεδρία της Ιταλίας στις 9 Σεπτεμβρίου 1985, κορυφώθηκε με την έγκριση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης στις 28 Φεβρουαρίου 1986 στις Βρυξέλλες. Η ΕΕΠ επέφερε τροποποιήσεις στις Συνθήκες για την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και καθιέρωσε την ευρωπαϊκή πολιτική συνεργασία, υπεγράφη από όλα τα κράτη μέλη και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 1987. Ο χαρακτηριστικός όρος «ενιαία», της προσέδιδε καθολικό χαρακτήρα και μαρτυρούσε την υποχρέωση αποδοχής της από όλα τα μέλη, στο σύνολό της. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο μέρος της Πράξης, το οποίο περιλαμβάνει προσθήκες και τροποποιήσεις των Ιδρυτικών Συνθηκών. Μεταξύ άλλων, εισάγει νέες διατάξεις για τη συνοχή, την έρευνα, την τεχνολογία και την περιβαλλοντική πολιτική, αποτελώντας έτσι την πρώτη ρητή αναφορά κοινοτικής συνθήκης σε περιβαλλοντικές πρακτικές και δράσεις⁶³.

Με το άρθρο 25, η ΕΕΠ τροποποιεί τη Συνθήκη της ΕΟΚ, εισάγοντας σε αυτή το άρθρο 130, το οποίο είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένο στο περιβάλλον. Με τις διατάξεις του καθορίζονται οι αρχές και οι επιδιωκόμενοι στόχοι της κοινοτικής περιβαλλοντικής δράσης. Συγκεκριμένα ορίζεται ότι η δράση της Κοινότητας αποσκοπεί στη διατήρηση, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, αλλά και την προστασία της υγείας των προσώπων, καθώς και την εξασφάλιση συνετής και ορθολογικής χρησιμοποίησης των φυσικών πόρων. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 130, η δράση αυτή θεμελιώνεται σε δύο βασικές αρχές, αυτή της «προληπτικής δράσης» και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».

Το σημαντικότερο όμως στοιχείο που εισήχθη με την ΕΕΠ, είναι για πρώτη φορά το κριτήριο της επικουρικότητας στην πολιτική για το περιβάλλον, καθώς η «αρχή της επικουρικότητας», όπως είναι σήμερα γνωστή, κατοχυρώθηκε επίσημα με τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣυνθΕΕ), το 1992. Αν και δεν υπάρχει ρητή αναφορά σε αυτή, με τα συμπληρωματικά άρθρα 130Ρ και 130Σ, προβλέπεται ότι τα κράτη μέλη μπορούν, παρά τη κοινοτική δράση, να διατηρούν και να θεσπίζουν μέτρα ενισχυμένης προστασίας του περιβάλλοντος, που δεν αντίκεινται στη Συνθήκη⁶⁴. Μετά την Ενιαία Πράξη του 1987, η περιβαλλοντική πολιτική της Κοινότητας άρχισε να υλοποιείται και να επιβάλλεται. Παρόλο που αυτό αποτελούσε σημαντική προσπάθεια, το πνεύμα της τροποποιητικής συνθήκης του 1987 διατηρήθηκε

⁶³ Χριστοδουλίδης, Θ., (2010). *Από την Ευρωπαϊκή Ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ιστορική διάσταση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος 1923-2004*. Αθήνα: Σιδέρης, σ.125.

⁶⁴ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1987). *Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη*. Αριθ. L 169/1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

στενά συνδεδεμένο με την προηγούμενη περίοδο οικονομικής ανάπτυξης. Η διατύπωσή της, ωστόσο, δεν ήταν ικανοποιητικά επαρκής για την αντιμετώπιση των ευρωπαϊκών και παγκόσμιων προκλήσεων.

B. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ ή Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία συνέπεσε χρονικά με την Παγκόσμια Διάσκεψη του Ρίο, επικυρώθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1992 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Νοεμβρίου 1993. Τροποποίησε τις ιδρυτικές συνθήκες των Κοινοτήτων και θέσπισε νέες διατάξεις, συμπεριλαμβάνοντας και τις τροποποιήσεις των προηγούμενων συνθηκών. Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ η κοινοτική δράση για το περιβάλλον αναγάγεται πλέον σε πολιτική της Κοινότητας και η έννοια της Αειφορίας εισάγεται ως αρχή, μέσω της οποίας επιχειρείται η σύνδεση της περιβαλλοντικής προστασίας με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Οι αρχές και οι στόχοι που είχαν προηγουμένως τεθεί επαναλαμβάνονται και πλέον διευρύνονται με την προώθηση μέτρων σε διεθνές επίπεδο για την αντιμετώπιση περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Επίσης, το άρθρο 130Σ ορίζει τη λήψη περιβαλλοντικών μέτρων με ειδική πλειοψηφία, ενώ διατηρεί την ομοφωνία για άλλου τύπου μέτρα, όπως μέτρα για τη χωροταξία, για τη χρήση γης και για τη διατήρηση των υδάτινων πόρων⁶⁵.

Γ. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ

Η ενίσχυση του ρόλου του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή πολιτική εκδηλώθηκε περαιτέρω με την Συνθήκη του Άμστερνταμ. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, που τροποποίησε τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις Συνθήκες περί ιδρύσεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς Πράξεις, υπογράφηκε στις 2 Οκτωβρίου 1997 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Μαΐου 1999. Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, η αρχή της Αειφορίας ή Βιώσιμης Ανάπτυξης χαρακτηρίζεται πια ως καταστατική αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η έννοια της Αειφορίας συμπεριλαμβάνεται εξ' αρχής μεταξύ των διατάξεων της Συνθήκης, καθώς ήδη στο άρθρο 2 σημειώνεται ότι στόχος της Ένωσης είναι «...να επιτύχει ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη», με τον όρο «ισόρροπη» να αναφέρεται στην αρχή της οικονομικής

⁶⁵ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1992). *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αριθ. C 191 / 1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

και κοινωνικής συνοχής που αποσκοπεί στην αρμονική ανάπτυξη των κρατών -μελών της Ένωσης⁶⁶. Η Αειφορία καθίσταται έτσι το πλέον βιώσιμο οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο, το οποίο είναι ζωτικής σημασίας για την μακροπρόθεσμη επιτυχία της εσωτερικής αγοράς⁶⁷.

Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ αναγνωρίζεται η «αρχή της Ενσωμάτωσης» ως προϋπόθεση της Αειφορίας, θεσπίζεται δηλαδή και νομικά, ότι οι πολιτικές στρατηγικές που εφαρμόζονται σε όλους τους τομείς, θα πρέπει να ενσωματώνουν την αρχή της Αειφορίας. Με άλλα λόγια, οι κοινοτικές πολιτικές που αφορούν σε οικονομικές δραστηριότητες, θα πρέπει να μετεξελιχθούν σε πολιτικές φιλικές προς το περιβάλλον και να προωθούν αειφορικά πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης⁶⁸. Ενσωματωμένη στο κείμενο της Συνθήκης υπάρχει η Δήλωση Νο.12, σύμφωνα με την οποία: «Η Διάσκεψη σημειώνει ότι η Επιτροπή, όταν υποβάλλει προτάσεις οι οποίες μπορεί να έχουν σημαντικές περιβαλλοντικές συνέπειες, αναλαμβάνει να εκπονεί μελέτες εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων»⁶⁹.

Δ. Η Συνθήκη της Λισαβόνας

Η Συνθήκη της Λισαβόνας υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007, μετά τη διακήρυξη του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Δεκεμβρίου 2009, αφού πρώτα επικυρώθηκε από το σύνολο των 27 κρατών μελών. Στο κείμενό της συναντάμε δύο νέες προεκτάσεις της Αειφορίας. Με το άρθρο 10 της Συνθήκης, ενισχύεται σημαντικά η εξωτερική δράση της ΕΕ στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, ορίζεται ότι: «Η Ένωση καθορίζει και εφαρμόζει κοινές πολιτικές και δράσεις και εργάζεται για την επίτευξη υψηλού βαθμού συνεργασίας σε όλους τους τομείς των διεθνών σχέσεων, με στόχο: ... δ. την προώθηση, στις αναπτυσσόμενες χώρες, της αειφόρου ανάπτυξης από οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική άποψη, με πρωταρχικό στόχο την εξάλειψη της φτώχειας και... στ. τη συμβολή στην ανάπτυξη διεθνών μέτρων για τη διαφύλαξη και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και την αειφόρο διαχείριση των παγκόσμιων φυσικών πόρων, με στόχο τη διασφάλιση της αειφόρου

⁶⁶ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1997). *Συνθήκη του Άμστερνταμ που τροποποιεί την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις Συνθήκες περί ιδρύσεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς Πράξεις*. C 340/5. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

⁶⁷ Δούση, Ε., (2016). «Η Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική και η προστασία του περιβάλλοντος στην ΕΕ» στο *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική. σ.389.

⁶⁸ ό.π.

⁶⁹ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1997). *Συνθήκη του Άμστερνταμ που τροποποιεί την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις Συνθήκες περί ιδρύσεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς Πράξεις*. C 340/5. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

ανάπτυξης»⁷⁰. Η δεύτερη σημαντική διαφοροποίηση που επήλθε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, είναι η ανάδειξη της κλιματικής αλλαγής ως πολιτική προτεραιότητα. Αυτό το ζήτημα αποκτά μεγαλύτερη σημασία, καθώς η Επιτροπή λαμβάνει πιο ισχυρή εντολή για την εκπροσώπηση της ΕΕ σε διεθνείς διαπραγματεύσεις⁷¹.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η Συνθήκη της Λισαβόνας καθόρισε, ότι ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ο οποίος είχε εγκριθεί ομόφωνα από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκέμβριο του 2000, έχει την ίδια νομική αξία με τις Συνθήκες. Ο Χάρτης περιλαμβάνει μια περιβαλλοντική διάταξη η οποία, αποτελεί επί της ουσίας μια δήλωση πολιτικής για την περιβαλλοντική ολοκλήρωση⁷².

3.2. Τα Περιβαλλοντικά Προγράμματα Δράσης της ΕΕ

Στο πλαίσιο υλοποίησης της περιβαλλοντικής πολιτικής, εντάσσονται τα προγράμματα δράσης τα οποία προτείνονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και εγκρίνονται από το Συμβούλιο, με τη σύμφωνη γνώμη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Ως εκ τούτου, τα Προγράμματα Δράσης αποτελούν νομικά δεσμευτικά πλαίσια, τα οποία κατευθύνουν την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ένωσης από τη δεκαετία του 1970. Μέχρι σήμερα έχουν τεθεί σε εφαρμογή οχτώ Περιβαλλοντικά Προγράμματα, τα οποία έχουν οδηγήσει στη θέσπιση πληθώρα νομοθετικών πράξεων, σχετικών με όλες τις πτυχές της Αειφορίας.

1^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1973 – 1976)

Το πρώτο κοινοτικό Πρόγραμμα όρισε για πρώτη φορά τους σκοπούς και τις αρχές της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής και συμπεριέλαβε την αναζήτηση κοινών λύσεων σε περιβαλλοντικά προβλήματα, με τα τρίτα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς. Αναγνωρίζεται ότι η πρόληψη είναι προτιμότερη από τη θεραπεία και η ευθύνη της

⁷⁰ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2007). *Συνθήκη της Λισαβόνας*. C 306/1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL> [Accessed: 01/11/2023].

⁷¹ Δούση, Ε., (2016). «Η Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική και η προστασία του περιβάλλοντος στην ΕΕ» στο *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική. σ.390

⁷² Morgera, E., (2012), “European environmental law” in *Routledge Handbook of International Environmental Law*. Available at: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093474.ch24> [Accessed: 04 Nov 2023].

προστασίας του περιβάλλοντος βαραίνει τον κάθε πολίτη. Ανάμεσα στους κύριους στόχους που θέτει, συγκαταλέγονται η πρόληψη της ρύπανσης και ο περιορισμός της χρήσης των φυσικών πόρων. Ουσιαστικά, το μεγαλύτερο μέρος του σχεδίου, εστίαζε στην προστασία των υδάτων και στα απόβλητα, αλλά περιείχε επίσης ιδιαίτερες αναφορές στη γεωργία και τον χωροταξικό σχεδιασμό, ενώ προέβλεπε προπαρασκευαστικές ενέργειες για τον έλεγχο των εκπομπών⁷³.

2^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1977 – 1981)

Αποτέλεσε ουσιαστικά, συνέχεια του πρώτου, ως προς την προσέγγιση και τον στόχο, επεκτείνοντας απλώς τον κατάλογο προβλημάτων προς αντιμετώπιση, ενώ περιελάμβανε ιδιαίτερη μνεία στην προστασία της φύσης. Όσον αφορά την πρακτική προσέγγιση, το 2^ο, όπως και το 1^ο Πρόγραμμα, υποστήριξαν την ποιοτική αξία του νερού και του αέρα⁷⁴.

3^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1982 – 1986)

Στο 3^ο Πρόγραμμα τονίσθηκαν οι πιθανοί κίνδυνοι και τα οφέλη των περιβαλλοντικών πολιτικών για την εσωτερική αγορά, ενώ και η σχέση μεταξύ της εσωτερικής αγοράς και των περιβαλλοντικών πολιτικών έγινε βασικός μοχλός προγραμματισμού. Έδωσε έμφαση στα οικονομικά οφέλη, ιδιαίτερα στις θετικές επιπτώσεις στον τομέα της απασχόλησης που θα προκύψουν από τις περιβαλλοντικές πολιτικές. Η προσέγγιση της περιβαλλοντικής πολιτικής μεταβλήθηκε, καθώς μετατοπίστηκε από μια ποιοτική προσέγγιση σε μια προσέγγιση προσανατολισμένη στις εκπομπές, θέτοντας ουσιαστικά ως πυρήνας την προληπτική αντιμετώπιση έναντι της διορθωτικής. Πρότεινε τη διαμόρφωση οριακών τιμών εκπομπών για σταθερές, καθώς και κινητές, πηγές και επαναδιατύπωσε τους στόχους των δύο προηγούμενων Προγραμμάτων, περιλαμβάνοντας την αποφυγή των αποβλήτων, την αποτελεσματική χρήση των πόρων και τις ολοκληρωμένες περιβαλλοντικές τεχνολογίες⁷⁵. Ενδεικτικά, η πιο χαρακτηριστική οδηγία στο εν λόγω Πρόγραμμα Δράσης είναι η οδηγία Seveso⁷⁶, σχετική με τον κίνδυνο ατυχημάτων σε περιπτώσεις βιομηχανικών

⁷³ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1973). *Information and notices. Volume 16, No C112_20 Dec 1973*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:112:FULL> [Downloaded: 19/01/2024].

⁷⁴ Hey, C., (2005). “EU Environmental Policies: A short history of the policy strategies” in Scheuer S. (επιμ.) *EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation*, Brussels: European Environmental Bureau. Available at: http://aei.pitt.edu/98675/1/enviro_n_policies...pdf [Downloaded: 31/10/2023].

⁷⁵ ό.π.

⁷⁶ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1999). *Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή στα κράτη μέλη της οδηγίας 82/501/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Ιουνίου 1982, περί του κινδύνου ατυχημάτων μεγάλης*

δραστηριοτήτων, η οποία ονομάστηκε έτσι από το μεγάλο ατύχημα στο Σεβέζο της Ιταλίας το 1976.

4^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1987 – 1992)

Το 4^ο Πρόγραμμα ακολούθησε μια πολιτική με τομεακή προσέγγιση, αναλύοντας τον αντίκτυπο των στρατηγικών οικονομικών τομέων στο περιβάλλον. Για πρώτη φορά, η προστασία του περιβάλλοντος δεν έγινε αντιληπτή ως κάτι πρόσθετο, αλλά ως μια ολοκληρωμένη δραστηριότητα στο σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας και η περιβαλλοντική διάσταση αρχίζει να ενσωματώνεται στις στρατηγικές, καθώς αναγνωρίζεται ότι οικονομικοί και περιβαλλοντικοί στόχοι δεν είναι αντίθετοι. Για πρώτη φορά επίσης, υιοθετείται η χρήση νέων μέσων, όπως φόροι, επιδοτήσεις ή εμπορεύσιμες άδειες εκπομπών⁷⁷. Επιπλέον, με τον Κανονισμό ΕΚ 1210/90 του 1990 ιδρύεται ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (European Environment Agency / EEA) με στόχο την παροχή ανεξάρτητων, αντικειμενικών, αξιόπιστων και συγκριτικών πληροφοριών στα κράτη μέλη, σχετικά με την κατάσταση του περιβάλλοντος και την παροχή τεχνικής και επιστημονικής υποστήριξης⁷⁸. Παρόλα αυτά, τα οικονομικά των ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών πολιτικών παρέμειναν στο επίκεντρο του Προγράμματος.

Μεταξύ των παραγόντων που συνέβαλαν στην περαιτέρω προώθηση της νέας αυτής προσέγγισης ήταν οι προετοιμασίες για τη Διάσκεψη του Ρίο, αλλά και το γεγονός ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1980, κυρίως λόγω των ορατών επιπτώσεων της περιβαλλοντικής «καταπόνησης» εξαιτίας κατά κύριο λόγο του υπερπληθυσμού, της εκβιομηχάνισης, του τρόπου εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων, υπήρξε ένα αυξανόμενο κύμα περιβαλλοντισμού. Η συμμετοχή σε περιβαλλοντικές οργανώσεις αυξήθηκε σημαντικά, ενώ τα κόμματα των Πρασίνων ήταν δημοφιλή σε πολλές χώρες της ΕΕ κερδίζοντας σημαντικά ποσοστά σε εθνικό επίπεδο και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο⁷⁹.

εκτάσεως τον οποίον περιλαμβάνουν ορισμένες βιομηχανικές δραστηριότητες για την περίοδο 1994-1996. Available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999Y1012\(01\)&qid=1705744412783](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999Y1012(01)&qid=1705744412783). Accessed: 19/01/2024].

⁷⁷ Hey, C., (2005). “EU Environmental Policies: A short history of the policy strategies” in Scheuer S. (επιμ.) *EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation*, Brussels: European Environmental Bureau. Available at: http://aei.pitt.edu/98675/1/environ_policies...pdf [Downloaded: 31/10/2023].

⁷⁸ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1990). *Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 1210/90 Του Συμβουλίου της 7ης Μαΐου 1990 για την ίδρυση του ευρωπαϊκού οργανισμού περιβάλλοντος και του ευρωπαϊκού δικτύου πληροφοριών και παρατηρήσεων σχετική με το περιβάλλον*. L 120/1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31990R1210> [Accessed: 01/11/2023].

⁷⁹ Hey, C., (2005). “EU Environmental Policies: A short history of the policy strategies” in Scheuer

5^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1993 – 2000)

Το 5^ο Πρόγραμμα Δράσης, με τίτλο «Στόχος η Αειφορία», επεσήμανε νέους τομείς προτεραιότητας και επέστησε την προσοχή σε ζητήματα σχετικά με την ομαλή εφαρμογή της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής. Στόχος της πολιτικής της Ένωσης για την περίοδο 1990-2000 ήταν βασικά να σταθεροποιηθεί ή και να μειωθεί η ρύπανση του αέρα και να ληφθούν μια σειρά μέτρων για τη προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης με σεβασμό στο περιβάλλον⁸⁰. Στο εν λόγω Πρόγραμμα είχε αρχίσει να διαφαίνεται η ιδέα της Αειφορίας, καθώς προωθούσε επίσης μια στρατηγική προληπτικής δράσης, αποσκοπώντας στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, με σεβασμό στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους, ενώ τα αίτια των προβλημάτων και δραστηριοτήτων που εξαντλούν τους φυσικούς πόρους βρέθηκαν στο επίκεντρο⁸¹. Το πρόγραμμα επιδιώκει να ενσωματώσει εν ολίγοις την προστασία του περιβάλλοντος, στην πολιτική και πρακτική που ακολουθείται σε πέντε κύριους τομείς: μεταφορές, μεταποιητική βιομηχανία, ενέργεια, γεωργία και τουρισμό, λόγω των ιδιαίτερα σημαντικών επιπτώσεων που έχουν στο περιβάλλον και εν γένει στην προώθηση της Αειφορίας.

6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (2001 – 2010)

Το 6^ο Πρόγραμμα Δράσης, υπό τον τίτλο «Περιβάλλον 2010 - Το μέλλον μας, η επιλογή μας», έθετε τις προτεραιότητες της Ένωσης για το 2010, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα σε τέσσερις τομείς: αντιμετώπιση των κλιματικών μεταβολών, φύση και βιοποικιλότητα, περιβάλλον και υγεία, βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων και των αποβλήτων. Πρότεινε τη χρησιμοποίηση δεικτών βιώσιμης ανάπτυξης για τους σκοπούς της ποσοτικοποίησης των επιδιωκόμενων στόχων και τόνισε την σημασία της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Η αλλαγή του κλίματος αναγνωρίζεται ως η κυριότερη πρόκληση για την επόμενη δεκαετία και προτείνεται η πολιτική ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών πτυχών σε όλα τα πεδία των εξωτερικών σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁸².

7^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (2013 – 2020)

S. (επιμ.) *EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation*, Brussels: European Environmental Bureau. Available at: http://aei.pitt.edu/98675/1/environ_policies...pdf [Downloaded: 31/10/2023].

⁸⁰ Κωστίσης Ν. (1998). «Η Ευρωπαϊκή Ένωση». Αθήνα: Έκδοση Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Σελ. 55-56

⁸¹ Δούση, Ε., (2016). «Η Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική και η προστασία του περιβάλλοντος στην ΕΕ» στο *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική. σ.389.

⁸² Eur-Lex, (2011). *Έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/sixth-environment-action-programme.html> [Accessed: 03/11/2023].

Το 7^ο Πρόγραμμα ανέλαβε ως κύριες στρατηγικές πρωτοβουλίες τον Χάρτη πορείας για την αποδοτική χρήση των φυσικών πόρων και τον Χάρτη πορείας για τη μετάβαση σε μια ανταγωνιστική οικονομία χαμηλών επιπέδων ανθρακούχων εκπομπών έως το 2050. Απόλυτα ταυτισμένο με την δέσμευση της ΕΕ, να μετατραπεί σε μια πράσινη οικονομία χωρίς αποκλεισμούς, έθεσε εννέα στόχους – προτεραιότητες, οι οποίοι περιλαμβάνουν την προστασία της φύσης, την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των οικοσυστημάτων, την αποδοτική χρήση πόρων και χαμηλή εκπομπή άνθρακα και την καταπολέμηση των περιβαλλοντογενών απειλών για την υγεία. Τονίστηκε για άλλη μία φορά η ανάγκη για καλύτερη εφαρμογή της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας και για ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών πτυχών στις άλλες πολιτικές⁸³.

8^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (2022 – 2030)

Το τρέχον Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον τέθηκε σε ισχύ στις 2 Μαΐου 2022 και αποσκοπεί στην επιτάχυνση της πράσινης μετάβασης, με μακροπρόθεσμο στόχο για το 2050 την «ευημερία εντός των ορίων του πλανήτη μας». Παρουσιάζει μια ευκαιρία για την ΕΕ ως σύνολο, να επιβεβαιώσει τη δέσμευσή της στο όραμα του 7ου Προγράμματος Δράσης για το 2050, το οποίο αποσκοπεί στη διασφάλιση της ευημερίας εντός των ορίων του πλανήτη μας με τρόπο δίκαιο και χωρίς αποκλεισμούς. Προβλέπει, μεταξύ άλλων, την υποχρέωση της Επιτροπής να υποβάλει πλαίσιο παρακολούθησης, με βάση περιορισμένο αριθμό πρωταρχικών δεικτών, οι οποίοι θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις διασυνδέσεις μεταξύ περιβαλλοντικών-κοινωνικών και περιβαλλοντικών-οικονομικών σχέσεων. Το Πρόγραμμα θέτει ως προτεραιότητα έξι κύριους στόχους, μεταξύ των οποίων, η μείωση των εκπομπών αερίων, η επιτάχυνση της μετάβασης σε μια κυκλική οικονομία και η προστασία, διατήρηση και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας⁸⁴.

⁸³ Δούση, Ε., (2016). «Η Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική και η προστασία του περιβάλλοντος στην ΕΕ» στο *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική. σ. 391.

⁸⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2022). *Environment action programme to 2030*. Available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_el [Accessed: 03/11/2023].

3.3. Η Αειφορία στο Κοινοτικό Δίκαιο

Η υποχρέωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να επιδείξει παγκόσμια δράση για την προστασία του περιβάλλοντος, στο πλαίσιο της Αειφορίας, πηγάζει από τη φύση του προβλήματος, καθώς το περιβαλλοντικό ζήτημα έχει παγκόσμια διάσταση, και επιπλέον, εξαιτίας του γεγονότος ότι η Ένωση αποτελεί τον μεγαλύτερο εμπορικό παράγοντα στον κόσμο. Είναι εμφανές ότι η περιβαλλοντική συμπεριφορά των υπολοίπων κρατών επηρεάζει όχι μόνο την επίτευξη των δικών της στόχων, αλλά και την κατεύθυνση και τις πρακτικές της περιβαλλοντικής πολιτικής που πρέπει να ακολουθήσει. Η Κοινοτική Περιβαλλοντική νομοθεσία λοιπόν, που συνίσταται σε Κανονισμούς, Οδηγίες και Αποφάσεις, ανέρχεται σήμερα σε περισσότερα από τριακόσια νομοθετικά κείμενα. Το Περιβαλλοντικό Δίκαιο της ΕΕ, έχει αναπτυχθεί ως ειδικό και διακρίνεται σε τομείς ανάλογα με το συγκεκριμένο περιβαλλοντικό αγαθό που προστατεύει. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, έχει διαμορφωθεί ένας ολοκληρωμένος μηχανισμός ελέγχου και κυρώσεων, σε βάρος των κρατών μελών, σε περιπτώσεις παράβασης της κοινοτικής νομοθεσίας. Αρμόδιο για την επιβολή κυρώσεων και την τήρηση του κοινοτικού δικαίου, είναι το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), το οποίο επηρεάζει μέσω της νομολογίας του, τη διαμόρφωση της ευρύτερης κοινοτικής πολιτικής για το περιβάλλον⁸⁵. Η έννοια της βιωσιμότητας κατοχυρώνεται στο πρωτογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στις ρυθμιστικές της Συνθήκες, οι οποίες παρέχουν το νομικό πλαίσιο για τη λειτουργία της.

Η Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ) ορίζει ως στόχους της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής, τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, τη προστασία της ανθρώπινης υγείας, την εξασφάλιση της ορθολογικής χρήσης των φυσικών πόρων, την προώθηση μέτρων σε διεθνές επίπεδο για την αντιμετώπιση περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων (άρθρο 130P της Συνθήκης για την ΕΕ- ΣΕΕ). Δεδομένου όμως ότι αυτοί οι στόχοι είναι αρκετά γενικοί, είναι σχεδόν αδύνατο να καθοριστούν με σαφήνεια τα όρια της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ. Τα ουσιαστικά όρια της περιβαλλοντικής δράσης της, η οποία ασκείται επικουρικά, μπορούν

⁸⁵ Selin, H., Vandever, S., (2015). "Broader, Deeper and Greener: European Union Environmental Politics, Policies and Outcomes" in *European Union and environmental governance*. ResearchGate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/283690756_European_Union_and_environmental_governance [Downloaded: 03/11/2023].

μόνο να ειπωθούν υπό το πρίσμα του «κεκτημένου» της ΕΕ και επομένως μέσα από το σύνολο των κοινών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που δεσμεύουν όλα τα κράτη μέλη της⁸⁶.

Η βιώσιμη ανάπτυξη κατοχυρώνεται νομικά, για πρώτη φορά, ως θεμελιώδης στόχος με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ και ενσωματώνεται στην ενοποιημένη απόδοση των ΣΕΕ και ΣΛΕΕ, με βάση άρθρα όπως το άρθ.3 παρ.3 της ΣΕΕ, το οποίο υπογραμμίζει ότι ένας από τους στόχους της ΕΕ είναι η προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης στην Ευρώπη, με βάση την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική πρόοδο και την προστασία του περιβάλλοντος, το άρθ. 11 της ΣΕΕ, το οποίο τονίζει ότι η προστασία του περιβάλλοντος και η βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να ενσωματωθούν στις πολιτικές και τις δράσεις της ΕΕ και το άρθ. 21 της ΣΕΕ, το οποίο περιλαμβάνει τη βιώσιμη ανάπτυξη ως μία από τις κατευθυντήριες αρχές της εξωτερικής δράσης της ΕΕ.

Μετά την ανάπτυξη του θεματολογίου των ΗΕ για το 2030, η ΕΕ έχει ευθυγραμμίσει τον στρατηγικό της προσανατολισμό με την οικοδόμηση ενός αειφόρου μέλλοντος, ενσωματώνοντας τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης στις πολιτικές και τις προτεραιότητές της. Έτσι, για παράδειγμα, αναφορικά με τον Στόχο της παγκόσμιας σύμπραξης για την Αειφόρο ανάπτυξη, η ΕΕ έχει δεσμευτεί να προχωρήσει σε δράσεις, όπως στη θέσπιση ευνοϊκών πολιτικών, στην κινητοποίηση χρηματοδοτικών μέσων, στην αξιοποίηση της τεχνολογίας, στη διαμόρφωση εταιρικών σχέσεων. Η πρωτοβουλία της ΕΕ να αναλάβει ηγετικό ρόλο στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αναμένεται όχι μόνο να προσφέρει θετικά αποτελέσματα σε άλλες χώρες, αλλά να ωφελήσει και την ίδια την ΕΕ, καθώς θα καταστεί πρωτοπόρος σε μια αναδυόμενη καινοτόμα αγορά.

Κατά την επιλογή των μέσων περιβαλλοντικής πολιτικής, τα όργανα της ΕΕ συνεχίζουν να προτιμούν τις προσεγγίσεις τύπου εντολής και ελέγχου, ενώ συχνή είναι η χρήση του θεσμού των Λευκών και Πράσινων Βίβλων, οι οποίες αποτελούν προτάσεις – δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε συγκεκριμένους τομείς. Οι τρέχουσες ανάγκες αλλά και η αντιμετώπιση κατά βάση ασυνήθιστων, ακραίων καιρικών φαινομένων, οδηγούν στην έκδοση των Βίβλων, με σκοπό να κατευθύνει ή και να θέσει πλαίσια περιορισμού προάγοντας προσαρμοστικές Στρατηγικές. Η διαμόρφωση εν γένει της περιβαλλοντικής πολιτικής καθοδηγείται από διάφορες αρχές, οι οποίες προσδιορίζονται στις συνθήκες και

⁸⁶ Morgera, E., (2012), “European environmental law” στο *Routledge Handbook of International Environmental Law*. Available at: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093474.ch24> [Accessed: 04/11/2023].

πρέπει να διέπουν την εσωτερική και εξωτερική περιβαλλοντική πολιτική της ΕΕ ως οδηγό, τόσο για τη θέσπιση νόμων όσο και για την ερμηνεία αυτών⁸⁷.

Οι κυριότερες αρχές είναι: α. *Υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας*. Θεωρείται η σημαντικότερη αρχή της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, δεδομένης της συμπερίληψής της στους γενικούς στόχους της ΕΕ. β. *Προφύλαξη*. Θεωρείται εργαλείο διαχείρισης κινδύνου, απαραίτητο για την επίτευξη της προηγούμενης αρχής, σε περιστάσεις άγνωστων κινδύνων. γ. *Πρόληψη*. Συνίσταται στην ανάληψη δράσης για την προστασία του περιβάλλοντος σε πρώιμο στάδιο. δ. *Η αρχή της πηγής*. Προβλέπει ότι η περιβαλλοντική ζημία πρέπει να αποκαθίσταται στην πηγή της κατά προτεραιότητα. ε. *«Ο ρυπαίνων πληρώνει»*. Βάσει αυτής, οι ρυπαίνοντες επωμίζονται το κόστος της ρύπανσης που προκαλούν, περιλαμβανομένων του κόστους των μέτρων που λαμβάνονται για την πρόληψη, τον έλεγχο και την αποκατάσταση της ρύπανσης, καθώς και του κόστους που αυτή συνεπάγεται για την κοινωνία. στ. *Ενσωμάτωση*. Συγκαταλέγεται μεταξύ των γενικών αρχών του δικαίου της ΕΕ και σύμφωνα με το άρθρο 11 της ΣΕΕ, ορίζεται ότι «οι απαιτήσεις προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να ενσωματώνονται στον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δραστηριοτήτων της Ένωσης, ιδίως με σκοπό την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης». ζ. *Αειφορία ή Βιώσιμη ανάπτυξη*. Στη δευτερογενή νομοθεσία, η αειφόρος ανάπτυξη χρησιμεύει ως αρχή-πλαίσιο η οποία διέπει τους στόχους της προστασίας του περιβάλλοντος, είτε σε συγκεκριμένη νομοθεσία, είτε ενσωματωμένη σε άλλες πολιτικές. Κατοχυρώνεται στα άρθρα 2, 6 και 191 παρ. 1 ΣΛΕΕ και προβλέπει ότι κάθε ανθρώπινη επέμβαση στο περιβάλλον θα πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται η ισόρροπη σχέση μεταξύ εκμετάλλευσης φυσικών πόρων και εξέλιξης των οικοσυστημάτων χάριν και των επομένων γενεών⁸⁸.

Η πιο πρόσφατη νομοθετική πρωτοβουλία που έχει δρομολογηθεί στο εσωτερικό της ΕΕ είναι η λεγόμενη Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (Δεκέμβριος 2019). Αποτελεί μια δέσμη πρωτοβουλιών πολιτικής, η οποία έχει ως στόχο να θέσει την ΕΕ σε τροχιά προς την πράσινη μετάβαση, με απώτερο σκοπό την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050. Το σύνολο νομοθετικών προτάσεων και τροποποιήσεων που περιλαμβάνει, θα ενσωματωθούν

⁸⁷ Selin, H., Vandever, S., (2015). “Broader, Deeper and Greener: European Union Environmental Politics, Policies and Outcomes” in *European Union and environmental governance*. ResearchGate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/283690756_European_Union_and_environmental_governance [Downloaded: 03/11/2023].

⁸⁸ Morgera, E., (2012), “European environmental law” in *Routledge Handbook of International Environmental Law*. Available at: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093474.ch24> [Accessed: 04/11/2023].

στην υφιστάμενη νομοθεσία της ΕΕ και θέτουν ως στόχο, να βοηθήσουν την ΕΕ να μειώσει τις καθαρές της εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και να επιτύχει κλιματική ουδετερότητα, σε ευθυγράμμιση πάντα με τον κανονισμό για το κλίμα, ο οποίος είναι νομικά δεσμευτικός⁸⁹.

Για την πραγμάτωση της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, έχουν προβλεφθεί ορισμένες στρατηγικές και δράσεις που καλύπτουν το κλίμα, το περιβάλλον, την ενέργεια, τις μεταφορές, τη βιομηχανία, τη γεωργία και τη βιώσιμη χρηματοδότηση. Έτσι, η δράση «Fit for 55», είναι μια δέσμη προτάσεων για την αναθεώρηση της νομοθεσίας όσον αφορά το κλίμα, την ενέργεια και τις μεταφορές, ενώ η πρωτοβουλία «από το αγρόκτημα στο πιάτο», έχει ως στόχο τη στροφή του σημερινού συστήματος τροφίμων της ΕΕ προς ένα βιώσιμο πρότυπο. Έχουν επίσης υιοθετηθεί στρατηγικές για τη βιομηχανία, την κυκλική οικονομία, την ανάκαμψη της βιοποικιλότητας, τη βιωσιμότητα των χημικών προϊόντων, τη δασική στρατηγική κ.ά.⁹⁰. Με έξι κύριες προτεραιότητες που έθεσε η Επιτροπή της Προέδρου Von der Leyen (2019-2024), η ΕΕ δεσμεύτηκε πιο σθεναρά για τους ΣΒΑ. Καθένας από αυτούς περιλαμβάνεται σε μία ή περισσότερες από τις έξι πρωταρχικές φιλοδοξίες που ανακοινώθηκαν, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα (πιν.3)⁹¹.

⁸⁹ Σεπέτης, Α., (2020). *Χρηματοοικονομικά της Αειφόρου Ανάπτυξης. Η συμβολή των πολιτικών και των χρηματοοικονομικών μεθόδων στην Αειφόρο Ανάπτυξη και στο νέο Κοινωνικό Κράτος*. Αθήνα: Παπαζήση. σ.σ.119-120.

⁹⁰ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2023). *Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/green-deal/> [Accessed: 04/11/2023].

⁹¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (n.a.). *Ολιστική προσέγγιση της ΕΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη*. Available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-whole-government-approach_el [Accessed: 03/11/2023].

Πίνακας 3: 17 SDGs in Commission’s six political priorities

3.4. Η πολιτική για την Αειφορία στην Ελλάδα - Ελλάδα 2.0.

Η συνειδητοποίηση για την ανάγκη υιοθέτησης ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής πολιτικής, όπως διεθνώς, έτσι και στην Ελλάδα ακολούθησε μία αργή εξελικτική πορεία. Η πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος τοποθετείται στο 1937, με την έκδοση του Α.Ν. 856/1937, ο οποίος προέβλεπε την ίδρυση «Εθνικών Δρυμών», ως περιοχών με ειδικό καθεστώς προστασίας, με σκοπό την «προστασία της χλωρίδας, βελτίωση και αύξηση της πανίδας, διατήρηση των γεωμορφολογικών σχηματισμών, προστασία των

φυσικών καλλονών, ανάπτυξη του τουρισμού και διενέργεια επιστημονικών (ιδιαίτερα φυτογεωγραφικών) και δασικών ερευνών»⁹².

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια παρατηρήθηκε ανυπαρξία βιομηχανίας, καθυστερημένη γεωργία και ένα μαζικό κύμα μετανάστευσης, με αποτέλεσμα την ερήμωση των ήδη προβληματικών ορεινών και νησιώτικων περιοχών, με συνακόλουθη τη συγκέντρωση μεγάλου μέρους του πληθυσμού στα αστικά κέντρα. Υπό αυτές τις συνθήκες, για αρκετά χρόνια δεν ακολουθήθηκε μία οργανωμένη περιβαλλοντική πολιτική και νομοθεσία. Η κατάσταση φάνηκε να αλλάζει τη δεκαετία του 1970, παράλληλα με τη διεθνή ευαισθητοποίηση απέναντι στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Στη διάρκεια 1973 – 1981 μάλιστα, πραγματοποιούνται στη χώρα οχτώ μαζικές κινητοποιήσεις με κύριο αίτημα την προστασία του περιβάλλοντος⁹³.

Για πρώτη φορά, στο ελληνικό Σύνταγμα του 1975 θεσπίστηκε η προστασία του περιβάλλοντος στο άρθρο 24, ως αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό. Πιο συγκεκριμένη και ρητή αναφορά στην αειφόρο ανάπτυξη, πραγματοποιείται μετά το 1990, στα πλαίσια και των διεθνών και ευρωπαϊκών εξελίξεων και της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΕ, οπότε και εκδίδονται ο Ν.2508/97 «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις» και ο Ν.2742/99 «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη». Επιπρόσθετα, το 27,29% της χερσαίας και το 6,12% της θαλάσσιας έκτασης της Ελλάδας είναι χαρακτηρισμένες ως προστατευόμενες περιοχές, ενταγμένες στο ευρωπαϊκό δίκτυο προστατευόμενων περιοχών Natura 2000.

Η συνταγματική αναθεώρηση του έτους 2001, καθιέρωσε την αναγνώριση του ατομικού δικαιώματος στο περιβάλλον, το οποίο πλέον κρίνεται ως αγαθό που χρήζει έννομης προστασίας, και την αναγωγή της Αειφορίας σε συνταγματική αρχή. Η αρχή της Αειφορίας, στο αναθεωρημένο πλέον άρθρο 24, συνδέθηκε έτσι ρητά με την υποχρέωση της πολιτείας να λαμβάνει προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, με ιδιαίτερη μέριμνα στη προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Ωστόσο, το ατομικό δικαίωμα στο περιβάλλον δεν υπερέχει των άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Σαν αποτέλεσμα, η βιώσιμη ανάπτυξη οφείλει να λαμβάνει υπόψη στο ίδιο μέτρο τις άλλες αρχές και τους συνταγματικούς σκοπούς, όπως την

⁹² Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, (n.a.). *Οι Εθνικοί δρυμοί της Ελλάδας*. Available at: http://www.minagric.gr/greek/agro_pol/DASIKA/Drymoi/Drymoi1.htm [Accessed: 03/11/2023].

⁹³ Συλλογικό, (1987). «Κοινωνικές Διεκδικήσεις: Από την προστασία του Περιβάλλοντος στην Πολιτική Οικολογία» στο *Το Οικολογικό Κίνημα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μετά τη Βροχή. σ.σ.10-12.

προστασία της υγείας (άρθρο 21Σ), την οικονομική ανάπτυξη (άρθρο 106 Σ), καθώς επίσης τους γενικότερους κοινωνικούς σκοπούς (καταπολέμηση της ανεργίας, οικιστική ανάπτυξη), που είναι συμβατοί με το κοινωνικό κράτος δικαίου, κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος⁹⁴.

Εκτός από τις κοινοτικές Οδηγίες και τους Κανονισμούς, οι οποίοι καθίστανται νομικά δεσμευτικοί, σε διεθνές επίπεδο η Ελλάδα έχει ενεργό ρόλο, με την συμμετοχή της σε διασκέψεις και την κύρωση συμβάσεων και διεθνών συμφωνιών που αφορούν την Αειφορία και το περιβάλλον. Μέχρι σήμερα, έχει κυρώσει 8 Συμβάσεις που αφορούν προστατευόμενες περιοχές και προστασία ειδών, 21 Διεθνείς Συμβάσεις και Πρωτόκολλα που σχετίζονται με το Θαλάσσιο και Παράκτιο Περιβάλλον, 7 Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος, 8 Συμβάσεις που αφορούν τεχνολογικούς κινδύνους, 2 Συνθήκες για τη διαχείριση και εκμετάλλευση Ενεργειακών Πόρων, 15 Συμβάσεις και Πρωτόκολλα που αφορούν την προστασία ατμοσφαιρικού αέρα και την κλιματική αλλαγή και 5 Συμβάσεις για τη ρύπανση. Έχει κυρώσει επίσης, τη Σύμβαση του Aarhus -Σύμβαση για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων, καθώς και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα-, τη Σύμβαση για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε διασυνοριακά πλαίσια και τη Σύμβαση ΟΗΕ για την προστασία και τη χρήση των διασυνοριακών υδάτων και των διεθνών λιμνών⁹⁵.

Στο παρόν, η Ελλάδα καλείται να ευθυγραμμίσει την αναπτυξιακή της διαδικασία με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, να εφαρμόσει παράλληλα την Ατζέντα για την Αειφόρο Ανάπτυξη του 2030 και τους 17 Στόχους Αειφόρου Ανάπτυξης. Ειδικότερα, σε ότι αφορά την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, η Ελλάδα διαμορφώνει σταδιακά μια πολιτική για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης, ξεκινώντας με την υιοθέτηση του Σχεδίου Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης και την απόφαση για σταδιακή απόσυρση των λιγνιτικών μονάδων μέχρι το 2028. Το Σχέδιο στηρίζεται σε πέντε πυλώνες ανάπτυξης, την Πράσινη ενέργεια, την «έξυπνη» γεωργία, το Βιώσιμο τουρισμό, τη βιοτεχνία και βιομηχανία και τη Ψηφιακή οικονομία και εκπαίδευση⁹⁶.

Μετά την υγειονομική κρίση του 2020, η ΕΕ έθεσε σε εφαρμογή ένα έκτακτο μέσο ανάκαμψης, το NextGenerationEU, που σχεδιάστηκε για να υποστηρίξει τα κράτη στην

⁹⁴ Παυλάκη, Σ., (2017). *Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος*. Δασαρχείο. Available at: https://dasarxeio.com/2017/03/13/42574/#_ftn8 [Accessed: 03/11/2023].

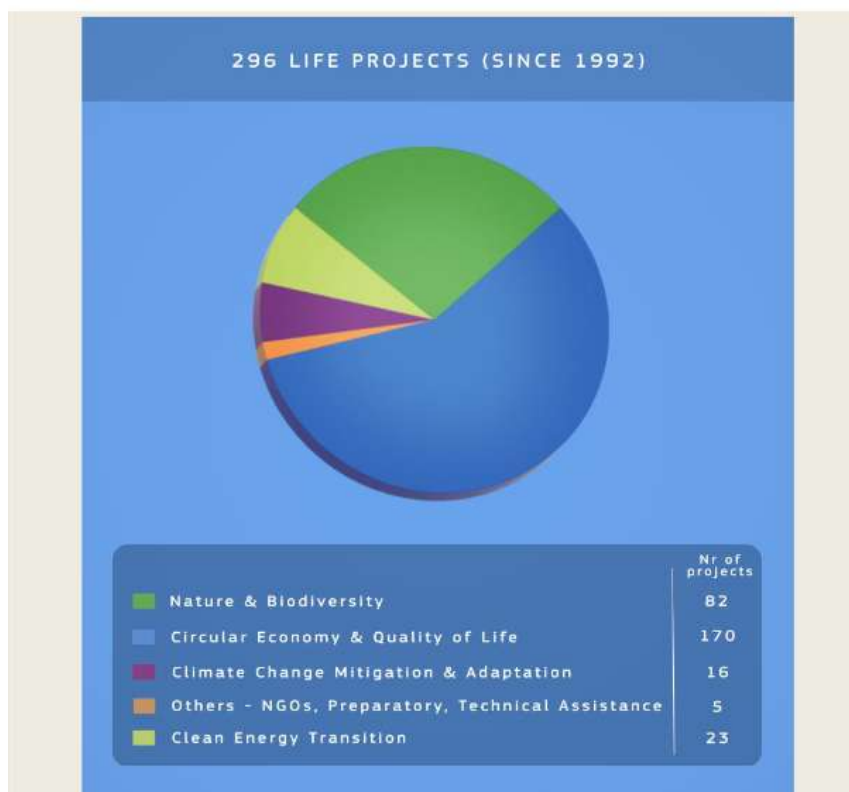
⁹⁵ ό.π.

⁹⁶ Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής μετάβασης, (2021). *Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης*. Available at: <https://www.sdam.gr/node/143> [Accessed: 03/11/2023].

αντιμετώπιση των κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε κράτος μέλος υποβάλλει ένα εθνικό σχέδιο ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (ΕΣΑΑ), στο οποίο προσδιορίζονται οι μεταρρυθμίσεις και οι επενδύσεις τις οποίες το κράτος μέλος δεσμεύεται να υλοποιήσει. Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, με τίτλο «Ελλάδα 2.0», εγκρίθηκε από το Συμβούλιο Οικονομικών Δημοσιονομικών Θεμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 13 Ιουλίου 2021. Βασική προτεραιότητά του αποτελεί η πράσινη μετάβαση, με το ένα τρίτο περίπου των πόρων του να κατευθύνεται σε μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις που υποστηρίζουν κλιματικούς στόχους. Το Σχέδιο θα στηρίζει μεταξύ άλλων, την ενεργειακή αναβάθμιση του κτιριακού αποθέματος της χώρας και τη χωροταξική μεταρρύθμιση, τη μετάβαση σε ένα βιώσιμο και πράσινο σύστημα μεταφορών, καθώς και δράσεις προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, όπως το εθνικό πρόγραμμα αναδάσωσης και η στρατηγική για την ενίσχυση της διαχείρισης φυσικών καταστροφών⁹⁷.

Το πρόγραμμα LIFE για το περιβάλλον και τη δράση για το κλίμα, το οποίο είναι και το μόνο πρόγραμμα της ΕΕ που είναι αφιερωμένο αποκλειστικά σε περιβαλλοντικούς στόχους, εφαρμόζεται από το 1992 και μέχρι σήμερα έχει χρηματοδοτήσει 296 έργα στην Ελλάδα (εικ.5).

⁹⁷ Ελλάδα 2.0., (n.a.). *Το πλήρες Σχέδιο*. Available at: <https://greece20.gov.gr/to-plires-sxedio/> [Accessed: 27/10/2023].

Εικ.5: Πρόγραμμα LIFE στην Ελλάδα

Το τρέχον έργο, με ορίζοντα υλοποίησης το 2027, περιλαμβάνει υποπρογράμματα όπως το «LIFE Μετάβαση σε Καθαρές Μορφές Ενέργειας», το οποίο έχει στόχο να διευκολύνει τη μετάβαση σε μια ενεργειακά αποδοτική οικονομία βασισμένη στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, το υποπρόγραμμα «Φύση και Βιοποικιλότητα», με δράσεις που εστιάζουν στη διατήρηση οικοτόπων, στη βελτίωση των πράσινων υποδομών και στην προστασία ειδών. Επίσης, συμπεριλαμβάνει και το υποπρόγραμμα «Κυκλική Οικονομία και Ποιότητα Ζωής», στα πλαίσια του οποίου βρίσκονται ακόμα σε εξέλιξη τρία έργα: το έργο LIFE PROWhiBIT, που ασχολείται με την πρόληψη του εγκλήματος περιβαλλοντικών αποβλήτων, το έργο LIFE PROFILE που ασχολείται με την προώθηση χρηματοοικονομικών εργαλείων για την περιβαλλοντική ευθύνη και το έργο LIFE SIRIUS, το οποίο έχει στόχο να εντοπίσει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τα κενά ικανοτήτων κατά την υλοποίηση των Σχεδίων για

την Ποιότητα του Αέρα σε στοχευμένες αστικές μητροπολιτικές περιοχές των περιφερειών των εταίρων⁹⁸.

Αναφορικά με την εφαρμογή των 17 Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης, η Ελλάδα παρουσίασε τη δεύτερη Εθελοντική Εθνική Αξιολόγησή της (VNR) για την υλοποίηση της Ατζέντας 2030 στις 12 Ιουλίου 2022, στο πλαίσιο του Πολιτικού Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου (HLPF 2022) του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Σε αυτό αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι όλοι οι ΣΒΑ εξυπηρετούνται σημαντικά από το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, αν και δίνεται έμφαση στη βιωσιμότητα της υγειονομικής περίθαλψης και στην οικονομική παραγωγικότητα, που επιβαρύνθηκαν περισσότερο κατά τη διάρκεια της πανδημίας του 2020. Υποστηρίζεται επίσης, ότι η Ελλάδα έχει ενσωματώσει την αρχή της βιωσιμότητας και τους ΣΒΑ στην ατζέντα για τη βελτίωση της νομοθεσίας, στην εθνική δημοσιονομική πολιτική και στο συνολικό χρηματοδοτικό πλαίσιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Τέλος, στην αξιολόγηση αναφέρεται ότι η Ελλάδα αποτελεί μία από τις δύο μόνο χώρες της ΕΕ που κατάφερε να μην απομακρυνθεί από κανέναν από τους 17 Στόχους⁹⁹.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εθνικής πρωτοβουλίας που λαμβάνει η χώρα προς επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, θεωρείται το Πρόγραμμα «Αντώνης Τρίτσης», το οποίο περιλαμβάνει δράσεις για κοινωνική προστασία, σχέδια βελτίωσης του νερού και των λυμάτων, διαχείριση απορριμμάτων, οδική ασφάλεια και ανθεκτικότητα στο κλίμα, σχέδια έξυπνων πόλεων, σχέδια για αντιπλημμυρική και αντισεισμική προστασία στα σχολεία και βελτίωση των μέτρων δημόσιας υγείας¹⁰⁰. Εξίσου σημαντική δράση αποτελεί η συγκρότηση του «Δικτύου Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων για την Αειφορία», που ξεκίνησε το 2021 και το οποίο αποτελείται από μέλη όλων των Ελληνικών Πανεπιστημίων, με πρωταρχικό του στόχο τη προώθηση και ενσωμάτωση της αρχής της βιωσιμότητας και των ΣΒΑ στα κύρια προγράμματα και σχέδια δράσης των Ελληνικών Πανεπιστημίων¹⁰¹. Σε τοπικό επίπεδο, μια εξαιρετική δράση πραγματοποιήθηκε στην αρχή της φετινής χρονιάς, από το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών σε συνεργασία με το Δήμο Πετρούπολης και τον

⁹⁸ European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency, (2023). *Πρόγραμμα LIFE στην Ελλάδα*. Available at: https://cinea.ec.europa.eu/system/files/2023-04/Greece_Update_EL_March23.pdf [Downloaded: 03/11/2023].

⁹⁹ United Nations. High-Level Political Forum on Sustainable Development, (2022). *Voluntary National Review 2022*. Available at: <https://hlpf.un.org/countries/greece/voluntary-national-review-2022> [Accessed: 30/10/2023].

¹⁰⁰ Δικτυακός Τόπος Διαβουλεύσεων, (2022). *Σχέδιο της Έκθεσης Εθελοντικής Αξιολόγησης της Ελλάδας (Voluntary National Report) σχετικά με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ)*. Available at: <http://www.opengov.gr/yep/?p=789> [Accessed: 03/11/2023].

¹⁰¹ Sustainable Development Solutions Network, (n.a.). *SDSN Greece*. Available at: <https://www.unsdsn.org/greece> [Accessed: 03/11/2023].

Αναπτυξιακό Σύνδεσμο Δυτικής Αθήνας, για τη μελέτη της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στην Πετρούπολη μέσω της εγκατάστασης συσκευών μέτρησης αιωρούμενων σωματιδίων¹⁰².

¹⁰² Ράπτης, Χ., (2023). «Γιατί το Αστεροσκοπείο μετράει τους ρύπους στην Πετρούπολη;» άρθρο στο InNewspaper. Available at: <https://www.in.gr/2023/06/28/politics/aftodioikisi/giati-asteroskopeio-metraei-tous-rypous-stin-petroupoli/> [Accessed: 04/11/2023].

4^ο Κεφάλαιο: Κοινωνική και πολιτισμική αποτύπωση ερευνών για την Αειφορία

Μέχρι πρόσφατα, η οικονομική επιστήμη περιοριζόταν κυρίως στη στενή παρακολούθηση των διαστάσεων της αγοράς και του παραγωγικού προβλήματος. Αυτή η προσέγγιση είχε βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα και δεν λάμβανε υπόψη την πολυπλοκότητα που προκύπτει από τις πολλές αξίες που εμπλέκονται στο σύνολο του παραγωγικού συστήματος. Παράλληλα, δεν εξεταζόταν επαρκώς η δυναμική των αλληλεπιδράσεων, μεταξύ των ανθρωπογενών και των φυσικών οικοσυστημάτων. Μια από τις πιο σημαντικές προκλήσεις του σήμερα, είναι η διαχείριση και αποτροπή των κινδύνων που η ίδια η κοινωνία ευθύνεται, με απώτερο στόχο τη διασφάλιση της βιωσιμότητας στο παρόν και το μέλλον. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα, η οικονομική κρίση, οι κοινωνικές ανισότητες, η παραβίαση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συνετέλεσαν στο να γεννηθούν, αρχικά εννοιολογικά, οι όροι της βιωσιμότητας και της Αειφορίας. Η ένταση των προβλημάτων όμως και ο «ανθρώπινος παρασιτισμός», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μ. Μπούκτσιν¹⁰³, οδήγησε σε έναν εντεινόμενο συναγερμό, απαιτώντας έναν εκ βαθέως επαναπροσδιορισμό. Οι έννοιες ως εκ τούτου εξελίχθηκαν, διευρύνθηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν, επιστημονικά και λειτουργικά, αναδεικνύοντας τη σημασία και το ρόλο όλων των συνιστωσών τους, δηλαδή της κοινωνίας, της οικονομίας, του περιβάλλοντος αλλά και του πολιτισμού- το αποτέλεσμα της κοινωνικότητας, της ανάγκης του ανθρώπου να ζει κοινωνικά λόγω της φύσης του, όπως υποστήριζε ο Αριστοτέλης¹⁰⁴.

Η οικονομική επιστήμη, η οποία συνήθιζε να θεωρεί αυτονόητη τη διαθεσιμότητα των πόρων ή επειδή θεωρούσε ότι σε περίπτωση εξάντλησής τους, η τεχνολογία θα μπορούσε να εφεύρει νέες λύσεις, δεν λάμβανε επαρκώς υπόψη την περιορισμένη διαθεσιμότητα πόρων και δεν εξεταζόταν η ανάγκη για μια πιο ευρεία σκοπιά, που θα περιλάμβανε τις περιβαλλοντικές πτυχές και τις αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των διάφορων συστημάτων. Πράγματι, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, η σχέση του ανθρώπου με το φυσικό

¹⁰³ Bookchin M. (1978). «*Η Οικολογία της Ελευθερίας*». Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη, σελ. 38.

¹⁰⁴ Σωτηρίου Σ. et al (2021). « Κοινωνική & Πολιτική Αγωγή- Μέρος Α' ». Available at: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/4720/Koinoniki-kai-Politiki-Agogi_G-Gymnasiou_html-apli/index1.html [Downloaded: 10/01/2024].

περιβάλλον υπέστη σημαντικές μεταβολές. Στις αρχές του αιώνα, ο ανθρώπινος πληθυσμός και η τεχνολογία δεν είχαν ακόμη τη δύναμη να προκαλέσουν ριζικές αλλαγές στα φυσικά συστήματα. Ωστόσο, κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, η οικονομική ανάπτυξη, η οποία θεωρούνταν δεδομένη κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης, φάνηκε να επιβραδύνεται ή ακόμη και να φτάνει στα όριά της, με τις πετρελαϊκές κρίσεις του '70 να φανερώνουν τη δραματική μείωση των φυσικών πόρων.

Τότε, το πρόβλημα έγινε εμφανές και έθεσε την ανθρωπότητα αντιμέτωπη με κρίσιμα ερωτήματα σχετικά με τα όρια της ανάπτυξης, το είδος της ανάπτυξης που επιδιώκουμε και πώς αυτή μπορεί να συνδυαστεί με τη διατήρηση του φυσικού πλούτου του πλανήτη. Καταλήγουμε στο ερώτημα του πώς μπορούμε να έχουμε μια καλή ζωή σε έναν πεπερασμένο κόσμο, καθώς ο φυσικός πλούτος αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την ίδια την επιβίωση της ανθρωπότητας.

Αυτό το ερώτημα αντιπροσωπεύει την ανάγκη για μια οικονομία και μια κοινωνία που λαμβάνουν υπόψη τους τους περιορισμούς του περιβάλλοντος και προωθούν μια βιώσιμη προσέγγιση στην ανάπτυξη. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται με την ανάγκη να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο καταναλώνουμε πόρους, παράγουμε ενέργεια, και προάγουμε την κοινωνική ευημερία, χωρίς να υπονομεύουμε την ικανότητα του περιβάλλοντος να υποστηρίξει αυτές τις δραστηριότητες στο μακροπρόθεσμο.

Σε όλα τα διεθνή, ευρωπαϊκά και εθνικά κείμενα που προαναφέρθηκαν, η βασική νομική αρχή της βιωσιμότητας αποσυνδέεται λοιπόν από την κλασική οικονομική θεωρία της ανάπτυξης, η οποία θεωρούσε την οικονομία ως ένα αυτόνομο ανθρωπογενές σύστημα, με δικούς του νόμους και ανεξάρτητο από τη φύση. Πλέον, η έννοια της ανάπτυξης αποκτά πολυδιάστατο, σύνθετο, ολοκληρωμένο, και ισορροπημένο χαρακτήρα. Δεν επιδιώκεται μόνο η αύξηση του πλούτου, αλλά επιδιώκεται επίσης ένα σύνολο αξιών που συνδέονται με την ποιότητα ζωής, τη δικαιοσύνη και την ευημερία όλων των λαών. Αυτό που μας έχει δείξει η οικολογία είναι ότι η ισορροπία της φύσης, επιτυγχάνεται: από την οργανική διαφοροποίηση και την πολυπλοκότητα και όχι από την ομοιογένεια ή την απλοποίηση.¹⁰⁵ Η ολιστική προσέγγιση της Αειφορίας, δεν δύναται ως εκ τούτου να παραβλέψει τον πολιτισμό της κάθε κοινωνίας, καθώς σαφέστατα διαμορφώνει την κληρονομιά ενός παγκόσμιου πολιτισμού, του οποίου είμαστε όλοι μέλη.

¹⁰⁵ Bookchin M. (1978). «*Η Οικολογία της Ελευθερίας*». Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη, σελ. 16. Available at: <https://manifesto-library.espivblogs.net/files/2017/12/0000144Murray-Bookchin>. [Downloaded: 10/01/2024].

4.1. Η κοινωνικοπολιτισμική διάσταση της Αειφορίας

Με το πέρας των τριάντα χρόνων από τη πρώτη αποτύπωση του ορισμού της αειφόρου ανάπτυξης, η κοινωνικοπολιτισμική της διάσταση,– ο κοινωνικοπολιτισμικός πυλώνας– που θα μπορούσε πιθανόν να αποτελέσει τον τρίτο ή τον τέταρτο πυλώνα, τον κοινωνικό και πολιτισμικό αντίστοιχα, δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί πλήρως. Η βιώσιμη και αειφόρος ανάπτυξη συνιστά στη μεγαλύτερη απαίτηση της εποχής, ώστε να μπορούμε να μιλάμε όχι μόνο για το παρόν αλλά και για το μέλλον του ανθρώπου και του όλου οικοσυστήματος της γης. Κατέστη σαφές πλέον, μέσα από πολλές έρευνες και παρατηρήσεις, ότι το παγκόσμιο κλίμα της παρατεταμένης ύφεσης, θα πρέπει να αξιολογηθεί και να εκφραστεί μέσα από την περιβαλλοντική/οικολογική, πολιτισμική και κοινωνική διάσταση. Η τελευταία βασίζεται στη προώθηση μιας ασφαλούς δημοκρατικής κοινωνίας, με σεβασμό στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, την πολιτισμική πολυμορφία, κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα των ανθρώπων¹⁰⁶.

Ιστορικά, το κεφάλαιο της κοινωνικοπολιτισμικής Αειφορίας είχε ήδη τεθεί από τα πρώτα κιόλας βήματα της καθιέρωσης του όρου της Αειφορίας. Ξεκινώντας από την έκθεση Brundland, που ουσιαστικά επικεντρώθηκε σε κάποια κοινωνικά θέματα, φτάσαμε στη Διάσκεψη του Ρίο το 1992, για να εισαχθούν επιπλέον ζητήματα σχετικά με την κοινωνική βιωσιμότητα, όπως το υγιές περιβάλλον, πρόσβαση στην εκπαίδευση, η αίσθηση του ανήκειν σε ένα τόπο, σε μια κοινότητα. Ξεκινά λοιπόν πολύ σύντομα η εμπλοκή της πολιτιστικής ή/και της πολιτισμικής βιωσιμότητας στην ανάλυση της Αειφορίας, αρχικά ως δικαίωμα πρόσβασης των γενεών σε υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά, σε αντικείμενα, χώρους, πρακτικές, γνώσεις και δεξιότητες¹⁰⁷. Εξελίσσεται και διευρύνεται περισσότερο, καθώς χαρτογραφούνται όλο και περισσότεροι παράμετροι, όπως η ανοχή στο διαφορετικότητα, ύπαρξη άυλων πολιτισμικών δικαιωμάτων, κοινωνικών και προσωπικών αξιών και ούτω

¹⁰⁶ Μπάμπαλης Θ., Τσώλη Κ., (2017). *Βιώσιμη ανάπτυξη και σχολικό περιβάλλον: η δυναμική των προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης*. ΠΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ΤΕΠΑΕΣ Πανεπιστήμιο Αιγαίου. σ.σ. 187-189, Available at: <http://www.pse.aegean.gr/pms-pe/media/E%20-%20BOOK.pdf> [Accessed: 06/01/2024].

¹⁰⁷ Καϊλα Μ., (2017). *Βιώσιμη ανάπτυξη και σχολικό περιβάλλον: η δυναμική των προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης*. ΠΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ΤΕΠΑΕΣ Πανεπιστήμιο Αιγαίου. σ.σ. 17-18, Available at: <http://www.pse.aegean.gr/pms-pe/media/E%20-%20BOOK.pdf> [Accessed: 06/01/2024].

καθεξής¹⁰⁸. Η ολιστική προσέγγιση του θέματος είναι αρκετά δύσκολη, πιθανόν διότι το φάσμα στο οποίο εντάσσονται οι όροι κοινωνική και πολιτισμική Αειφορία είναι τόσο ευρύ, ώστε να μην μπορεί εύκολα ο κάθε ερευνητής να το περιγράψει, μετρήσει και ερμηνεύσει απόλυτα και με ακρίβεια.

Τόσο η πολιτισμική όσο και η πολιτιστική διάσταση του όρου, εστιάζουν στον τρόπο που εκφράζουν την ταυτότητα τους οι άνθρωποι, στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του έθνους τους αλλά και ευρύτερα σε πτυχές των ηθικών αξιών, της κοινωνικής δομής και ζωής (εκπαίδευση, τεχνολογία, οικονομία) αντίστοιχα. Συχνά χρησιμοποιούνται ανταλλάξιμα, αλλά μπορεί να υπάρχει μια διακριτική διάκριση ανάλογα με τον περιεχόμενο και το πλαίσιο χρήσης. Στο πλαίσιο της αειφορίας, και οι δύο διαστάσεις επιδιώκουν να συμβάλουν στη διατήρηση του περιβάλλοντος, στη δίκαιη κοινωνική ανάπτυξη και στη διατήρηση των πολιτισμικών πλούτων. Η Ατζέντα 21 για τον πολιτισμό (Agenda 21 for culture), βασίστηκε στις αρχές της πολιτιστικής πολυμορφίας, η οποία από μόνη της αποτελεί μια πλούσια πηγή καινοτομίας, ανταλλαγής ανθρώπινης εμπειρίας και γνώσης που μόνο ενισχυτικά μπορεί να λειτουργήσει για τις κοινωνίες προς ένα πιο βιώσιμο μέλλον. Αυτή η πολυμορφία, μπορεί να αποτελέσει το μέσο για την οικοδόμηση ενός πολιτισμού ειρήνης, μη βίας και ανθρώπινης ολοκλήρωσης. Η τοπική γνώση και η παραδοσιακή σοφία, μέσω της οπτικής του πολιτισμού, θεωρούμε ότι είναι ικανή να απαντήσει στις προκλήσεις της βιωσιμότητας και να δώσει τα εχέγγυα για τη συνέχιση του κόσμου μας.

Η UNESCO, μέσω των βιώσιμων στόχων και ιδιαίτερα του Στόχου 4, αναγνωρίζει επίσης σαν στοιχείο ανάδειξης της βιώσιμης ανάπτυξης, την καθιέρωση της ποιοτικής εκπαίδευσης ως βάση για τη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής¹⁰⁹. Σύμφωνα επίσης με τη θεωρία του Bourdieu, το επίπεδο της εκπαίδευσης καθώς και η κοινωνική προέλευση, διαδραματίζουν ιδιαίτερο ρόλο στις πολιτισμικές πρακτικές των ατόμων¹¹⁰. Η εκπαίδευση μαζί με την κοινωνία μπορούν να συντελέσουν καταλυτικά στην διαμόρφωση συμπεριφορών προσανατολισμένων στην Αειφορία. Η μετεξέλιξη της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε εκπαίδευση για την Αειφόρο ανάπτυξη, ήρθε ως επιστέγασμα των σύγχρονων επιταγών, της

¹⁰⁸ UNESCO (2011). *A new cultural policy agenda for development and mutual understanding*. UNESCO publications. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002147/214747e.pdf>

¹⁰⁹ Ζαχαρίου Α. et al. (Χ.Χ.) «Αειφόρο Σχολείο: Διαπιστώσεις, Επιδιώξεις και Προοπτικές». ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ. Τόμος 1, Τεύχος 3. Κύπρος: Κλειδάριθμος, σ.σ. 269-288.

¹¹⁰ Θάνος Θ., Τόλιος Ε. (2013). «Εκπαιδευτικές –πολιτιστικές πρακτικές των γονέων και κοινωνική προέλευση». Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τόμος ΣΤ', σελ. 54.

διαπίστωσης ότι η επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, αναγάγετε σε εύρεση λύσεων επάνω σε πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά θέματα. Η καλλιέργεια των δεξιοτήτων, η προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ισότητα των δυο φύλων, η προώθηση της ειρήνης, η αναγνώριση της πολιτισμικής πολυμορφίας, αποτελούν ουσιαστικά στοιχεία που συμβάλλουν στη βιώσιμη ανάπτυξη¹¹¹ και προωθούνται κοινωνικά μέσω του Αειφόρου σχολείου. Είναι καταλυτικής σημασίας να διαμορφωθεί στις επόμενες γενιές-πολίτες, ηγέτες αυτού του κόσμου, μια νέα ανθρωπιστική κουλτούρα, ώστε να επαναπροσδιοριστούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και να έρθουμε ένα βήμα πιο κοντά στην Αειφορία¹¹².

4.2. Αποτελέσματα ερευνών σχετικά με την Αειφορία

Από την Αειφορία στην εκπαίδευση μέχρι τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και από τον περιβαλλοντικό τουρισμό μέχρι τη μετανάστευση, απαντώνται εκατοντάδες έρευνες που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τη βιώσιμη ανάπτυξη, οι οποίες διεξάγονται τόσο από εταιρείες, όσο και από πανεπιστήμια ή την ίδια την ΕΕ. Η στατιστική υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Eurostat, από το 2017 παρουσιάζει, μεταξύ άλλων, εκθέσεις παρακολούθησης σχετικά με την πρόοδο των κρατών μελών αλλά και της ίδιας της Ένωσης, προς τους ΣΒΑ με βάση τους δείκτες που έχουν οριστεί.

Σύμφωνα με την έκτη κατά σειρά έκθεση του 2022, οι δείκτες που παρουσιάζουν την μεγαλύτερη αύξηση την τελευταία πενταετία στο σύνολο των κρατών μελών, σχετίζονται με τους ΣΒΑ 1 (εξάλειψη της φτώχειας), ΣΒΑ 16 (ειρήνη, δικαιοσύνη και ισχυρά θεσμικά όργανα) και ΣΒΑ 8 (αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη), σε αντίθεση με εκείνους που αφορούν τους ΣΒΑ 17 (συνεργασία για τους στόχους), ΣΒΑ 15 (ζωή στη στεριά) και ΣΒΑ 6 (καθαρό νερό), οι οποίοι βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις, παρουσιάζοντας πτωτική τάση. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου μειώνονται τις τελευταίες δεκαετίες, με πτώση ρεκόρ το 2020 λόγω της πανδημίας COVID-19, οπότε και

¹¹¹ Καϊλα Μ., (2017). *Βιώσιμη ανάπτυξη και σχολικό περιβάλλον: η δυναμική των προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης*. ΠΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ΤΕΠΑΕΣ Πανεπιστήμιο Αιγαίου. σελ. 192 Available at: <http://www.pse.aegean.gr/pms-pe/media/E%20-%20BOOK.pdf> [Accessed: 06/01/2024].

¹¹² Ζαχαρίου Α. et al. (Χ.Χ.) «Αειφόρο Σχολείο: Διαπιστώσεις, Επιδιώξεις και Προοπτικές». ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ. Τόμος 1, Τεύχος 3. Κύπρος: Κλειδάριθμος, σελ. 284.

μειώθηκε σημαντικά η κατανάλωση ορυκτών καυσίμων. Ωστόσο, οι εξαγωγές καθαρού άνθρακα, η αλλαγή χρήσης γης και η δασοκομία έχουν μειωθεί και οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα από τα νέα επιβατικά αυτοκίνητα θα πρέπει να ελαττωθούν περαιτέρω, για να επιτευχθεί ο στόχος της ΕΕ. Επιπλέον, οι κλιματικές επιπτώσεις εντείνονται, καθώς οι θερμοκρασίες συνεχίζουν να αυξάνονται και οι οικονομικές απώλειες λόγω γεγονότων που σχετίζονται με το κλίμα έχουν αυξηθεί επίσης τα τελευταία χρόνια¹¹³.

Η κλιματική αλλαγή φαίνεται ότι αποτελεί προτεραιότητα και για τους Ευρωπαίους πολίτες, καθώς με βάση έρευνα του Ευρωβαρόμετρου για το 2020, το 45% των πολιτών θεωρούν την κλιματική αλλαγή ως την κύρια πρόκληση που επηρεάζει το μέλλον της Ευρώπης¹¹⁴. Αντίστοιχα, σε έρευνα του 2021, το 34% των πολιτών δήλωσαν ότι επιθυμούν, οι εκλεγμένοι βουλευτές να θέσουν στο προσκήνιο την κλιματική αλλαγή¹¹⁵. Η ίδια άποψη επικρατεί και στο νεανικό πληθυσμό, καθώς σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το διάστημα μεταξύ 2019 – 2021, η κλιματική αλλαγή παραμένει μία από τις τρεις κύριες ανησυχίες που αντιμετωπίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση, με ποσοστό 24%, ενώ στην ερώτηση ποιοι στόχοι πρέπει να έχουν προτεραιότητα στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, η απόλυτη πλειοψηφία των νέων σε ποσοστό 55% ανέφερε την ανάπτυξη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας¹¹⁶.

Αναφορικά με την κλιματική αλλαγή υπό το πρίσμα των μεγάλων εταιρειών, τα πιο πρόσφατα ευρήματα αναδεικνύουν ότι οι επιχειρήσεις αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο ότι ο ρόλος τους είναι ουσιαστικός στην επίτευξη του 13ου αναπτυξιακού στόχου. Σύμφωνα με παγκόσμια έρευνα της KPMG International για το 2022, ο αριθμός των εταιρειών που παρέχει πληροφόρηση με βάση τις οδηγίες της Ομάδας Εργασίας για τις Χρηματοοικονομικές Δημοσιοποιήσεις που σχετίζονται με το Κλίμα (TCFD) έχει σχεδόν διπλασιαστεί. Ωστόσο, η έκθεση επισημαίνει και κάποιους βασικούς τομείς όπου απαιτείται ταχύτερη πρόοδος. Μόλις το 64% των εταιρειών αναγνωρίζει επίσημα ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί κίνδυνο για την επιχείρησή τους, και λιγότερες από τις μισές εταιρείες

¹¹³ Eurostat, (2022). *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15242025/KS-09-22-019-EN-N.pdf/a2be16e4-b925-f109-563c-f94ae09f5436?t=1667397761499> [Downloaded: 03/11/2023].

¹¹⁴ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2020). *Έρευνα για το μέλλον της Ευρώπης*. Available at <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer/future-of-europe> [Accessed: 03/11/2023].

¹¹⁵ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2021). *Spring 2021 survey*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer/spring-2021-survey> [Accessed: 03/11/2023].

¹¹⁶ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2021). *Youth Survey 2021*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer/youth-in-europe-2021> [Accessed: 03/11/2023].

αναγνωρίζουν επί του παρόντος την απώλεια βιοποικιλότητας ως κίνδυνο¹¹⁷. Αντίστοιχα, στα πλαίσια έρευνας της IBM το 2021, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες, εκπροσώπους επιχειρήσεων, να βαθμολογήσουν τους στόχους που έχουν την υψηλότερη προτεραιότητα για τον οργανισμό τους. Οι ΣΒΑ 2 «Μηδενική πείνα», ΣΒΑ 3 «Καλή υγεία και ευημερία», ΣΒΑ 13 «Δράση για το κλίμα» και ΣΒΑ 15 «Χερσαία ζωή» κατατάχθηκαν στις υψηλότερες θέσεις της ατζέντας των εταιρειών¹¹⁸.

Το 1997, ο περιβαλλοντολόγος και οικονομολόγος John Elkington¹¹⁹, υιοθέτησε τον όρο “Triple Bottom Line” (μτφ. τριπλή κατώτατη γραμμή ή τριπλό αποτέλεσμα), προκειμένου να περιγράψει ένα εταιρικό μοντέλο, το οποίο περιλαμβάνει περιβαλλοντικές, κοινωνικές καθώς και οικονομικές ανησυχίες. Σύμφωνα με αυτόν τον όρο, ο οποίος χρησιμοποιείται πλέον ευρέως σε συζητήσεις περί βιωσιμότητας, δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί ένα επιθυμητό επίπεδο οικολογικής ή κοινωνικής ή οικονομικής βιωσιμότητας, ξεχωριστά, χωρίς να επιτευχθεί τουλάχιστον ένα βασικό επίπεδο και των τριών μορφών βιωσιμότητας, ταυτόχρονα.

Παρόλα αυτά, έχει παρατηρηθεί ότι παρά τη συμπερίληψή του στην τριπλή κατώτατη γραμμή, ο ρόλος που διαδραματίζει ο κοινωνικός παράγοντας, σπάνια είναι ίσος με τις οικονομικές και περιβαλλοντικές ανησυχίες. Δείκτες βιωσιμότητας έχουν αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό από εταιρείες συμβούλων, οι οποίες εξυπηρετούν μεγάλες επιχειρήσεις, βοηθώντας τις να καταλήξουν σε συστήματα δεικτών για την τριμερή εταιρική τους αναφορά. Η κοινωνική βιωσιμότητα είναι πολύ πιο δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί από την οικονομική ανάπτυξη ή τον περιβαλλοντικό αντίκτυπο και, κατά συνέπεια, είναι το πιο παραμελημένο στοιχείο της τριπλής αναφοράς. Πράγματι, πρόσφατη έρευνα της Environmental Resources Management (ERM) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ενώ οι εταιρείες του FTSE 100 (οι 100 εταιρείες που είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου) «σημειώνουν πρόοδο στην υποβολή εκθέσεων σχετικά με τις κοινωνικές

¹¹⁷ KPMG International, (2022). *Big shifts, small steps. Survey of Sustainability Reporting 2022*. Available at: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/gr/pdf/2022/10/gr-global-survey-of-sustainability-reporting.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

¹¹⁸ Institute for Business Value, (2021). *The last call for sustainability. An urgent growth agenda for consumer products and retail*. IBM Institute for Business Value. Available at: <https://www.ibm.com/downloads/cas/ONLBXJ9Q> [Downloaded: 03/11/2023].

¹¹⁹ Elkington, J. (1997). *The triple bottom line*. Environmental management: Readings and cases, 2, 49-66.

επιπτώσεις των δραστηριοτήτων τους... οι περισσότερες δεν έχουν ακόμη επιδείξει πραγματικές βελτιώσεις απόδοσης σε βασικά κοινωνικά ζητήματα»¹²⁰.

Σύμφωνα με έρευνα της KPMG για το 2022, σε ότι αφορά τον τρίτο πυλώνα της Αειφορίας, λιγότερες από τις μισές, από τις μεγαλύτερες εταιρείες του κόσμου, δημοσιεύουν στοιχεία για την «κοινωνική» πτυχή (π.χ. σύγχρονη δουλειά, διαφορετικότητα, ένταξη και ισότητα, συμμετοχή της κοινότητας και εργασιακά θέματα), παρότι αυξάνεται η συνειδητοποίηση της σύνδεσης μεταξύ της κλιματικής κρίσης και της κοινωνικής ανισότητας. Ταυτόχρονα, λιγότερες από τις μισές εταιρείες γνωστοποίησαν στοιχεία σχετικά με τους κινδύνους διακυβέρνησης (π.χ. διαφθορά, δωροδοκία και καταπολέμηση της διαφθοράς)¹²¹.

Έχει καταστεί σαφές ότι η βιωσιμότητα αποτελεί επιτακτική ανάγκη για τις επιχειρήσεις και βασικός μοχλός ανάπτυξης, καθώς και ότι οι περισσότερες εταιρείες έχουν ξεκινήσει πρωτοβουλίες για την επίτευξη των στόχων Αειφορίας. Σύμφωνα με έρευνα της IBV τον Αύγουστο του 2021, σχεδόν 3 στις 4 (72%) εταιρείες τροφίμων, έχουν αρχίσει να εργάζονται για την εξάλειψη της πείνας, το 68% των εταιρειών προσωπικής φροντίδας επικεντρώνονται στην ενίσχυση της υγείας και της ευημερίας, και το 63% των επωνυμιών ένδυσης και υποδημάτων προσπαθούν να καταπολεμήσουν την κλιματική αλλαγή.

Περίπου 1 στους 5 καταναλωτές, θέλει επίσης περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το τι κάνει τα προϊόντα βιώσιμα, από πού προέρχονται, παράγονται και κατασκευάζονται, πώς να τα επαναχρησιμοποιήσει ή να τα ανακυκλώσει, ποιά τα οφέλη τους για την υγεία και πώς η αγορά τους θα συμβάλει στην κοινωνική ευθύνη ή στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Σε γενικές γραμμές, οι καταναλωτές φαίνεται να βλέπουν την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και την κοινωνική ευθύνη, ως τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος και ως εκ τούτου μια πραγματικά βιώσιμη εταιρεία δεν μπορεί να κάνει το ένα χωρίς να σημειώσει πρόοδο και στο άλλο. Αυτή η ευθυγράμμιση αντανακλά την πραγματικότητα της επίτευξης κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων. Για παράδειγμα, η καλή υγεία δεν είναι δυνατή χωρίς καθαρό νερό. Οι προσπάθειες για την προστασία της φύσης είναι συχνά αναποτελεσματικές εάν δεν αντιμετωπίζουν επίσης τη φτώχεια ή τις ανάγκες των ανθρώπων που ζουν μέσα ή κοντά στο φυσικό περιβάλλον κ.ο.κ.

¹²⁰ McKenzie, S., (2004). "Social Sustainability: Towards some Definitions" in *Hawke Research Institute Working Paper Series No 27*. South Australia: Hawke Research Institute University of South Australia Magill. Available at: <https://unisa.edu.au/SysSiteAssets/epi-server-6-files/documents/eass/hri/working-papers/wp27.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

¹²¹ KPMG International, (2022). *Big shifts, small steps. Survey of Sustainability Reporting 2022*. Available at: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/gr/pdf/2022/10/gr-global-survey-of-sustainability-reporting.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

Είναι γεγονός ότι σε όλο τον κόσμο, περίπου 805 εκατομμύρια άνθρωποι, υποσιτίζονται καταναλώνοντας πολύ λιγότερο από τον συνιστώμενο αριθμό θερμίδων την ημέρα. Πολλές εταιρείες έχουν συνεργαστεί με κορυφαίους οργανισμούς για να αντιμετωπίσουν προκλήσεις που σχετίζονται με την πείνα, τη διατροφή και τη σπατάλη τροφίμων, όπως για παράδειγμα η General Mills, η οποία είναι ένα από τα ιδρυτικά μέλη του παγκόσμιου δικτύου «Τράπεζα Τροφίμων» και αναλαμβάνει τη διανομή πλεονάσματος τροφίμων σε άτομα που έχουν ανάγκη¹²².

Καθώς τα ακραία καιρικά φαινόμενα απειλούν την παγκόσμια κοινότητα και οι θερμοκρασίες φτάνουν σε νέα υψηλά ρεκόρ, οι άνθρωποι φαίνεται να ποσοτικοποιούν το «κόστος» με νέο τρόπο. Σκέφτονται τις δικές τους περιβαλλοντικές επιπτώσεις ολιστικά, λαμβάνοντας υπόψη τη βιωσιμότητα όταν ψωνίζουν, επενδύουν, επιλέγουν απασχόληση και τρόπους μετακίνησης. Έρευνα της IBM τον Μάιο 2021 διαπίστωσε ότι το 82% των καταναλωτών θα επέλεγε έναν πιο φιλικό προς το περιβάλλον τρόπο μετακίνησης, ακόμα κι αν κοστίζει περισσότερο. Διαπίστωσε επίσης ότι οι εταιρείες που επικεντρώνονται στη βιωσιμότητα έχουν πλεονέκτημα έναντι άλλων, καθώς σχεδόν 7 στους 10 (68%) εργαζόμενους, είναι πιο πιθανό να υποβάλουν αίτηση για θέσεις εργασίας σε περιβαλλοντικά υπεύθυνους οργανισμούς, με το 48% να είναι πρόθυμο να δεχτεί χαμηλότερο μισθό.

Όσον αφορά τις καθημερινές συνήθειες, η ίδια έρευνα, διαπίστωσε ότι οι περισσότεροι καταναλωτές αναλαμβάνουν δράσεις για να υποστηρίξουν τη βιωσιμότητα, με την επαναχρησιμοποίηση και την ανακύκλωση μεταξύ των πιο κοινών συμπεριφορών. Σχεδόν 3 στους 4 (72%) διαθέτουν επαναχρησιμοποιούμενες τσάντες για ψώνια και το 62% ταξινομούν αντικείμενα για ανακύκλωση στο σπίτι. Οι γενιές των Gen Z και των Millennials φαίνεται να είναι ακόμη πιο ενεργές στην υποστήριξη της βιωσιμότητας, με περίπου τους μισούς να χρησιμοποιούν πιο πράσινες επιλογές μεταφοράς και να αλλάζουν τις καθημερινές τους συνήθειες προκειμένου να μειώσουν τις περιβαλλοντικές τους επιπτώσεις.

Σύμφωνα με την έκθεση της IBM, οι μισοί καταναλωτές είναι πρόθυμοι να πληρώσουν περισσότερα για βιώσιμα προϊόντα. Επιπλέον, η πανδημία άλλαξε τις απόψεις όλων για τη βιωσιμότητα, καθώς σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι καταναλωτές σε όλες τις ηλικιακές ομάδες αναζητούν επωνυμίες και εμπόρους λιανικής που δίνουν προτεραιότητα στην Αειφορία. Έκθεση της IBV το 2021, διαπίστωσε ότι περισσότεροι από 9 στους 10

¹²² Institute for Business Value, (2021). *The last call for sustainability. An urgent growth agenda for consumer products and retail.* IBM Institute for Business Value. Available at: <https://www.ibm.com/downloads/cas/ONLBXJ9Q> [Downloaded: 03/11/2023].

παγκόσμιους καταναλωτές λένε ότι ο COVID-19 επηρέασε τις απόψεις τους για τη βιωσιμότητα, ενώ και για το 2022, περίπου 4 στους 5 καταναλωτές λένε ότι η βιωσιμότητα και τα οφέλη για την υγεία είναι σημαντικά για αυτούς όταν επιλέγουν μια μάρκα. Έτσι, οι καταναλωτές που επιλέγουν προϊόντα και επωνυμίες με βάση τις αξίες τους, αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο τμήμα της αγοράς με 50%. Μερικά από τα χαρακτηριστικά για τα οποία οι καταναλωτές δείχνουν διατεθειμένοι να πληρώσουν περισσότερα είναι τα «καθαρά» προϊόντα με μη τοξικά συστατικά (62%), εκείνα με τα μεγαλύτερα οφέλη για την υγεία και την ευεξία (60%), τα βιολογικά συστατικά (50%) και η περιβαλλοντική ευθύνη (50%).

Συνολικά, διαπιστώθηκε ότι το 62% των καταναλωτών δηλώνουν πρόθυμοι να αλλάξουν τις αγοραστικές τους συνήθειες για να μειώσουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, με το ποσοστό να βρίσκεται κοντά στο 57% δύο χρόνια νωρίτερα. Ωστόσο, υπάρχει ένα σημαντικό χάσμα ανάμεσα στο τι ισχυρίζονται οι καταναλωτές ότι είναι πρόθυμοι να κάνουν και στο πώς ξοδεύουν πραγματικά τα χρήματά τους, καθώς λιγότερο από το ένα τρίτο (31%) αποκρίθηκε ότι τα αειφόρα ή περιβαλλοντικά υπεύθυνα προϊόντα αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος ή το σύνολο της τελευταίας αγοράς τους.

Σε ότι αφορά την Ελλάδα, σύμφωνα με πρόσφατη πανελλαδική έρευνα κοινής γνώμης που διεξήχθη τον Απρίλιο του 2022 για λογαριασμό του Υπουργείου Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας, το 17% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι το πιο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο πλανήτης σήμερα είναι η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος και το 13,1% η κλιματική αλλαγή. Παρόλα αυτά, μόλις το 2,5% και το 1,3% των πολιτών υπέδειξαν την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος και την κλιματική αλλαγή αντίστοιχα, ως τα πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα σήμερα. Η συντριπτική πλειοψηφία, με 90,5% θεωρεί ότι υπάρχει κλιματική κρίση, με το 90% να πιστεύει ότι οφείλεται στην ανθρώπινη δράση. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, το 60,7% των ερωτηθέντων αναγνωρίζει ως σημαντικότερη επίπτωση της κλιματικής αλλαγής, τις δασικές πυρκαγιές, ενώ ακολουθεί σε ποσοστό 50% η ενεργειακή κρίση. Στο ερώτημα «Τι προέχει; Η οικονομική ανάπτυξη ή η προστασία του περιβάλλοντος;» οι απαντήσεις ισοδυναμούν απολύτως με 42%¹²³.

¹²³ Διανέοσις. Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. (2022). *Πανελλαδική Έρευνα για την Κλιματική Αλλαγή: Αντιλήψεις, Απειλές και Προκλήσεις για μια Νέα Περιβαλλοντική Κουλτούρα*. Available at: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/06/climatechange_survey.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

Ενώ η κλιματική αλλαγή θεωρείται η σημαντικότερη πλανητική απειλή, οι πολίτες δεν μπορούν να ονομάσουν κάποιον διεθνή αποφασιστικό θεσμό που να θεωρούν υπεύθυνο για την αντιμετώπισή της. Έτσι, λοιπόν, οι εθνικές κυβερνήσεις είναι αυτές που αναγορεύονται σε κατεξοχήν υπεύθυνες, από το 53,2% των ερωτώμενων. Στη δεύτερη θέση βρίσκονται οι πολίτες με 36,5%, και ακολουθεί η ΕΕ με 28,7%, η οποία σύμφωνα με το 76,1% των ερωτηθέντων, κάνει λίγα για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης. Σε ατομικό επίπεδο δράσης, το 89,9% δήλωσε ότι ανακυκλώνει οικιακά απορρίμματα, το 86,2% ότι λαμβάνει μέτρα εξοικονόμησης ενέργειας (π.χ. χρήση ηλιακού θερμοσίφωνα) και το 78,2% ότι έχει μειώσει τη χρήση αυτοκινήτου. Ως κύριος τρόπος υιοθέτησης περιβαλλοντικών πρακτικών υποδεικνύεται η σχολική εκπαίδευση, ενώ το 70,2% δήλωσε ότι ενημερώνεται για θέματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή από το διαδίκτυο¹²⁴.

Σύμφωνα με τα πορίσματα έκθεσης του Εθνικού Δικτύου για την Κλιματική Αλλαγή, σχετικά με τις ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των μέτρων μείωσης των εκπομπών στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον, που πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο 2022, η κοινωνική αντίληψη των Ελλήνων για την κλιματική αλλαγή επηρεάζεται σημαντικά από τις επιπτώσεις του φαινομένου καθαυτού. Οι άνθρωποι τείνουν να συνδέουν την κλιματική αλλαγή κυρίως με τις αρνητικές συνέπειές της, αναδεικνύοντας τον εαυτό τους ως ευάλωτα υποκείμενα που αντιμετωπίζουν μια ανεξέλεγκτη πραγματικότητα. Χαρακτηριστική εμφανίζεται η έλλειψη εμπιστοσύνης σε κάποιον για την αντιμετώπιση της κρίσης αλλά ταυτόχρονα και η έλλειψη κατανόησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων της καθημερινότητας που συμβάλλουν στην κλιματική αλλαγή. Οι ερωτώμενοι φαίνεται να αδυνατούν να αντιληφθούν εξίσου τους παράγοντες που συμβάλλουν στην κλιματική κρίση και οι οποίοι συχνά συνδέονται και με τις δικές τους καθημερινές ατομικές επιλογές.

Ως κύρια αίτια της κλιματικής αλλαγής, αναγνωρίζονται οι ρυπογόνες ανθρώπινες δραστηριότητες, η βιομηχανία και οι πολιτικές επιλογές. Εντύπωση προκαλεί όμως το γεγονός ότι η κλιματική αλλαγή δεν συνδέεται συνειρμικά με τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της, για παράδειγμα στον αγροτικό τομέα και την ενεργειακή φτώχεια, καθώς και με εργαλεία πολιτικής που εφαρμόζονται. Τα οικονομικά ζητήματα φαίνεται να επισκιάζουν όλα τα άλλα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ιδιαίτερα χαμηλή ανησυχία για την καταστροφή του περιβάλλοντος γενικότερα και ειδικότερα την κλιματική αλλαγή, υποδηλώνει τουλάχιστον εκ πρώτης

¹²⁴ ό.π.

όψεως, τη χαμηλή αντίληψη κινδύνου και την ψυχολογική απόσταση που αισθάνονται οι Έλληνες όσον αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα, εκτιμώντας πιθανώς ότι οι επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της κλιματικής αλλαγής δεν είναι τόσο άμεσες¹²⁵.

Σε εθνικό επίπεδο, η Ελλάδα ανακυκλώνει περίπου το 60% των αποβλήτων συσκευασιών, ένα ποσοστό κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ και το 55,6% των χάρτινων συσκευασιών που πετιούνται, εξάγονται σε τρίτες χώρες για να ανακυκλωθούν. Ένα μεγάλο ποσοστό των αποβλήτων από εκσκαφές, κατασκευές και κατεδαφίσεις (περίπου 44%), επαναχρησιμοποιούνται σε άλλες χρήσεις, αλλά ένα επίσης μεγάλο ποσοστό, απορρίπτονται ανεξέλεγκτα στα φυσικά οικοσυστήματα. Το 2020 μόλις το 5,4% των υλικών πόρων που χρησιμοποιούνται από την οικονομία προέρχονταν από ανακυκλωμένα απόβλητα -έναντι 12,8% στην ΕΕ, 21,6% στην Ιταλία και 30,9% στην Ολλανδία. Σύμφωνα με έρευνα του 2022 σχετικά με την κυκλική οικονομία στην Ελλάδα, «τα βασικά προβλήματα στη χώρα για την μετάβαση προς μια κυκλική οικονομία, είναι τα διοικητικά εμπόδια και η καταναλωτική συμπεριφορά». Υπάρχουν οικονομικά και νομοθετικά εμπόδια για τις σχετικές επενδύσεις, παρουσιάζονται δυσκολίες και καθυστερήσεις στη χωροθέτηση των υποδομών, αλλά εμφανίζονται και αντικειμενικά γεωγραφικά ή τεχνολογικά εμπόδια¹²⁶

4.3. Προβλήματα – Προοπτικές

Όπως έχει γίνει ήδη σαφές, η μεγαλύτερη πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει ο πλανήτης είναι η κλιματική αλλαγή, η οποία πέρα από τις προφανείς συνέπειές της στον φυσικό κόσμο, ενέχει και τις εξίσου σοβαρές κοινωνικές απειλές, που αναμένεται να ενταθούν στο εγγύς μέλλον. Υποστηρίζεται ότι η δεκαετία του 2050, περιλαμβάνει το σημείο καμπής, πέραν του οποίου η ανθρωπογενής παρέμβαση στο κλίμα θα είναι μη αναστρέψιμη. Με άλλα λόγια, βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην υγεία, στην

¹²⁵ CLIMPACT. Εθνικό Δίκτυο για την Κλιματική Αλλαγή, (2022). Έκθεση για τις ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των μέτρων μείωσης των εκπομπών στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον. Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας. Available at: https://posts.climpact.gr/wp-content/uploads/2022/09/CLIMPACT_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9F-6.3.FINAL_6.7.2022.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

¹²⁶ ΔιαΝΕΟσις. Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. (2022). Κυκλική οικονομία: Ευκαιρίες, προκλήσεις και επιδράσεις στην ελληνική οικονομία. Available at: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/10/Circular_economy-14102022.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

κατοικία, στην εργασία, στην ασφάλεια, διακυβεύονται, ενώ απειλείται ακόμα το δικαίωμα των μελλοντικών γενεών για ένα βιώσιμο πλανήτη.

Ένας από τους τομείς που πλήττεται άμεσα είναι αυτός της υγείας, τόσο των ανθρώπων, όσο και των ζώων και φυτών. Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην υγεία περιλαμβάνουν αυξημένη θνησιμότητα και νοσηρότητα από τον καύσωνα το καλοκαίρι, αύξηση του κινδύνου ατυχημάτων λόγω ακραίων καιρικών φαινομένων, όπως πλημμύρες και πυρκαγιές και αλλαγές στον αντίκτυπο των νοσημάτων που μεταδίδονται από ζώα και των νοσημάτων που προέρχονται από τροφές ή νερό. Προβλέπεται επίσης στο μέλλον μια αλλαγή στην εποχική κατανομή ιών, αλλά και ασθένειες σε ζώα¹²⁷.

Επιπρόσθετα, τα τελευταία χρόνια απειλείται το θεμελιώδες δικαίωμα στην εργασία, το οποίο έχει έντονο κοινωνικό χαρακτήρα, διότι συνδέεται άμεσα με την ανθρώπινη υπόσταση αφενός, και αφετέρου είναι ζωτικής σημασίας για τη σωματική και ψυχική υγεία κάθε ατόμου αλλά και την επιβίωση του. Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας, το 34% των θέσεων εργασίας στις χώρες της G20, από τη γεωργία και κτηνοτροφία μέχρι τον τουρισμό και τις κατασκευές, βασίζονται στα οικοσυστήματα και εκτίθενται σε απειλές από αντίξοες καιρικές συνθήκες, καθώς και έλλειψη νερού και τροφής. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 2000-2015, χάθηκαν περίπου 23 εκατομμύρια εργατοώρες ετησίως λόγω ακραίων φαινομένων, με τις χώρες όπως η Κίνα, η Βραζιλία και η Ινδία να έχουν δεχθεί το μεγαλύτερο πλήγμα. Οι γυναίκες και οι νέοι είναι οι ομάδες εργαζομένων που επηρεάζονται περισσότερο, καθώς έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε θέσεις εργασίας με οικονομική και εργασιακή ασφάλεια.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα φυσικής καταστροφής που άφησε πίσω ανυπολόγιστες ζημιές και εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους σε απόγνωση είναι ο Τυφώνας Κατρίνα, που το 2005 σάρωσε την Νέα Ορλεάνη, φτάνοντας μέχρι τις ακτές του Μεξικού. Το ανθρωπογενές – φυσικό σύστημα αλλάζει ήδη και σε αυτές τις περιπτώσεις οι άνθρωποι επιλέγουν συχνά ως αντίδραση να μετακινηθούν¹²⁸. Μόλις τα τελευταία χρόνια η διεθνής κοινότητα ξεκίνησε να αναγνωρίζει τις ευρύτερες συνδέσεις και συνέπειες που έχει το μεταβαλλόμενο κλίμα και περιβάλλον στην κινητικότητα των ανθρώπων.

¹²⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (n.a.). *Συνέπειες της κλιματικής αλλαγής*. Available at: https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_el [Accessed: 03/11/2023].

¹²⁸ Συλλογικό, (2020). *Η Κοινωνική Διάσταση της Βιωσιμότητας: Πρόσφυγες, Μετανάστες και εύαλωτες Κοινωνικές Ομάδες*. Αθήνα: Διάδραση. σ.σ. 57 – 58.

Η κλιματική αλλαγή και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος έχουν άμεση σχέση με τους μετακινούμενους πληθυσμούς και μάλιστα η σχέση αυτή επηρεάζεται συνήθως και από κοινωνικοοικονομικούς, πολιτιστικούς και πολιτικούς παράγοντες. Αναμφίβολα, η μετανάστευση που προκαλείται από περιβαλλοντικές αλλαγές είναι ανάλογη, για παράδειγμα, του επιπέδου της φτώχειας ή της πληθυσμιακής αύξησης. Οι σοβαρές κοινωνικές διαστάσεις του φαινομένου, γίνονται αντιληπτές εάν σκεφθεί κανείς ότι σε μια φυσική καταστροφή, οι φτωχές χώρες είναι εκείνες που θα επηρεαστούν περισσότερο, εξαιτίας των περιορισμένων πόρων, οι οποίοι θα απαιτούνταν για την έγκαιρη προειδοποίηση των πολιτών, την οργάνωση της απομάκρυνσής τους αλλά και την εξασφάλιση νέων κατάλληλων κατοικιών. Εκτός από τις φυσικές καταστροφές, η περιβαλλοντική μετανάστευση μπορεί να προκαλείται από σταδιακές αλλαγές, όπως η ξηρασία, η λειψυδρία, η ερημοποίηση, αλλά και από βιομηχανικά πυρηνικά ατυχήματα, όπως για παράδειγμα αυτό του Τσέρνομπιλ¹²⁹.

Στη διεθνή συζήτηση έχει εμφανισθεί ο όρος «κλιματικός πρόσφυγας», αν και δεν υπάρχει ορισμός για αυτόν που να έχει υιοθετηθεί από διεθνή οργανισμό και κατά συνέπεια να έχει νομική ισχύ. Ωστόσο, ενώ υπάρχουν τα άτομα που εκτοπίζονται λόγω ξαφνικής ή βαθμιαίας μεταβολής στο περιβάλλον που ζουν, υπάρχουν και άλλα, τα οποία δεν έχουν, και δεν θα έχουν, τη δυνατότητα να μετακινηθούν, διότι η κινητικότητα, όπως αναφέρθηκε, εξαρτάται και από το κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο. Σύμφωνα με το Κέντρο Έρευνας για την Επιδημιολογία των Καταστροφών (CRED), οι άνθρωποι στις φτωχότερες χώρες είναι, κατά μέσο όρο, έξι φορές πιθανότερο να τραυματιστούν, να χάσουν το σπίτι τους, να εκτοπιστούν ή να αναγκαστούν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους ή και να χρειαστούν επείγουσα βοήθεια σε σύγκριση με τους ανθρώπους σε πλούσια κράτη¹³⁰.

Η περιβαλλοντική μετανάστευση είτε είναι αναγκαστική, είτε είναι έμμεση, αναμένεται να ενταθεί στο μέλλον, καθώς σύμφωνα με στοιχεία της Διακυβερνητικής Επιτροπής (IPCC) του ΟΗΕ για την κλιματική αλλαγή, ο αριθμός των μεταναστευτικών ροών προβλέπεται να ξεπεράσει τα 136 εκατομμύρια έως το 2050. Σύμφωνα με το Institute for Economics and Peace (IEP), οι οικολογικές καταστροφές εκτοπίζουν κατά μέσο όρο 24 εκατομμύρια ανθρώπους ετησίως, με επιπλέον επτά εκατομμύρια εκτοπισμένους λόγω ένοπλων συγκρούσεων. Η πλειοψηφία αυτών των ανθρώπων θα εκτοπιστεί εντός της χώρας τους ή σε γειτονικές περιοχές. Ωστόσο, οι εκτιμήσεις της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους

¹²⁹ ό.π. σ.σ. 227 – 234.

¹³⁰ Συλλογικό, (2022). *Beyond panic? Exploring Climate Mobilities in Senegal, Guatemala, Cambodia and Kenya. Case Study Report*. Climate of Change. Available at: <https://climateofchange.info/publications-press/> [Accessed: 03/11/2023].

Πρόσφυγες δείχνουν ότι τουλάχιστον ένας στους πέντε ανθρώπους μετακινείται πέρα από τη χώρα ή την περιοχή του. Η μετατόπιση πληθυσμού λόγω οικολογικών απειλών και κλιματικής αλλαγής θα μπορούσε να ξεπεράσει την ευρωπαϊκή μεταναστευτική κρίση του 2015. Υπολογίζεται ότι ο αριθμός των ατόμων που ζουν σε κοινωνίες ανεπαρκώς ανθεκτικές στις οικολογικές απειλές που θα εκδηλωθούν μέχρι το 2050 αγγίζει τα 1,2 δισεκατομμύρια¹³¹.

Για να κατοχυρωθεί το δικαίωμα στο περιβάλλον και να εξασφαλισθεί η περιβαλλοντική δικαιοσύνη ως ανθρώπινο δικαίωμα, που εμπεριέχει τις έννοιες της ισότητας στην κατανομή περιβαλλοντικών κινδύνων, την αναγνώριση της διαφορετικότητας των ατόμων και την ενεργή συμμετοχή στην υιοθέτηση περιβαλλοντικών πολιτικών, απαιτείται να ληφθούν αποφασιστικές δράσεις σε παγκόσμιο επίπεδο¹³². Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι στα πλαίσια της –παραγκωνισμένης– κοινωνικής διάστασης της Αειφορίας, οι έννοιες της κοινωνικής ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης πρέπει να επανεκτιμηθούν.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα τελευταία χρόνια κερδίζει έδαφος ο όρος «κοινωνική καινοτομία», που αφορά την ποιότητα ζωής και κατά βάση αποτελεί μια αναδιάρθρωση των κοινωνικών πρακτικών, ως απάντηση στις κοινωνικές προκλήσεις, με τη συμμετοχή τοπικών δρώντων. Από αυτή την άποψη, η κοινωνική καινοτομία είναι ταυτόχρονα η διαδικασία, το προϊόν και το αποτέλεσμα. Οι περισσότερες από τις κοινωνικές καινοτομίες προκύπτουν επειδή τα υπάρχοντα συστήματα δεν είναι πια αρκετά ή αντιμετωπίζουν κρίση, γεγονός που οδηγεί στην ενεργότερη συμμετοχή των μη δημοσίων φορέων στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, προωθώντας πρωτοβουλίες κοινωνικής καινοτομίας. Ένα σύνθημα παράδειγμα τέτοιας πρακτικής είναι το «crowdfunding», το οποίο αποτελεί μια πλατφόρμα που δίνει τη δυνατότητα σε ανθρώπους από όλο τον κόσμο να δωρίζουν κεφάλαια για σκοπούς στους οποίους πιστεύουν.

Η κοινωνική καινοτομία μπορεί να συμβάλει σημαντικά στο να γίνουν οι πόλεις και οι κοινότητες πιο βιώσιμες, χωρίς αποκλεισμούς, ανθεκτικές και ασφαλέστερες και διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης. Ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία υποδομών και στην

¹³¹ Institute for Economics and Peace. (2020). *Ecological threat register: Understanding ecological threats, resilience and peace*. Available at: https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/ETR_2020_web-1.pdf [Downloaded: 03/11/2023].

¹³² Δημητρίου, Α., (2009). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Περιβάλλον, Αειφορία. Θεωρητικές και Παιδαγωγικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Επίκεντρο. σ.σ. 40 – 41.

ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και να συντελέσει ταυτόχρονα στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών με τη συνδρομή των πολιτών, καθιστώντας τους συμμετέχοντες στη βιώσιμη ανάπτυξη των κοινοτήτων τους. Σε τελική ανάλυση, απαιτούνται πρωτοβουλίες κοινωνικής καινοτομίας για τη μετάβαση από τα σημερινά μη βιώσιμα μοντέλα διαβίωσης σε νέα, βιώσιμα και που συμβαδίζουν με τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβάσεις¹³³.

¹³³ Ravazzoli, E. and Valero, D.E., (2020). “Social Innovation: An Instrument to Achieve the Sustainable Development of Communities” In: *Sustainable Cities and Communities*. Springer. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Elisa-Ravazzoli/publication/337722527_Social_Innovation_An_Instrument_to_Achieve_the_Sustainable_Development_of_Communities/links/5e29b1fd4585150ee77dd4ab/Social-Innovation-An-Instrument-to-Achieve-the-Sustainable-Development-of-Communities.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

Επίλογος - Συμπεράσματα

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, οι ανθρώπινοι πολιτισμοί, πήραν ο ένας από το άλλον τη σκυτάλη στον αγώνα της ανθρώπινης εξέλιξης. Η εξασφάλιση της συνολικής ποιότητας της ζωής, η αξιοποίηση των φυσικών πόρων και η ανάπτυξη, αποτελούσαν και αποτελούν σαφέστατα τον κυρίαρχο στόχο. Η ανάπτυξη και η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση και την εξέλιξη των ειδών στον πλανήτη. Ωστόσο, η αυξανόμενη εντατικοποίηση αυτής της εκμετάλλευσης κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής και τεχνολογικής επανάστασης, οδήγησε σε σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Τα τελευταία τριάντα χρόνια, οι επιστήμονες αντιλήφθηκαν τις αρνητικές συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως στη ρύπανση του αέρα και του νερού, στη μείωση της βιοποικιλότητας, στις κλιματικές αλλαγές και σε άλλα προβλήματα, τα οποία όλα μαζί έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη βιωσιμότητα του τρόπου ζωής μας. Η αντίληψη αυτή οδήγησε στην αναζήτηση ενός μοντέλου ανάπτυξης, που θα λαμβάνει υπόψη τους περιορισμούς του φυσικού περιβάλλοντος αποσκοπώντας στο να ικανοποιεί τις σημερινές ανάγκες, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών, να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες. Αυτό περιλαμβάνει την ισορροπία μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της περιβαλλοντικής διατήρησης. Ωστόσο, παρά την ευρεία συζήτηση και την αυξημένη συνείδηση για τη σημασία της βιώσιμης ανάπτυξης, η έμπρακτη εφαρμογή της, αντιμετωπίζει πολυπλοκότητες και προκλήσεις. Πολλά έχουν ειπωθεί και γραφεί για τη θεωρία και τη σημασία της Αειφορίας, αλλά η πρακτική εφαρμογή της, αντιμετωπίζει πολιτικούς και οικονομικούς περιορισμούς. Πολλές φορές, οι κοινωνικοί, πολιτιστικοί και οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν την ικανότητα εφαρμογής βιώσιμων πολιτικών. Η επείγουσα όμως φύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων απαιτεί άμεσες δράσεις, και η βιώσιμη ανάπτυξη αναδεικνύεται ως η μόνη πολιτική που μπορεί να οδηγήσει σε λύσεις.

Ο συμβατικός τρόπος σκέψης και δράσης των τελευταίων χρόνων, βρέθηκε να είναι μη βιώσιμος αλλά και επιβλαβής για το περιβάλλον, την κοινωνία και την οικονομία. Αναδύθηκε ως εκ τούτου η ανάγκη για μια νέα πραγματικότητα, που ωθεί τις κοινωνίες προς πιο βιώσιμες, πράσινες και οικολογικές συμπεριφορές, αλλά και αλλαγές στις

επιχειρηματικές και κοινωνικές δραστηριότητες και αντιλήψεις. Γίνεται όλο και πιο σαφές ότι υπάρχει η ανάγκη συντονισμού διαφόρων στρατηγικών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων.

Η ιδέα της Αειφορίας λοιπόν, δεν έχει ως μόνο στόχο την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά την ίδια την επιβίωση της ανθρωπότητας θέτοντας περιορισμούς, καταρρίπτοντας έτσι την θεωρία της απεριόριστης ανάπτυξης που υποστηρίζεται από την κλασική οικονομία. Η θεωρία της βιώσιμης ανάπτυξης είναι περίπλοκη και κατά έναν τρόπο, ασαφής, ωστόσο, αυτή ακριβώς η ασάφεια είναι που της προσδίδει μεγάλο μέρος του αντίκτυπου, της επιρροής και της ικανότητάς της για καινοτομία στην πράξη. Είναι μια έννοια πολυδιάστατη και δυναμική και από τους αρχικούς σταθμούς της, έχει εξελιχθεί σε ένα σύνολο αρχών και στόχων, που καθοδηγούν τις παγκόσμιες προσπάθειες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του πλανήτη.

Οι παγκόσμιες Συνδιασκέψεις και Συμφωνίες, συνέβαλαν στην επικύρωση της σημασίας της Αειφορίας σε παγκόσμιο επίπεδο και οι πυλώνες, οι δείκτες και οι στόχοι που τέθηκαν, αποτελούν τα θεμέλια για την κατανόηση και την αξιολόγηση της προόδου προς την επίτευξη των στόχων για τη βιωσιμότητα. Οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ, αποδεικνύονται πολύτιμο εργαλείο αποτελώντας τις κατευθυντήριες γραμμές για την επίτευξη της Αειφορίας και την αντιμετώπιση παγκόσμιων προκλήσεων. Αντιπροσωπεύουν την προσπάθεια της παγκόσμιας κοινότητας να αντιμετωπίσει φαινόμενα όπως η φτώχεια, η ανισότητα και η κλιματική αλλαγή. Η «Ατζέντα 2030» που αποτελεί την τρέχουσα παγκόσμια συμφωνία, φιλοδοξεί να προωθήσει την ενσωμάτωση και των τριών διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης – κοινωνική, περιβαλλοντική και οικονομική – σε όλες τις τομεακές πολιτικές και παράλληλα να προάγει τη διασύνδεση και τη συνοχή των πολιτικών που σχετίζονται με τους ΣΒΑ.

Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, όπως αναλύθηκε, ανέδειξε τον πρωτοπόρο ρόλο της Ευρώπης στην προώθηση της Αειφορίας. Η ενσωμάτωση της αρχής της Αειφορίας στο κοινοτικό δίκαιο, ενίσχυσε τη σύνδεση των ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών με τις παγκόσμιες προσπάθειες διατήρησης του περιβάλλοντος, καθιστώντας την Ευρώπη σημαντικό παράγοντα στον παγκόσμιο αγώνα για τη βιώσιμη ανάπτυξη, επισφραγίζοντας τη δέσμευση της Ευρώπης για διατήρηση της περιβαλλοντικής ισορροπίας. Ο γενικός στόχος της Ένωσης ήταν και είναι η βελτίωση και ευημερία της ανθρώπινης ζωής, εξασφαλίζοντας δικαιότερη κατανομή των φυσικών πόρων.

Σε εθνικό επίπεδο, η πολιτική για την Αειφορία στην Ελλάδα αντικατοπτρίζει τις προσπάθειες, τις πρωτοβουλίες, αλλά και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα. Το σχέδιο Ελλάδα 2.0 αναδεικνύεται κρίσιμο εργαλείο για τη μετάβαση προς ένα πιο βιώσιμο μέλλον, στο οποίο η ανάπτυξη είναι εναρμονισμένη με τους περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους που έχουν τεθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ωστόσο απαιτούνται άμεσα περισσότερα μέτρα προσαρμογής των ελληνικών πόλεων στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και παράλληλα ευαισθητοποίηση των πολιτών, η οποία ενδεχομένως θα μπορούσε να εκκινηθεί από τη σχολική κοινότητα, μέσω της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Επιπρόσθετα, η βέλτιστη πρακτική της κοινωνικής καινοτομίας, όπως είδαμε, η οποία δίνει έμφαση στην τοπική ανάπτυξη, μπορεί να αποτελέσει την απάντηση σε μια σειρά κοινωνικών προβλημάτων.

Από τα αποτελέσματα ερευνών που παρουσιάστηκαν και αναδεικνύουν τις διαφορετικές διαστάσεις της Αειφορίας, τόσο σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσο και σε εθνικό επίπεδο, προκύπτει ότι πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στην κοινωνικοπολιτισμική διάσταση της Αειφορίας και τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Οι εξαναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών λόγω κλιματικών αλλαγών και φυσικών καταστροφών σε μεγάλες πόλεις χωρών, οι οποίες επηρεάζονται ήδη από υπερπληθυσμό και τις κακές οικονομικές συνθήκες, αναμένεται να οδηγήσουν σε ραγδαία αστικοποίηση, συνακόλουθη αύξηση αναγκών στέγασης και εργασίας, αύξησης των τιμών των τροφίμων εξαιτίας της μείωσης της γεωργικής παραγωγής και κοινωνικές συγκρούσεις για την εκμετάλλευση των λιγοστών φυσικών πόρων. Αυτό με τη σειρά του θα έχει αντίκτυπο στην ανθρώπινη κινητικότητα, γεγονός που θα οδηγήσει πιθανώς σε σημαντική αύξηση των μεταναστευτικών ροών και της μετατόπισης πληθυσμών, κάτι που τέλος, θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις και στην ευρωπαϊκή ασφάλεια.

Με έμφαση στην περιβαλλοντική μετανάστευση και το ντόμινο των επιπτώσεών της, αναγνωρίζεται ότι η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής απαιτεί όχι μόνο τεχνικές λύσεις αλλά και κοινωνικές προσεγγίσεις που θα προστατεύσουν τις ευάλωτες κοινότητες. Ένα πρώτο βήμα θα μπορούσε να αποτελέσει η νομική κατοχύρωση από πλευράς διεθνούς δικαίου, με τη συμπερίληψη των ατόμων που αιτούνται διεθνή προστασία εξαιτίας περιβαλλοντικών διαταραχών.

Η τεράστια οικολογική κρίση του σήμερα, καταρρίπτει εξ αρχής το υπαρξιακό δίλημμα πολλών πολιτικών του 20^{ου} αιώνα, όπως Ρ. Ρέιγκαν και Μ. Θάτσερ, οι οποίοι είχαν την επικούρεια αντίληψη σε πλανητική κλίμακα: «ας ζήσουμε στο μάζιμουμ και ας

καταστραφούμε όλοι μαζί στα μέσα του 21^{ου} αιώνα». Από την άλλη η προειδοποίηση του Τζόρτζ Κέναν, ένας από τους οξυδερκέστερους Αμερικάνους διπλωμάτες, θα λέγαμε ότι επιβεβαιώνεται. Ο Κέναν, ισχυριζόταν σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Foreign Affairs» το 1970, ότι η διεθνής κοινότητα θα έπρεπε να αναθέσει τη προστασία του περιβάλλοντος και την επίλυση των προβλημάτων που είχαν ανακύψει, σε σώμα με ευρεία επιστημονική εμπειρογνωμοσύνη. Πρότεινε την ίδρυση μιας διεθνούς περιβαλλοντικής υπηρεσίας, η οποία θα τελούσε αυστηρά υπό την αμερόληπτη διαχείριση των προβλημάτων, χωρίς να δεσμεύονται και να επηρεάζονται από τη πολιτική διακρατικών συμβιβασμών. Δυστυχώς ο Κέναν δεν εισακούστηκε και το σύστημα εδραιώθηκε στη παραδοσιακή διεθνή διπλωματία, με ότι μπορεί να συνεπάγεται κάτι τέτοιο¹³⁴.

Η διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, η αξιολόγηση της προόδου και των προκλήσεων, τα στατιστικά δεδομένα των ερευνών που διεξάγονται προς όλες τις κατευθύνσεις, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η επίτευξη της Αειφορίας απαιτεί διεθνή συνεργασία, συνεκτικές και καλά συντονισμένες προσπάθειες σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους τομείς, κοινωνική υπευθυνότητα και Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη, σεβασμός στο άτομο και στο σύνολο, στις αξίες, τον πολιτισμό, στην εκπαίδευση και στα όρια. Για την εξασφάλιση της ανάπτυξης, που δεν θα γίνεται σε βάρος του περιβάλλοντος και για την ισότιμη ανάπτυξη του περιβάλλοντος και της κοινωνίας με την οικονομία, χρειάζεται η έμπρακτη αποδοχή των οικολογικών ορίων του πλανήτη. Χρειάζεται επανασχεδιασμός της οικονομίας με την εφαρμογή καινοτομιών, νέων ιδεών και νέας τεχνολογίας. Η βιώσιμη ανάπτυξη δεν είναι ένα ζήτημα που αφορά μόνο τα κράτη και τις επιχειρήσεις, αλλά αφορά εξίσου και τους πολίτες. Είναι μια πρόσκληση για δράση, ένα έργο σε εξέλιξη, στο οποίο καλούμαστε να συμμετέχουμε ενεργά για ένα πιο ισότιμο και βιώσιμο μέλλον για όλους.

Θεωρούμε ότι τα σωστά πρότυπα πλέον υπάρχουν και οι απαντήσεις έχουν δοθεί. Σαφέστατα και δεν υπάρχει πλέον το άλλοθι της άγνοιας, και ένα αισιόδοξο σενάριο που αφορά τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον είναι εφικτό. Ολόκληρη η προηγούμενη περίοδος της ανθρωπότητας δεν μπόρεσε να προκαλέσει ούτε τα μισά από όσα προκάλεσαν οι δυο τελευταίοι αιώνες. Η τεράστια οικολογική κρίση δεν είναι παρά το σύμπτωμα που απλώς κρύβει πόσο παράλογα και άδικα οργανωμένη είναι η κοινωνία μας σήμερα, η οποία έχει ενθρονίσει τον άνθρωπο στη κορυφή της υποτιθέμενης φυσικής ιεραρχίας, νομιμοποιώντας

¹³⁴ Δούση, Ε., (2018). «Η οικολογική καταστροφή στη Σάντα Μπάρμπαρα», άρθρο στο Η Καθημερινή. Available at: <https://www.kathimerini.gr/world/943193/h-oikologiki-katastrofi-sti-santa-mparmpara/> [Accessed: 30/10/2023].

τα μεγαλύτερα εγκλήματα κατά τη φύση αλλά και κατά το ίδιο το ανθρώπινο γένος. Ο πολιτισμός των Αρχαίων Ελλήνων, αποτέλεσε τη μήτρα όπου γέννησε τις βασικές αρχές της οικολογίας. Ανέδειξε την αξία του μέτρου που οδηγεί στην αρμονία με τη φύση, σε μια ειρηνική συνύπαρξη. Η αίσθηση του μέτρου τόσο στον ίδιο τον σεβασμό προς τη φύση, όσο και στις ανθρώπινες επιδιώξεις αποτελούσε τον χρυσό κανόνα και οδηγό, η παραβίαση του οποίου σήμαινε τιμωρία.

Ο μύθος του Ερυσίχθωνα, βασιλιά στο Δώτιο πεδίο της Θεσσαλίας, πράγματι παρουσιάζει μια έντονη παραλληλία με την περιβαλλοντική καταστροφή που προκαλείται από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Η ιστορία απεικονίζει την ανθρώπινη ανοησία και αλαζονεία που οδηγούν στην υπερβολική εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος, αγνοώντας τις συνέπειες. Σύμφωνα με τον μύθο, ο Ερυσίχθωνας αποφάσισε να χτίσει ένα μεγάλο παλάτι στο άλσος της Θεάς Δήμητρας. Ανάμεσα στα άλλα δέντρα βρισκόταν και μία πανύψηλη λεύκα που ήταν το αγαπημένο δέντρο της Θεάς. Η πράξη του Ερυσίχθωνα να κόψει το αγαπημένο δέντρο της Θεάς Δήμητρας αντιπροσωπεύει την ανθρώπινη αλαζονεία και ανευθυνότητα έναντι της φύσης. Η τιμωρία που ακολουθεί, η ακράτητη πείνα, είναι ένα είδος αλληγορίας για την ανεπάρκεια και την αδυναμία του ανθρώπου να ικανοποιήσει την ανεξέλεγκτη ανάπτυξή του χωρίς να φροντίζει για την ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος. Ο μύθος αυτός λειτουργεί ως παράδειγμα της ανθρώπινης ασέβειας προς το περιβάλλον και τις συνέπειές της. Σε μια εποχή όπου η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί κρίσιμη πρόκληση, ο μύθος του Ερυσίχθωνα παραμένει επίκαιρος, υπενθυμίζοντάς μας την ανάγκη για σεβασμό και φροντίδα έναντι της φύσης.

Βιβλιογραφία

Αλάμπη Α., Κουρούτος Β., Μαλωτίδη Β., Μαντζάρα Μ., Ψαλλιδάς Β., (2008). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη σε Προστατευόμενες Περιοχές: Επιμορφωτικό υλικό*. Σκούλλος Μ. (επιμ.), Αθήνα: ΜΙΟ-ECSDE. 2008.

Bourdieu, P., (1986). “The Forms of Capital” at *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, pp. 241–258.

Burns, E.M., (2006), *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Γρηγορίου, Π., Σαμιώτης, Γ., Τσάλτας, Γ., (1993). *Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική Διάσταση*. Αθήνα: Παπαζήση.

Δημητρίου Α., (2009). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: περιβάλλον, Αειφορία. Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Δούση, Ε., (2016). «Η Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική και η Προστασία του Περιβάλλοντος στην ΕΕ». στο Ν.Μαραβέγιας (Επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική.

Elkington, J. (1997). *The triple bottom line. Environmental management: Readings and cases*, 2 Edition.

Κωστίσης Ν. (1998). « *Η Ευρωπαϊκή Ένωση*». Αθήνα: Έκδοση Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο-Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Λιαράκου, Γ., Φλογαϊτή, Ε., (2007). *Από την περιβαλλοντική εκπαίδευση στην εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη : προβληματισμοί, τάσεις και προτάσεις*. Αθήνα: Νήσος.

Νάσκου – Περράκη, Π., (2005), *Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών. Η Θεσμική Διάσταση*. Αθήνα: Σάκκουλα.

Σεπετής, Α., (2020). *Χρηματοοικονομικά της Αειφόρου Ανάπτυξης. Η συμβολή των πολιτικών και των χρηματοοικονομικών μεθόδων στην Αειφόρο Ανάπτυξη και στο νέο Κοινωνικό Κράτος*, Αθήνα: Παπαζήση.

Στεφάνη Φ. (2021). *Εκπαιδευτικό υλικό: «Περιβαλλοντικές Πολιτικές- Διαχείριση Φυσικού και Πολιτιστικού Περιβάλλοντος. Διαχείριση Υδάτων»*. Αθήνα: ΕΚΔΔΑ, ΚΖ Εκπαιδευτική Σειρά.

Συλλογικό, (1987). «Από την προστασία της φύσης προς μια στρατηγική διαχείρισης των φυσικών πόρων» στο *Το Οικολογικό Κίνημα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μετά τη Βροχή.

Συλλογικό (2003). *Οι Δρόμοι της Αειφορίας. Περιβάλλον – Εργασία – Επιχειρηματικότητα*. (Επιμ.) Η. Ευθυμιόπουλος & Μ. Μοδινός. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Συλλογικό (2020). *Η Κοινωνική Διάσταση της Βιωσιμότητας. Πρόσφυγες, μετανάστες και ευάλωτες ομάδες*. (Επιμ.) Β. Παπαβασιλείου κ.α. Αθήνα: Διάδραση.

Τσάλτας Γ., Γρηγορίου Π. (1994). *Κοινοτικές Στρατηγικές για το περιβάλλον*. Αθήνα: Παπαζήση.

Τσάλτας, Γ.,(1998). «ΟΗΕ και Περιβάλλον», στο *Ο ΟΗΕ στο κατώφλι της μεταψυχροπολεμικής εποχής*, Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών σχέσεων. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Webster, K., Johnson, C., (2011). *Λογική και Αειφορία*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Χριστοδουλίδης, Θ., (2010). *Από την Ευρωπαϊκή Ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ιστορική διάσταση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος 1923-2004*. Αθήνα: Σιδέρης.

Πηγές Διαδικτύου

Anand, S., and Sen, A.,(1994), *Sustainable Human Development: Concepts and Priorities*. UNDP Human Development Report Office. Occasional Papers, Available at: <https://ssrn.com/abstract=2294664> [Accessed: 05/10/2023].

Bookchin M. (1978). «Η Οικολογία της Ελευθερίας». Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη. Available at: <https://manifesto-library.espinblogs.net/files/2017/12/0000144Murray-Bookchin>. [Downloaded: 10/01/2024].

CLIMPACT. Εθνικό Δίκτυο για την Κλιματική Αλλαγή, (2022). *Έκθεση για τις ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των μέτρων μείωσης των εκπομπών στην οικονομία, στην κοινωνία και στο περιβάλλον*. Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας. Available at: https://posts.climpact.gr/wp-content/uploads/2022/09/CLIMPACT_%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9F-6.3._FINAL_6.7.2022.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

Dietz, S. and Neumayer, E., (2006). *Weak and Strong Sustainability in the SEEA: Concepts and Measurement*. Department of Geography and Environment and Centre for Environmental Policy and Governance, London School of Economics and Political Science. Available at: <https://personal.lse.ac.uk/dietzs/Weak%20and%20strong%20sustainability%20in%20the%20SEEA.pdf> [Downloaded: 30/10/2023].

ΔιαΝΕΟσις. Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. (2022). *Πανελλαδική Έρευνα για την Κλιματική Αλλαγή: Αντιλήψεις, Απειλές και Προκλήσεις για μια Νέα Περιβαλλοντική Κουλτούρα*. Available at: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/06/climatechange_survey.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

ΔιαΝΕΟσις. Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. (2022). *Κυκλική οικονομία: Ευκαιρίες, προκλήσεις και επιδράσεις στην ελληνική οικονομία*. Available at: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/10/Circular_economy-14102022.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

Δικτυακός Τόπος Διαβουλεύσεων, (2022). *Σχέδιο της Έκθεσης Εθελοντικής Αξιολόγησης της Ελλάδας (Voluntary National Report) σχετικά με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ)*. Available at: <http://www.opengov.gr/yrep/?p=789> [Accessed: 03/11/2023].

Δίκαιο της ΕΕ. (2011), *Πρωτόκολλο του Κυότο για τις κλιματικές μεταβολές*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=legissum:l28060> [Accessed: 05/10/2023].

Δούση, Ε., (2018). «*Η οικολογική καταστροφή στη Σάντα Μπάρμπαρα*», άρθρο στο Η Καθημερινή. Available at: <https://www.kathimerini.gr/world/943193/h-oikologiki-katastrofi-sti-santa-mparmpara/> [Accessed: 30/10/2023].

Δούση Ε. (2019). «*Η Διάσκεψη της Στοκχόλμης*», Άρθρο στο Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Available at: <https://www.kathimerini.gr/world/1018293/i-diaskepsi-tis-stokcholmis/> [Accessed: 13/01/2024].

Eur-Lex, (2011). *Έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/sixth-environment-action-programme.html> [Accessed: 03/11/2023].

European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency, (2023). Πρόγραμμα LIFE στην Ελλάδα. Available at: https://cinea.ec.europa.eu/system/files/2023-04/Greece_Update_EL_March23.pdf [Downloaded: 03/11/2023].

European Union Law, (n.a.), *Στόχοι βιώσιμης ανάπτυξης*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/glossary/sustainable-development-goals.html> [Accessed: 13/10/2023].

Eurostat, (2022). *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15242025/KS-09-22-019-EN-N.pdf/a2be16e4-b925-f109-563c-f94ae09f5436?t=1667397761499> [Downloaded: 03/11/2023].

Ελλάδα 2.0., (n.a.). *Το πλήρες Σχέδιο*. Available at: <https://greece20.gov.gr/to-plires-sxedio/> [Accessed: 27/10/2023].

Ελληνική Δημοκρατία. Μόνιμη Αντιπροσωπεία της Ελλάδος στα Ηνωμένα Έθνη. (2023). *Βιώσιμη Ανάπτυξη*. Available at: <https://www.mfa.gr/missionsabroad/un/greece-in-organization/oikonomike-kai-koinonike-anaptuxe.html?page=1> [Accessed: 05/10/2023].

Ελληνική Δημοκρατία. Υπουργείο Εξωτερικών. (2023). *Περιβάλλον*. Available at: <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/pagkosmia-zitimata/periballon.html> [Accessed: 05/10/2023].

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1987). *Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη*. Αριθ. L 169/1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1990). *Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 1210/90 Του Συμβουλίου της 7ης Μαΐου 1990 για την ίδρυση του ευρωπαϊκού οργανισμού περιβάλλοντος και του ευρωπαϊκού δικτύου πληροφοριών και παρατηρήσεων σχετική με το περιβάλλον*. L 120/1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31990R1210> [Accessed: 01/11/2023].

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1992). *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αριθ. C 191 / 1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1999). *Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή στα κράτη μέλη της οδηγίας 82/501/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Ιουνίου 1982, περί του κινδύνου ατυχημάτων μεγάλης εκτάσεως τον οποίον περιλαμβάνουν ορισμένες βιομηχανικές δραστηριότητες για την περίοδο 1994-1996*. Available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999Y1012\(01\)&qid=1705744412783](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31999Y1012(01)&qid=1705744412783). Accessed: 19/01/2024].

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1997). *Συνθήκη του Άμστερνταμ που τροποποιεί την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις Συνθήκες περί ιδρύσεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς Πράξεις*. C 340/5. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT> [Accessed: 01/11/2023].

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2007). *Συνθήκη της Λισσαβώνας*. C 306/1. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL> [Accessed: 01/11/2023].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2022). *Environment action programme to 2030*. Available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_el [Accessed: 03/11/2023].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (n.a.). *Ολιστική προσέγγιση της ΕΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη*. Available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-whole-government-approach_el [Accessed: 03/11/2023].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (n.a.). *Συνέπειες της κλιματικής αλλαγής*. Available at: https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_el [Accessed: 03/11/2023].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2002). *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τα αποτελέσματα της Παγκόσμιας Διάσκεψης Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που διεξήχθη στο Γιοχάνεσμπουργκ*. Available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-5-2002-0448_EL.html [Accessed: 05/10/2023].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2020). *Έρευνα για το μέλλον της Ευρώπης*. Available at <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer/future-of-europe> [Accessed: 03/11/2023].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2021). *Spring 2021 survey*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer/spring-2021-survey> [Accessed: 03/11/2023].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2021). *Youth Survey 2021*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/el/be-heard/eurobarometer/youth-in-europe-2021> [Accessed: 03/11/2023].

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2023). *Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/green-deal/> [Accessed: 04/11/2023].

Ghosh, N., (2008). *The Road from Economic Growth to Sustainable Development: How was it Traversed?* SSRN. Available at: <https://ssrn.com/abstract=1082686> [Accessed: 03/11/2023].

Hellenic Aid. Ministry of Foreign Affairs of Greece, (2023). *Η Ατζέντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης*. Available at: https://hellenicaid.mfa.gr/wp-content/uploads/2023/04/Agenda_2030_2023.pdf [Downloaded: 03/11/2023].

Hey, C., (2005). “EU Environmental Policies: A short history of the policy strategies” in Scheuer S. (επιμ.) *EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation*, Brussels: European Environmental Bureau. Available at: http://aei.pitt.edu/98675/1/environ_policies...pdf [Downloaded: 31/10/2023].

Hopwood, B., Mellor, M. and O’Brien, G., (2005). *Sustainable Development: Mapping Different Approaches*. Newcastle: University of Northumbria. Available at: https://nrl.northumbria.ac.uk/id/eprint/9387/1/Mapping_Sustainable_Development.pdf [Downloaded: 04/10/2023].

Ηνωμένα Έθνη. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, (n.a.). *Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης*. Available at: <https://unric.org/> [Accessed: 20/10/2023].

Θάνος Θ., Τόλιος Ε. (2013). «Εκπαιδευτικές –πολιτιστικές πρακτικές των γονέων και κοινωνική προέλευση». Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τόμος ΣΤ’.

International Institute for Environment and Development, (2014). *IIED's founder: Barbara Ward*. Available at: <https://www.iied.org/iied-founder-barbara-ward> [Accessed: 01/12/2023].

Institute for Business Value, (2021). *The last call for sustainability. An urgent growth agenda for consumer products and retail*. IBM Institute for Business Value. Available at: <https://www.ibm.com/downloads/cas/ONLBXJ9Q> [Downloaded: 03/11/2023].

Institute for Economics and Peace. (2020). *Ecological threat register: Understanding ecological threats, resilience and peace*. Available at: https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/ETR_2020_web-1.pdf [Downloaded: 03/11/2023].

Karol, J. and Gale, T., (2004). *What is ‘environmental capital’? Bourdieu’s social theory and sustainability*. Conference: Australian Association for Research in Education (AARE) International Conference, Melbourne. Available at:

https://www.researchgate.net/publication/268424795_What_is_%27environmental_capital%27_Bourdieu%27s_social_theory_and_sustainability [Downloaded: 01/11/2023].

KPMG International, (2022). *Big shifts, small steps. Survey of Sustainability Reporting 2022*. Available at: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/gr/pdf/2022/10/gr-global-survey-of-sustainability-reporting.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

Καΐλα Μ., (2017). Βιώσιμη ανάπτυξη και σχολικό περιβάλλον: η δυναμική των προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης. ΠΙΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ΤΕΠΑΕΣ Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Available at: <http://www.pse.aegean.gr/pms-pe/media/E%20-%20BOOK.pdf> [Accessed: 06/01/2024].

McKenzie, S., (2004). “Social Sustainability: Towards some Definitions” in *Hawke Research Institute Working Paper Series No 27*. South Australia: Hawke Research Institute University of South Australia Magill. Available at: <https://unisa.edu.au/SysSiteAssets/episerver-6-files/documents/eass/hri/working-papers/wp27.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

Mediterranean Information Office for Environment, Culture and Sustainable Development (2019). *Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης*. Available at: https://www.mio-ecsde.org/epeaek09/basic_docs/conf_thessaloniki_1997_ell.pdf [Downloaded: 10/10/2023].

Morgera, E., (2012), “European environmental law” in *Routledge Handbook of International Environmental Law*. Available at: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093474.ch24> [Accessed: 04 Nov 2023].

Μπάμπαλης Θ., Τσώλη Κ., (2017). Βιώσιμη ανάπτυξη και σχολικό περιβάλλον: η δυναμική των προγραμμάτων κοινωνικής και συναισθηματικής μάθησης. ΠΙΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ΤΕΠΑΕΣ Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Available at: <http://www.pse.aegean.gr/pms-pe/media/E%20-%20BOOK.pdf> [Accessed: 06/01/2024].

Purvis, B., Mao, Y., and Robinson, D.,(2018), *Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins*. Integrated Research System for Sustainability Science. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-018-0627-5> [Downloaded: 12/10/2023].

Ράπτης, Χ., (2023). «Γιατί το Αστεροσκοπείο μετράει τους ρύπους στην Πετρούπολη;» άρθρο στο *InNewspaper*. Available at: <https://www.in.gr/2023/06/28/politics/aftodioikisi/giati-asteroskopeio-metraei-tous-rypous-stin-petroupoli/> [Accessed: 04/11/2023].

Παπανδρέου Α. (2015). «Οικονομικά του Περιβάλλοντος. Δυναμική αποτελεσματικότητα και διατηρήσιμη ανάπτυξη». Έκδοση: 1.0. Available at: <http://opencourses.uoa.gr/courses/ECON4/>. [Downloaded: 13/01/2024].

Παυλάκη, Σ., (2017). *Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος*. Δασαρχείο. Available at: https://dasarxeio.com/2017/03/13/42574/#_ftn8 [Accessed: 03/11/2023].

Ravazzoli, E. and Valero, D.E., (2020). “Social Innovation: An Instrument to Achieve the Sustainable Development of Communities” In: *Sustainable Cities and Communities*. Springer. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Elisa-Ravazzoli/publication/337722527_Social_Innovation_An_Instrument_to_Achieve_the_Sustainable_Development_of_Communities/links/5e29b1fd4585150ee77dd4ab/Social-Innovation-An-Instrument-to-Achieve-the-Sustainable-Development-of-Communities.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

Selin, H., Vandever, S., (2015). “Broader, Deeper and Greener: European Union Environmental Politics, Policies and Outcomes” in *European Union and environmental governance*. ResearchGate. Available at: https://www.researchgate.net/publication/283690756_European_Union_and_environmental_governance [Downloaded: 03/11/2023].

Sustainable Development Solutions Network, (n.a.). *SDSN Greece*. Available at: <https://www.unsdsn.org/greece> [Accessed: 03/11/2023].

Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής μετάβασης, (2021). *Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης*. Available at: <https://www.sdam.gr/node/143> [Accessed: 03/11/2023].

Σωτηρίου Σ. et al (2021). « Κοινωνική & Πολιτική Αγωγή- Μέρος Α'». Available at: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/4720/Koinoniki-kai-Politiki-Agogi_Gymnasiou_html-apli/index1.html [Downloaded: 10/01/2024].

Συλλογικό, (2022). *Beyond panic? Exploring Climate Mobilities in Senegal, Guatemala, Cambodia and Kenya. Case Study Report*. Climate of Change. Available at: <https://climateofchange.info/publications-press/> [Accessed: 03/11/2023].

The Club of Rome, (n.a.), *The Limits to Growth*. Available at: <https://www.clubofrome.org/> [Accessed: 23/10/2023].

Τζεφέρης Π. (2013). *Ισχυρή και ασθενής βιωσιμότητα*. Άρθρο στο oryktosploutos.net Available at: <https://www.oryktosploutos.net/2013/10/i-21/>. [Downloaded: 13/01/2024].

UNESCO (2011). *A new cultural policy agenda for development and mutual understanding*. UNESCO publications. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002147/214747e.pdf>. [Downloaded: 04/10/2023].

United Nations, (1973). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, A/CONF.48/14/REV.1. New York: United Nations. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/300/05/PDF/NL730005.pdf?OpenElement> [Downloaded: 04/10/2023].

United Nations, (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> [Downloaded: 04/10/2023].

United Nations, (1995). *Workshop on indicators of sustainable development for decision-making*. Commission on sustainable development third session (E/CN.17/1995/32). New York: United Nations, Available at: <https://www.earthsummit2002.org/toolkits/women/un-doku/un-comm/csd/csd1995-2.html> [Accessed: 11/10/2023].

United Nations, (1996). *Indicators of sustainable development framework and methodologies*. New York: United Nations. Available at: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf [Downloaded: 31/10/2023].

United Nations, (2000). 55/2. *United Nations Millennium Declaration*. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement> [Accessed: 11/10/2023].

United Nations, (2021). *Our Common Agenda. Report of the Secretary – General*. New York: United Nations. Available at: https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf [Downloaded: 04/11/2023].

United Nations (n.d.), *Conferences. Environment and sustainable development*. Available at: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972#:~:text=The%201972%20U>

nited%20Nations%20Conference,the%20environment%20a%20major%20issue.&text=One%20of%20the%20major%20results,Nations%20Environment%20Programme%20(UNEP). [Accessed: 05/10/2023].

United Nations, (n.a.), *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Available at: <https://sdgs.un.org/2030agenda> [Accessed: 23/10/2023].

United Nations. Department of Economic and Social Affairs, (2001). *Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies*. Paper No 3. New York: Division for Sustainable Development. Available at: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf [Downloaded: 31/10/2023].

United Nations Development Programme (2023), *Our Mission our Goals Our Mandate*. Available at: <https://www.undp.org/about-us> [Accessed: 05/10/2023].

United Nations' Digital Library, (1997). *Overall progress achieved since the United Nations conference on environment and development*. Commission on sustainable development fifth session (E/CN.17/1997/2). New York: United Nations. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/231319> [Accessed: 11/10/2023].

United Nations' Digital Library (2001). *Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration*. Report of the Secretary General (A/56/326). New York: United Nations. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/448375> [Accessed: 11/10/2023].

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1978), *Intergovernmental Conference on Environmental Education*, Paris. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000028431?posInSet=5&queryId=727477f6-6ba1-412d-a1a6-3a2a4bb40372> [Accessed: 05/10/2023].

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1980), *Records of the General Conference Twenty-first Session*, Paris. Available at: https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p::usmarcdef_0000114029&highlight=belgrade%20charter&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_a410dd9d-d2d2-4908-a8f6-ec9d27115e4b%3F_%3D114029eng.pdf&locale=en&multi=true&ark=/ark:/48223/pf0000114029/PDF/114029eng.pdf#%5B%7B%22num%22%3A297%2C%22gen%22%3A0%7D%2

C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C-124%2C852%2Cnull%5D [Accessed: 05/10/2023].

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1983). *Resolutions adopted on the reports of the Second Committee*. Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/445/53/IMG/NR044553.pdf?OpenElement> [Accessed: 05/10/2023].

United Nations Environmental Programme, (n.d.), *UNEP: 50 years of Environmental Milestones*. Available at: <https://www.unep.org/environmental-moments-unep50-timeline> [Accessed: 05/10/2023].

United Nations. High-Level Political Forum on Sustainable Development, (2022). *Voluntary National Review 2022*. Available at: <https://hlpf.un.org/countries/greece/voluntary-national-review-2022> [Accessed: 30/10/2023].

United States Environmental Protection Agency, (2023). *Environmental Justice*. Available at: <https://www.epa.gov/environmentaljustice/environmental-justice-timeline> [Accessed: 03/11/2023].

Vivien, F.D., (2008). *Sustainable development: An overview of economic proposals*. Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society. Vol.1 / n°2. Available at: <http://journals.openedition.org/sapiens/227> [Downloaded: 12/10/2023].

Woolcock, M., (2001). *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*. Organisation for Economic Co-operation and Development. Available at: <https://www.oecd.org/innovation/research/1824913.pdf> [Downloaded: 03/11/2023].

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, (n.a.). *Οι Εθνικοί δρυμοί της Ελλάδας*. Available at: http://www.minagric.gr/greek/agro_pol/DASIKA/Drymoi/Drymoi1.htm [Accessed: 03/11/2023].

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, (2020), *Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα του Ο.Η.Ε. (UNEP) – Σύνοδοι Περιβαλλοντικής Συνέλευσης Ηνωμένων Εθνών (UNEA)*. Available at: <https://ypen.gov.gr/perivallontiko-programma-tou-o-i-e-unep-synodoi-perivallontikis-synelefsis-inomenon-ethnon-unea/> [Accessed: 05/10/2023].

Ζιαμπάρα, Ε., (2020). *Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης: αίτια, αποφάσεις και το σήμερα*. Όμιλος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων. Available at: <https://odeth.eu/> [Accessed: 05/11/2023].